

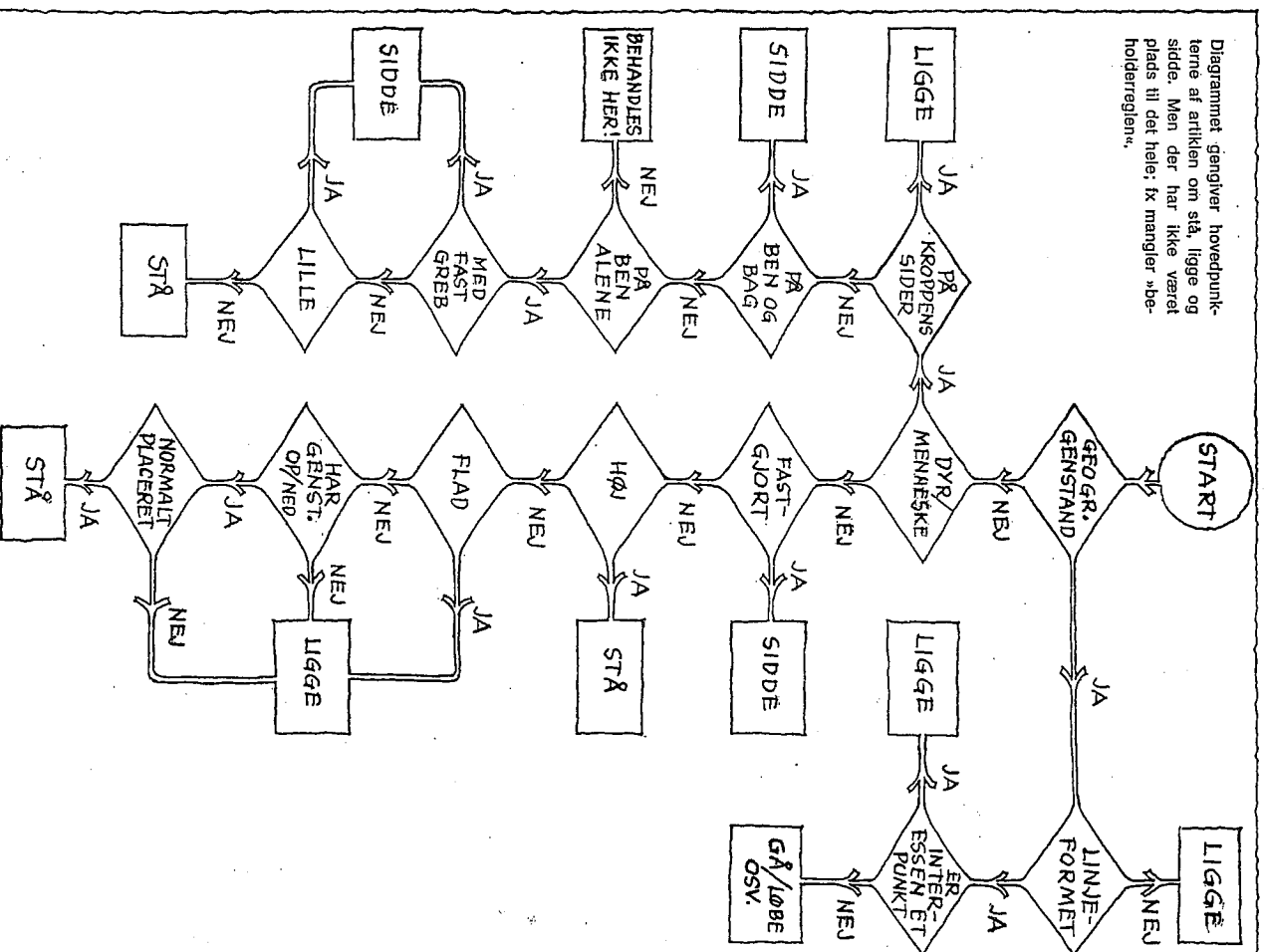
Artikler i mål & Mæle 2. samling

- 1974: "Om åbenbarelsen", Mål & Mæle 1,2 side 19-20
1990: "Betydningen af ordet 'i'", i Mål & Mæle 13,3 side 22-28
1991: "Bisætninger" Mål & Mæle 14,4 side 20-24
1993: "Omkring "omkring oversættelsesmaskinen", Mål & Mæle 16,2 side 27-30
1993: "Modtagerens fald. Om hensynslet i aktive og passive sætninger", Mål & Mæle 16,2 side 19-21
1993: "Våds, vrøvl og sludder", Mål & Mæle 16,3 side 19-25.
1993: "Var Jesus et sludrehoved", Mål & Mæle 16,4 side 8-15.
1996: "Politisk korrekthed i USA" i Mål & Mæle, 19,2, side 5-10.
1996: Inger og Ole Togeby: "Platituder", i Mål & Mæle, 19,3, side 11-19.
1997: "Og" i Mål & Mæle 20,3, side 20-28.
1999: "Dogmedansk" i Mål & Mæle 22,4 side 3-10.
2001: "10 teser om kommaet" i *Mål & Mæle* 24,3

Mål & Mæle.2

1. årgang 1974

Diagrammet gengiver hovedpunkterne af artiklen om stå, ligge og sidde. Men der har ikke været plads til det hele, fx mangler »beholderreglen«.

Samtaler

Faget grammatik handler om hvordan ordene står i sætningen. Men vi ved meget lidt om reglerne for hvordan sætningerne kommer efter hinanden, fx i samtaler. I dette nummer af M & M er der tre beskrivelser af »samtalens grammatik«.

På mange arbejdspladser kan der opstå lidt pinlige situationer, når folk træffer hinanden flere gange i løbet af dagen: skal man hilse igen, eller skal man ikke? Eller skal man starte en krampagtig samtale om ingenting? Man kunne måske bare sige »Dav igen!«

SIDE 14

I klasseværelset er der faste og traditionsrige samtalenemønstre, som mest af alt ligner sproglig langbold.

SIDE 5

For de hårdkogte sprogbrugere, især politikere og journalister, er der særlige finesser at hente i samtals grammatik. Læs om mesteren i pokersprog.

SIDE 21

Stå, sidde og ligge

En ko står, men et tusindben sidder. Hvorfor kan en vej ligge eller gå, men ikke stå? Hvad er forskellen på at spejgspølsen ligger på bordet og står på bordet? Læs om hvor sindrige regler for brugen af stå, sidde og ligge vi behersker på brøkdelen af et sekund, uden at vide det.

SIDE 26

Danske sen-navne

Er Olsen tyk eller tynd? Prøv selv at svare på sådanne spørgsmål om hædersmænd som Hansen, Jensen, Petersen, Olsen.

SIDE 9

Brevkasse om Sprogligheder 2

Spørgeskema om navne 4

Der spilles for meget stikbold med danske skoleelever 5

En lille snes ganske almindelige danskere 9

Dav igen 14

Om åbenbareiser.. 19

Pokersprog 21

Stå, sidde, ligge .. 26

Hvo sit eget Modersmaal ikke høyt acter, hand burde med raadne Eg aff hans Feedemeland at udjagis, oc åldrig burde saa værdig at actis, at hand en Dansk skulde kaldis.

Søren Poulsen
Gotlænder
(1599-1668)

Om åbenbarelsen

1) At smile til hinanden er et helt normalt ledelsesfænomen til den genetablerende hilsen, og smilet i sig selv kan altså ses som en reduceret hilsen der ikke medfører de belastninger som det at hilse ville gøre. Det man »undskylder« med smilet, er at man ikke hilser som man »egentlig burde«, og samtidig får man så meddelt at den anden ikke skal drage den slutning at man er blevet »uvenner«.

2) Det ser ud til at gælde generelt at det at sige en vittighed på en anden tilstedeværendes bekostning, er en fiendtlig udfordring hvis den anden er en »fremmed«, men at det til gengæld bekræfter og styrker solidariteten hvis den anden er én man kender godt. I tilfældet her forsøger man altså med den »kvikke« bemærkning til den anden, at opveje belastningen af bekendtshedsforholdet ved lige som at overmarkere dets indhold af solidaritet.

3) Af det foregående skulle det være klart, at opretholdelsen af et bekendtshedsforhold bl.a. afhænger af om der med mellemrum foregår »fornyende« socialt samvær mellem partene, et samvær som ofte vil tage form af en samtale. Ved at omdefinere situationen på gangen til én hvor man snakker sammen, opnår man derfor præcis den samme bekræftelse af forholdet som ville være sket med en gen-etablerende hilsen, men uden faktisk at udløse den.

Sproget er den praktiske bevidsthed

Det oprindelige problem er i virkeligheden uden større betydning – også selvom det berører mange mennesker –, og taget isoleret er analysen af det derfor også uden særlig interesse. Den er da også først og fremmest ment som et konkret eksempel på hvordan en type problemer kan analyseres ved hjælp af en bestemt teori. Problemerne har med bevidsthed,

sprog, handling, og social orden at gøre, og teorien handler om hvordan disse fænomener hænger sammen og forholder sig til hinanden. Teorien siger noget i den her retning:

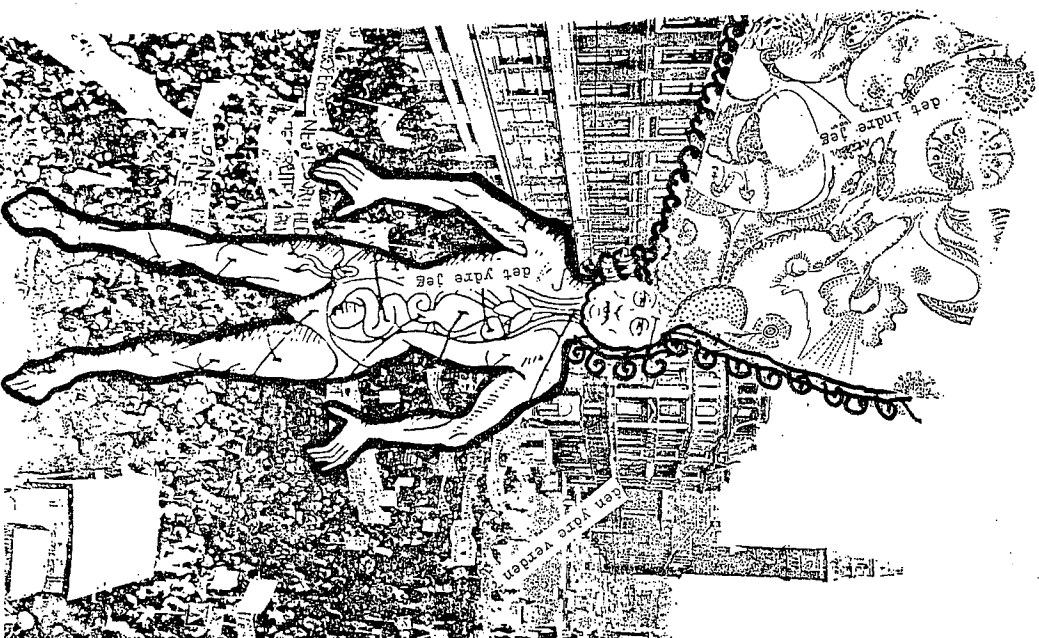
Lige meget hvad man siger, så udfører man dermed én eller flere sproghandlinger: at hilse, at præsentere sig, at spørge, at svare, at love, at påstå, at befale, at rose, at anklage, at bande, at indtrømme, at argumentere, o.s.v. Enhver sproghandling er gennem regler forbundet med sociale strukturer. For at kunne udføre de forskellige sproghandlinger, må bevidstheden derfor hele tiden arbejde med at tolke situationen og betragte de sociale forhold den indeholder som »bekendte«, »fremmede«, »private«, »offentlige«, »praktisk forbundne«, »praktisk uforbundne«, o.s.v., o.s.v. Hver gang man siger (eller skriver) noget, så meddeler man automatisk sin tolkning af hvordan den situation er struktureret som man befinder sig i, og hvis denne tolkning ikke bekræftes eller benægtes af den man taler med eller til – og det sker sjældent – så bekræfter man dermed realiteten af en bestemt social struktur.

Det kunne godt være sådan en teori en kendt skribent og storforbruger af sprog, tænkte sig da han i det 19. århundrede skrev:

»Sproget er så gammelt som bevidstheden – sproget er den praktiske bevidsthed, sådan som den virkelig eksisterer for andre mennesker og altså også først for mig selv, og sproget opstår ligesom bevidstheden først og fremmest af behovet for eller nødvendigheden af at omgås andre mennesker.«

»Dav igen«

Peter Harns Larsen, f. 1943,
lektor i dansk sprog,
Roskilde Universitetscenter.

En dag da vi sad og spiste frokost var min datter, 3 år, åbenbart meget sulten. Hun spiste den ene æggesmad efter den anden. Da hun havde grullet den fjerde i sig, sagde hun:

– Jeg er åbenbart meget sulten idag.

Jeg forklarede hende at det kunne hun slet ikke sige, enten var hun sulten, eller også var hun ikke sulten. Hun kunne ikke åbenbart være sulten. Det lykkedes mig vist ikke at overbevise hende. Mine argumenter var da heller ikke særlig overbevisende.

Nu har jeg tænkt nøjere over sagen. Når noget åbenbart er tilfældet, betyder det ikke at sagen er åbenbar, for det var den sag at hun var sulten jo. Det betyder snarere at det er noget man kan regne ud på grundlag af de åbenbare kendsgerninger.

Man kan nemlig ikke sige: Hun kommer åbenbart til middag, det ved jeg.

Derimod kan man sige:

Hun kommer åbenbart til frokost, det kan jeg regne ud.

Nu viser det sig også at det kun er hende der ikke kan sige at hun åbenbart er sulten, jeg kunne sagtens have sagt:

– Du er åbenbart sulten idag.

Problemet er præcis det samme som det med mig og dig. De fleste voksne regner med at det er svært at høre ud af, at når jeg taler, er jeg mig, men når barnet taler, er jeg hende. Så i stedet for at sige:

– Vil du komme hen til mig med den stegte due siger de ofte:

Pokersprog

fra (Holberg til Hartling)

– Vil Hanne komme hen til mor med den stegte due. Jeg er imidlertid ret sikker på, at børnene nok skal hitte ud af det alligevel. For ellers ville de heller ikke kunne hitte ud af

– Du er åbenbart sulten.

Man skulle i stedet for have sagt:

– Far kan regne ud at du er sulten.

Åbenbart angiver nemlig noget der kan regnes ud af DEN TALENDE, lige som jeg går på den talende.

Nu kan man så beskrive hvorfor min datter ikke skulle kunne sige som hun gjorde. Hun kunne nemlig ikke sige:

– Jeg kan regne ud at jeg er sulten.

Grunden er at sult, det er noget man ved at man har eller føler, det er ikke noget man regner ud. Det samme gælder for en række andre ord. Man kan ikke sige:

Jeg har åbenbart ondt i hovedet

eller

Det gør åbenbart ondt i mit ben.

Jeg kan åbenbart ikke lide Erik.

Dermed kan man sagtens sige:

Jeg bliver åbenbart rød i hovedet af sprut.

Mine knogler er åbenbart ret skøre.

Mit stolskifte er åbenbart for langsomt.

Jeg er åbenbart for tyk til denne kjole

Grunden er at man ikke kan mærke at knoglerne er skøre, man kan kun slutte sig til det ved at tælle sine knoglebrud.

Brugen af åbenbart deler altså vores sproglige verden op

i to afdelinger: de ord der betegner de evidente ting, alle oplevelser man har helt umiddelbart: følelser, sindstilstande, bevidsthedstilstande, ens viden om ting. Man kunne kalde denne del DET INDRE JEG.

Den anden afdeling er hele resten af verden, som igen består af to ting: de dele af ens krop som man ikke kan mærke: knoglerne, leveren, det indre jeg i fortid og fremtid. Det kunne man kalde DET YDRE JEG. Derudover er der hele DEN YDRE VERDEN: haven, naboen, samfundet, Grimms Eventyr osv.

Der er noget interessant ved det ydre jeg. Film og fjernsyn har nemlig givet øgede muligheder for at man kan betragte sig selv udefra. Hvis min datter om 3 år ser en film af det omtalte måltid, så kan hun se sig selv udefra. Hvis hun ellers har glemt situationen, så kan hun helt naturligt sige:

– Jeg er åbenbart meget sulten.

for så er det jo noget hun slutter sig til, når hun ser filmen, at hende på filmen er. På samme måde er det heller ikke unormalt at sige:

– Jeg er åbenbart sulten hvis ens mave knurrer, men man har måske et lidt for uengageret forhold til sin mave.

Jeg har med vilje betonet at det indre jeg, det ydre jeg og den ydre verden er opdelinger af den SPROGLIGE verden. Det er ikke givet at den VIRKELIGE verden ser ud på samme måde. Man kunne godt tænke sig at man havde evidens-oplevelse af noget som man sproglig set kunne sige åbenbart om, og omvendt. Religiøs og viden-

skabelig litteratur prøver vel altid at flytte de sproglige grænser så de er mere i overensstemmelse med virkeligheden. Men skellet hører til den SOCIALE verden i den forstand at den jeg taler med, må respektere det. Hvis jeg siger en af de sætninger hvor man ikke kan sige åbenbart, så kan den jeg taler med ikke svare at det ikke passer.

– Jeg har ondt i hovedet.

– Det passer ikke, du har ikke spor ondt i hovedet. Sådan et replikskefte fore-

kommer, men det nærmer sig med rasende fart et skænderi hvor partierne gensidigt kan beskyjde hinanden for at simulere og lyve og fornægne osv.

Det er åbenbart i den sociale verden at den indre og den ydre verden støder sammen.

MONTANIUS: Han svarer jo ikke til det jeg spør ham om. E qua Schiola dimissus es mi Domine?

PER: Adjectivum et Substantivum genere, numero et Caseo conveniunt.

JESPER: Han maler ham min Troe Skieppen fuld; ret, Per! vi skal min Troe drikke en Pæl Brændeviin sammen.

MONTANIUS: Dersom Hr. Foged vidste, hvad han svarede, skulde han lee sin Mave itu. Jeg spør ham, fra hvilken Skole han har deponeret, han svarer noget andet hen i Taalet.

(Holberg »Erasmus Montanius, 3. akt, 3. scene)

For at blive en god pokerspiller må man have perfekt kontrol over sin ansigtsmimik. Disse umiddelbare sjæle, hvis ansigt altid er et ukompliceret spejl af deres sindstilstand, kan godt pakke sammen i dette spil. De kan være udmærkede hudo-

spillere, men poker lærer de aldrig. Et pokerfjes er et fjes som er bevidst udtryksløst. Fortrivielse, skuffelse, resignation, håb og begejstring er sammentrækket i én og samme maske. Der er intet entydigt svar til medspillernes øjne. Eller: de får det svar de gerne vil have.

Men lad nu være med at tro at et pokerfjes er noget man kun har brug for når man sidder og spiller poker. Der er mange andre spil ude i samfundet hvor det kan bruges. Fx i politiske forhandlinger.

Pokerfjesets modstykke på det sproglige plan hedder selvfølgelig pokersprog. For at få et indblik i nogle af de faktorer som udvirker dette sprog, vil vi se på nogle spørgsmål-svar-situationer.

Så rigtigt at det slet ikke kan være galt

Hvis jeg ringer til DSB og spørger hvor meget en returbillet til Berlin koster, så er der ikke nogensomhelst grund til at jeg ikke skulle få et klart og tilfredsstillende svar. Damen får jo sin løn bl.a. for at give korrekte oplysninger. Her er der ingen grund til pokersprog.

Men hvis nu jeg er oppe til eksamen, og bliver spurgt hvornår Karl Marx døde, og jeg faktisk ikke aner det, så har jeg grund til at forsøge at blufte mig igen med et poker svar: »Den materielle død rammer os alle før eller siden. Den kan ingen af os gå fri af. Men når talen

Sprogviden

1. Hvad er det korrekte?
Ørene eller *ørerne*? (Det er høreorganerne det drejer sig om).
2. Her er tre ord som har skiftet betydning – eller i det mindste er ved det. Hvad er den gamle og hvad er den nye betydning?
klimaks – *læmfældig* – *vindskibelig*
3. Hvilke af talordene *50* og *60* er det der staves med et stunt d, og hvordan forklarer man denne forskel?
4. Hvornår indførte man i dansk retskrivning at navneord skulle skrives med små bogstaver, og hvilken politiker stod bag reformen?
5. Ordet *blødsøden* blev oprindeligt brugt om noget helt konkret, ikke om psykiske egenskaber. Hvad er ordets oprindelige betydning?
6. Hvilket af følgende ord er ikke et personnavn:
boykoi – *cardigan* – *sandwich* – *tweed*
7. Find fem fejl:
 - a) ...da Irak sendte sine overtallige styrker ind i Kuwait.
 - b) Nu kan vanskelige fadderskabssager afgøres sikkert gennem en DNA-test
 - c) Nu senest er det pladeselskabet CBS der har fået en sag på nakken
 - d) Antallet af transplantationer er for få til at lægerne kan få rutine
 - e) Til trods for sin ringe størrelse hører denne frø til en af de giftigste der findes
8. Følgende ord ser meget franske ud, men et par stykker af dem eksisterer ikke i fransk. Hvilke?
eloge – *staffage* – *retouche* – *forcere* – *chartek*
9. Hvordan indledte kongerne i gamle dage deres breve, og hvad betød form-len:
Vor Gunst....
Fuldend udtrykket!
10. Hvad er en *horeunge* når det ikke er et barn?
 - a) et folketingsmedlem der står uden for partierne
 - b) sidste linje af et afsnit som er første linje på en side
 - c) et brev der er lagt i postkassen uden modtageradresse

Løsninger s. 31

Mål & Mæle

13. årgang 1990

PH og sproget

Poul Henningsen talte bredt og demonstrativt københavnsk, han brugte ord og udtryk som ikke alle syntes var pæne, og han stavede som det passede ham. Og han elskede, agtede og dyrkede det danske sprog på en måde som passer med hele hans kultursyn. Læs om PH og sproget side 6

Plantenavne

findes altid i både en dansk og en latin form, og tit er de danske navne dannet sådan at de på en underfundig måde afspejler de latinske og således støtter gartnerens eller havejerens hukommelse. Læs om botaniske ekko-ord side 11

Billedmedierne og sproget

Er sproget truet af tv-mediets fremmarch? Hvad er sprogets styrke sammenlignet med billedmediernes? Kan vi benytte sproget til at dæmpe op for tv's negative effekter? Læs om en ny form for nødvendig sprogrøgt side 16

Betydningen af ordet 'i'

I Ordbog over det Danske Sprog fylder artiklen om *is* fire spalter, mens artiklen om forholdsordet *i* lægger beslag på omkring tredeve spalter! Det lille ord betyder slet ikke så lidt, og det kan være meget besværligt fx når man skal lave maskinoversættelser. Læs hvad *i* betyder side 22

Kalorius, molevitten og hele redeligheden

Forfatteren Knud Hjortø, som døde i 1931, har foruden en række romaner skrevet tre bøger om sprog. De består af kortere artikler med meget opmærksomme iagttagelser af sproget i hverdagen. Vi bringer en artikel fra samlingen "Sprogets luner" (1927) side 29

veirugny

Sprogligheder ...	2
PH'sk	6
Gartnerlatin og ekko-ord	11
Billedmedierne og sproget	16
Betydningen af ordet i	22
Kalorius, molevitten og hele redeligheden	29

Många förfasat sig över små barn som svär. Inget er mer naturligt än att barnen tillägnat sig det språk som talas i deras omgivning. Barnen tar oftare efter vad vuxna gör än vad vuxna säger att man bör göra. Rimligtvis borde vi inte ställa högre krav på våra barn än på oss själva.

Lars-Gunnar Andersson

Betydningen af ordet 'i'

Det mindste ord der findes på dansk er ordet *i*. I hvert fald så vidt angår udtrykker: det fylder mindst. Men pusligt nok er ordet *i* også et af det største ord der findes på dansk – nemlig for så vidt angår indholdet: det betyder mest. Denne artikel handler om hvad *i* betyder.

Tag et eksempel: *Lenin boede i 3 måneder i København*. Det er meget klart at *i* ikke betyder det samme de to gange det forekommer i denne sætning. Første gang betyder *i* 'med en varighed af' og anden gang betyder *i* 'på overfladen af og rumligt omgivet af'. Det er altså korrekt omend lidt omstændeligt at sige at sætningen betyder: 'Lenin boede med en varighed af 3 måneder på overfladen af og rumligt omgivet af København'.

Ordet *i* betyder således to forskellige ting i den samme sætning afhængigt af hvilke umiddelbare omgivelser det har. Det er det jeg mener når jeg siger at ordet har en omfattende betydning.

Størrelsen på 'skrivemaskine'

Nu er det ikke helt simpelt at tale om hvad ord betyder, for man kan tale om det ved andre ord. En orddefinition består således af et ord, det der skal defineres, her: *i*, et lighedstegn der betyder: 'betyder det samme som', og nogle andre ord, definitionen, i enkelt citationstegn, de angiver betydningen; de kan principielt indgå på ordets plads i en hvilken som helst sætning. (Det gælder dog sjældent i praksis).

Hvis man fx slår op i *Ordbog over det Danske Sprog* under ordet *skrivemaskine* står der: 'mekanisk indretning (maskine), hvormed man frembringer skrift ved at trykke paa nogle med skrifttyper forsynede stempler ell. stænger som danner et klaviatur (foran paa maskinen)'. Og det fungerer! I stedet for: *Hvis man skrev på skrivemaskine ville det gå hurtigere* kan man skrive: *Hvis man skrev på en mekanisk indretning (maskine), hvormed man frembringer skrift ved at trykke paa nogle med skrifttyper forsynede stempler ell. stænger som danner et klaviatur (foran paa maskinen)*.

Nu kan man jo sige at definitionen på *skrivemaskine* er større end både den ene og den anden af betydningerne af ordet *i* – og større end dem begge tilsammen. Det kan være et argument for at sige at ordet *skrivemaskine* betyder mere end ordet *i*.

Hertil er der to ting at indvende: for det første kan *i* betyde ikke 2 men 10 eller måske 20 forskellige ting – som jeg skal vise senere – og for det andet er definitionens længde ikke ensbetydende med betydningens omfang; det er ofte lidt tilfældigt hvor lange definitionerne skal være for at adskille definitionen af et ord fra definitionen af andre ord. Fx kunne man nok have klaret sig med følgende definition af *skrivemaskine*: 'mekanisk indretning, hvormed man frembringer typeskrift ved at trykke på tangenter'. Mlg bekendt findes der ikke andre mekaniske

indretninger der frembringer skrift med tryk og som har klaviaturet bag på maskinen eller andre mekanismer end stænger og typer. Ja, man kunne måske have defineret en *skrivemaskine* som en 'typeskriver' det hedder den jo på engelsk.

Når definitionerne fylder så meget er det fordi de også skal give læserne en forestilling om hvordan indretningen ser ud og virker. Der er altså flere krav til definitionen end det at den skal kunne erstatte ordet i en sætningssammenhæng.

Flertydighed som omfang.

Derimod er det aldrig tilfældigt om man skal sige at et ord i forskellige omgivelser har 2, 3 eller 20 forskellige betydninger. Det er faktisk en meget grundlæggende side ved vores sprog. Man kunne måske godt finde andre og kortere definitioner af de to betydninger af ordet *i* i den sætning som er nævnt ovenfor, men man kunne aldrig finde en og samme definition som kunne erstatte *i* i begge de sammenhænge det forekommer i: 'Lenin boede med en varighed af 3 måneder med en varighed af København'. 'Lenin boede på overfladen af og rumligt omgivet af 3 måneder på overfladen af og rumligt omgivet af København'. Sætningerne bliver ikke blot stilistisk uskønne på grund af de omstændelige gentagelser, men fuldstændig meningsløse hvis man ikke anerkender at *i* har to forskellige betydninger.

Det er derfor jeg hævder at ordet *i* betyder mere end ordet *skrivemaskine*. Det fylder ganske simpelt meget mere i ordbogen. Ordet *i* fylder således i Ordbog over det Danske Sprog – når man ikke medregner betydningerne 'bogstavet i' og 'jer' – 27½ spalte, mens

skrivemaskine kun fylder en brøkdel af en spalte.

'i' i ODS

Det er nemlig også således at 'ikke blot betyder to ting men 28 forskellige ting – i hvert fald hvis man slår op i ordbogen. Der er anført 13 betydninger som Her er der et par eksempler:

- 1) om sted ell. tilstand hvori en (noget) er (opr. m. dat.).
- 1.1) om væren inden for grænserne af; omgivet ell. omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.). *Bønnen skulle døbs i kirkeens font* (dvs. v. hj. af vandet, som er i en døbefont). DL. 2-5-3. *Linsens Træ midt i Haven* IMos. 2.9... (...)
- 1.3) om tilstand, hvorunder en lever, noget befinder sig. *I dit ansigts sved skal du æde dit brød*. IMos. 1. 19 ...
- 1.4) om helhed, samling ell. antal hvori af noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet (...). *du maa frit æde af alle træer i Haven* (dvs. alle havens træer). IMos. 2. 16. ... (...)
- 10) ved hjælp af. 10.1) om middel el. redskab. ... *At blæse i Valdhorn*; i *Trumpet*. ... om maaden hvorpaa en handling udføres, en følelse naeres. *du skal elske Herren din Gud i dit ganske hjerte* (...) Matth 22. 37.

Efter hvert citat er det angivet hvor citatet stammer fra. DL er Christian V.s danske lov (1683), Mos er Mosebøgerne i bibeloversættelsen 1871 og Math er Matthæus' Evangelium i over sættelse fra 1819.

Lighed i betydning

Når man ser disse eksempler på orddefinitioner, kan man komme i tvivl om hvad det egentlig vil sige at samme ord har to forskellige betydninger i to forskellige sammenhænge. Hvornår er

betydningen i to sammenhænge så forskellige at man må sige at det er forskellige betydninger, og hvornår er det så ens at man siger at det er samme betydning?

Man kan jo fx undre sig over at ordet i skulle betyde noget forskelligt i de to eksempler fra skabelsberetningen: *Livsens Træ midt i Haven* 1 Mos.2.9.... og: *du måa frit æde af alle Træer i Haven* (dvs. alle havens træer). 1Mos.2.16. ...

I første eksempel skulle i efter ordbogen betyde: 'om væren inden for ganserne af; omgivet eller omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.)' mens det i andet eksempel skulle betyde: 'om helhed samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet'.

Og det kan jo ikke passe for den eneste forskel er jo om der er et træ eller flere træer i Haven, og selv om det selvfølgelig er en anden forestilling om der er et eller flere træer i haven, så kan det næppe give nogen forskel i betydningen af ordet i. Man må kræve noget mere for at det giver forskel i betydning end blot at det er forskellige sammenhænge.

Forskel i betydning

Det man kan kræve, må være at man ikke kan bruge ordet i den ene betydning i den anden sammenhæng og ikke i den anden betydning i den første sammenhæng. Som i eksemplet: *Lenin boede i 3 måneder i København*. Ordet kan ikke betyde 'med en varighed af' i den anden sammenhæng og det kan ikke betyde: 'på overfladen af og rumligt omgivet af' i den første.

Man kan vel nok hævde at i godt kan betyde: 'om væren inden for ganserne af; omgivet ell. omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.)' i eksemplet *du*

måa frit æde af alle træer i Haven, og man kan også godt hævde at i kan betyde: 'om helhed samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet' i eksemplet: *Livsens Træ midt i Haven*. Dermed er det vist at der ikke er så stor en forskel på betydningen af ordet i de to sammenhænge at man kan tale om to forskellige betydninger – de udelukker nemlig ikke hinanden.

Zeugnaprøven

Nu er definitionerne i ordbogen faktisk ikke så gode at de (vangeløst kan indgå på ordets plads i de sætninger som man skal afprøve. Derfor kan man ikke umiddelbart afprøve om én betydning er udelukket i én sammenhæng og en anden i en anden.

Hvis man derfor vil afprøve om to varianter af betydningen af et ord faktisk er to forskellige betydninger, eller blot den samme betydning i forskellige sammenhænge, kan man benytte "zeugnaprøven". Zeugna er en stilistisk figur der kan defineres som en overraskende sammenstilling eller forbindelse af sideordnede men indholdsmæssigt forskelligartede led (fx *vi havde regnvejr og håndværkere*).

Man skal nu prøve at sideordne de sammenhænge hvori ordet får forskellige betydninger; kan man ikke det uden at få samme virkning som denne stilistiske figur, er der tale om to forskellige betydninger; kan man sideordne dem, er der tale om en og samme betydning.

Et godt eksempel er følgende gåde: *Hvad er højst: Rundelåm eller et tørdenskruld?* Her er det ordet *højst* som har to forskellige betydninger, nemlig: 'længst op i rummet' og 'med størst lydstyrke'. Man har så sideordnet de to sammenhænge hvori ordet *højst* får

forskellige betydninger, nemlig *Rundelåm* er *højst* og *tørdenskruldet* er *højst*; og det giver tydeligvis en komisk virkning som i en zeugma. Derfor er der tale om to forskellige betydninger af ordet *højst*.

Man skal dog lige passe på at ikke alle zeugmaer automatisk er tegn på to betydninger af samme ord. Fx lyder: *Der er bakterier i mælken og glasset* forklert eller komisk. Men det er faktisk samme betydning af ordet i, nemlig 'på overfladen af og rumligt omgivet af'. At det forholder sig således kan man se af at der ikke er noget komisk i at sige: *Bakterierne er ikke i mælken, men glasset*, hvor de samme to kontekster til i, nemlig *mælk* og *glas*, også er sideordnet. Zeugmavirkningen skyldes her andre forhold, nemlig at sideordningen med og er irrelevant.

Lenin og Paradiset

Lad os prøve at gøre det samme først i Lenin-eksemplet: *Lenin boede i 3 måneder og København*. Det er så tydelig en zeugma at det slet ikke giver nogen mening. Og Paradis-eksemplerne: *Livsens træ og alle de andre træer stod i Haven* – det går helt fint. i betyder altså de samme i de to eksempler med Paradisets have. Og hvad så med: *I Paradisets have og di ansigts sved skal du æde dit brød?* Nej, den går ikke, det er en zeugma, og i har altså forskellige betydning i i *haven* og i i *di ansigts sved*.

Man må altså konstatere at de betydningsskel der er lavet i ordbøgerne nogle gange er gode nok, men ikke altid er lavet således at de afspejler de regler som må være indbygget i vores hoveder, når vi så tydeligt kan høre forskel på eksempler med zeugmavirkning og eksempler uden. De betydninger der så også at man ikke uden videre kan tage for gode varer at der er 28 for-

skellige betydninger af i barte fordi det står i ordbogen. Den er ude på noget andet – eller også er den bare ikke lavet omhyggeligt nok.

Den betydningsløse betydning

Før man går i gang med at lave zeugmaprøver for at finde ud af hvor mange ting ordet i faktisk kan betyde, må man gøre sig klart at der er bestemte forekomster af ordet hvor man slet ikke kan lave zeugnaprøven. Der er for det første de faste udtryk, som fx *gå i vandet*, *gå i stål*, *gå i seng*. Ganske vist lyder det komisk at sideordne to af sådanne udtryk, fx *gå i vandet og stål*, men det karakteristiske for sådanne faste udtryk er at i slet ikke betyder noget i sig selv.

Man kan se det af at i ikke kan udskiftes med noget andet ord i sammenhængen. I udtrykket *at svømme i vandet* har ordet i en bestemt betydning, for hvis man skifter i ud med *under*: *at svømme under vandet* så får udtrykket en anden betydning. Men i udtrykket *gå i vandet* (i betydningen 'lave en dumhed') kan man ikke skifte i ud med noget som helst. Det giver næsten ikke nogen mening at sige *gå under vandet* i hvert fald ikke nogen mening som bevarer nogen af betydningskomponenterne fra 'lave en dumhed'.

'i' som genstandsmarkør

En lidt anden type forbindelse er dem hvor ordet i kun er styret af det foregående udsagnsord (eller biord eller tilfølgord), fx *resultere*, *hindre*, *delage*, *forske*. Man kan slet ikke angive genstanden for disse handlinger uden at angive den med ordet i. Man kan sige at disse udsagnsord tager middelbart genstandsled: *resultere i noget*, *hindre nogen i noget*, *delage i noget*, *forske i*

noget; genstandsleddet formidles af ordet *i*. (Man kan også sige at udsagnsordene hedder *resultere i*, *hindre i*, *delage i* og *forske i*; det er bare mystisk at vi ikke skriver dem i ét ord så).

Heller ikke i disse sammenhænge kan forholdsordet i skiftes ud med andre forholdsord; man kan ikke sige: *resultere under noget*, *hindre nogen på noget*, *delage af noget*, *forske fra noget*. Ordet i har således ikke nogen egen betydning som står i modsætning til betydningen af andre ord. Men i disse sammenhænge har i trods alt lige så meget betydning som genstandsfaldsændelsen i ordet *han* som står i modsætning til ordet *han* som er det samme ord men i nævnefald. Genstandsformsformen i *han* angiver at ordet er genstandsled for verbet, mens vævnefaldsændelsen i *han* angiver at ordet er grundled. Det er derfor man kan se forskel på sætningerne: *han kender hun* og *han kender hende*.

I disse sammenhænge betyder ordet i altså: 'navneordet er genstandsled, styret af udsagnsordet'. Og det er dog mere end ingen betydning. Men det er ikke en betydning som det er værd at skrive i en ordbog – i hvert fald ikke som en ny betydning for hvert nyt udsagnsord som angiver sit genstandsled med dette ord. Man kunne derimod måske sætte alle de eksempler sammen, hvor *i* angiver genstandsled, og sige at det her fungerer som en bøjningsændelse – lige som kasus – i forhold til de og de udsagnsord (og biord og tilførsord).

Hvor mange betydninger har i?

Når man har set bort fra de faste forbindelser og de eksempler hvor *i* angiver genstandsald for bestemte udsagnsord, kan man ved at lave så mange zeugmaprøver som man har lyst

til – og det er faktisk meget morsomt – finde frem til hvor mange betydninger der faktisk er af ordet. Det er mit forslag at der er 11 betydninger, hverken mere eller mindre. Jeg angiver dem i kort ordbogsform her, og bagefter argumenterer jeg for at det er netop disse betydninger. Jeg angiver hvilken type omgivelser der hører til hvilke betydninger; det er når vi har undtaget de faste forbindelser og de verber der styres i-genstandsald, altid de ord der kommer bagefter forholdsordet der er den relevante omgivelse, og de kaldes i den danske tradition for forholdsordets *styrrelse*. Jeg angiver altså for hver betydning af ordet *i* hvilken indholdsmæssig type styrelsen skal høre til:

1. *i* (styrrelse: konkret) = 'med rumlig position på og omgivet af', eks.: *syv værelser i huset*, *træet i haven*,
2. *i* (styrrelse: konkret, kun efter retningsbiord) = 'med retning til en position på og omgivet af', eks.: *ned i køldøren*, *ud i friheden*.
3. *i* (styrrelse: følelse) = 'under psykisk tilstand af', eks.: *vågne i rædsel*, *gøre noget i søvne*
4. *i* (styrrelse: synlig dimension) = 'med (form/ størrelse/udseende af)', eks.: *i forskellige bredder*, *i glade farver*
5. *i* (styrrelse: sted, om geografiske, sociale og andre steder) = 'på stedet som kaldes', eks.: *de boede i USA*, *i Europa*
6. *i* (styrrelse: tidsangivelse) = 'på en tid eller et tidspunkt' *mødet i juni*
7. *i* (styrrelse: tilstand eller omstændighed) = 'under en tilstand af, under omstændigheder af, under betingelser af', eks.: *i dette perspektiv*, *i sådanne tilfælde*, *i dit ansigts sved*
8. *i* (styrrelse: tidsenheder, kun efter tilstands-udsagnsord) = 'under varigheden af', eks.: *eksperimentet kørte i 4 år*

9. *i* (styrrelse: aktivitet) = 'under en proces eller begivenhed af', eks.: *det opstår naturligt i kommunikationsprocessen*
10. *i* (styrrelse: tegn) = '(en del af) betydningssindholdet af' eks.: *hun læste i en gammel bog*, *et kapitel i bogen*
11. *i* (styrrelse: klædningsstykker), iført som beklædning', eks.: *i kjole og hvidt*, *i bare ben*

i-komik

Denne liste er faktisk temmelig langt fra den inddeling i betydningforskelle som man kan finde i ordbogen, men den kan begrundes med et helt batteri af zeugmaprøver: ingen af de 11 betydninger (som ikke er faste udtryk eller genstandsledsmarkører) kan sideordnes med nogen af de 10 andre uden at resultatet bliver en zeugma:

*Ulven sov i laden og fureklæderne.
Dan faldt i kamp og rustning.
Kapitler i bøger og forskellige længde.
I vrede og begyndelsen skabte Gud himlen og jorden.
5 minutter i ni og en halv time mere.
Du skal æde dit brød i Paradiset og dit ansigts sved.
Han vågnede i sin seng og rædsel.*

HAN VÅGNEDE I SIN SENG OG RÆDSEL.

Hun læste i fortrivelse og en gammel bog.

De befandt sig i haven og USA.

Læg mærke til at hvis man prøver at sideordne to styrrelser som hører til samme betydning, giver det ikke nogen komisk effekt:

Et hus i glade farver og fem etager.

I søvne, men stor ophidselse gik hun ud på taget.

De blev udbredt i både USA og Europa.

Nogle af de sidste eksempler kan nogen måske protestere mod. Men selv om de gør det, kan de næppe nægte at disse eksempler er mere acceptable end eksemplerne ovenfor. Der synes at være en glidende overgang mellem komik og ikke komik.

Og det er ikke mærkeligt at forskellige folks tærskel for hvad der er komisk, og hvad ikke, er mere flosset end tærsklen for hvad der er korrekt og ukorrekt. For der er her tale om regler i sprogets vækstlag, de områder hvor sproget udvikler sig og ændrer sig lige nu.

Folk bruger fx forholdsordet *i* en ny og spændende kombination som en stilistisk figur med overraskende virkning, og alle kan høre at det er nyt og afvigende. Men hvis det griber om sig, bliver det en del af sprogets system.

De døde metaforer

Dette er også forklaringen på hvorledes det samme ille ord kan have fået så mange forskellige betydninger. Det er fx påfaldende at mange forholdsord har en betydning som gælder position i rum, og en anden som gælder varighed eller tidspunkt: *de sov i solen*, *de sov i to minutter*, *de vågnede på gulvet*, *de vågnede på 5 minutter*.

Man må forklare det således at brugen af forholdordene *i* og *på* om tid oprindeligt har været en slags metaforer. Rummet er jo velkendt og forskellen på *i* og *på* er her ganske klar: *på* betyder: 'med rumlig berøring med og understøttet af, mens *i* betyder: 'på og omgivet af', der skal altså være sider som det der er *i* noget, er inden for; en væske holdes fx på plads af koppersider når den er *i* en kop, mens der ikke skal være sider ved 'på': isteningen kan ligge *på* tallerkenen.

Når man så skal tale om tiden, som sammenlignet med rummet er uanskelig og uoverskuelig, kan man gøre det i analogi med de rumlige forhold. Når man skal tale om varigheden af noget der ikke har nogen grænser, men som beskrives som inden for grænserne af en bestemt varighed, dvs. når man skal tale om varigheden af processer og tilstande, så bruger man *i: hun sov i 4 timer*. Men når man skal tale om varigheden af noget som tydeligvis har en indbygget grænse for sin varighed, nemlig om begivenheder, og vil beskrive at denne varighed ikke overskrider varigheden af et bestemt tidsrum, så kan man bruge *på: De vågnede på 2 minutter*.

Man kan sige det således at man hælder tidsmæssigt flydende processer op i et varighedsmålebæger, mens man blot stiller tidsmæssigt faste og afgrænsede begivenheder oven 'på' en varighedsmålestok. På den måde kan man anskue brugen af forholdordene *i* og *på* om tid som metaforer, en dristig måde at tale om det udefinerede og uafgrænsede ved hjælp af dets lighed med det velkendte og velfafgrænsede.

Jeg tror roligt at man kan sige at dette har grebet om sig. Man kan jo slet ikke klare sig uden at kunne tale om tid. Derfor at denne oprindelige

metafor, holdt op med at være en ny og dristig brug af sproget og blevet en fast betydning af ordene. Det er det man kalder døde metaforer. Og dermed har samme ord fået to forskellige betydninger afhængigt af hvilke sammenhænge det forekommer i. Og sådan er det hele vejen: for alle de andre betydninger af ordet *i*, og for alle de forskellige betydninger af andre ord. Det mest af sproget er således en kirkegård af døde metaforer.

Ole Tøgeby
f. 1947,
lektor i dansk sprog.

Uden for samfundet

Hermed tænker jeg ikke på de ord, der ikke kan nævnes i godt selskab, for de har dog deres bestemte plads inden for sprogsamfundet, og de fleste af dem er tilmed uundværlige, selv om det er blevet skik og brug ikke at nævne dem i visse omgivelser. Og hvad er forøvrigt et uartigt ord? Til en tid er det unævneligt, til en anden tid er det kommet ind i det gode selskab. De, der nu er et halvt hundrede år, vil kunne tænke sig, hvilken ravage et ord som særk kunde fremkalde i godt selskab. Selv husker jeg en ung pige, der kun med største besvær fik udtalt et ord, som omstændighederne førte med sig, at hun skulde nævne, nemlig loppe. Og hvor føltes det ikke som elegant klaret, når en dame fortalte om en anden, at varmen trillede ned ad panden på hende. Jeg har tidligere omtalt en mands forargelse ved at høre ordet "sved" nævne, og der var i det tilfælde dog ingen damer til stede. Og der kunde nævnes dristigere ord, der nu er sluppet ind i dannet selskab.

Nej, udannede ord kan man lige så lidt sætte uden for samfundet som udannede mennesker; det kan man snarere gøre med al slags jargon, fordi betydning og brug her er så usikker og kortvarig, at man ikke ved, om man skal kalde sådan en foreteelse for et ord eller ikke. Det er dog ikke, hvad man i almindelighed kalder jargon, jeg her vil behandle, den interesserer mig mindre. Hvad kan der fås ud af det nu glømte pivæng, eller det døende hamper? Og hvad morsomt er der ved det

for tiden grasserende "panik". Sikken panik, der blev mellem os pensionærer, da fru Larsen kom med en stor madkurv og sagde, at nu skulde vi i skoven! Man skal vel være under tyve år for at more sig over det? Jeg hørte også i sin tid mine børn sige: det er meget nais. – Dem morede det naturligvis.

Men ved siden af den egentlige jargon findes en hel række ord eller anvendelser af ord, der er af en lignende løs eller fantasifuld karakter, og som en alvorlig ordbog kun til dels vedkender sig.

...[Et eksempel er:] *kalurius*. Vi opdagede da endelig *kalurius* og fik ham halet frem; her kommer jeg så med *kalurius* o.s.v. Det siges mest om mennesker, især om dem, der er blevet borteløst eller har skjult sig. Brugen af ordet er svar at fastslå, jeg kunde også tænke mig det brugt om en kalv eller en gris, der er løbet sin vej. Om ting kan det vist ikke godt bruges.

Til betegnelse af mennesker kender jeg ikke mange af den slags ord; de fleste vil gerne få en hållig betydning og altså blive rene skældsord. Jeg går over til ordet *kammerat*. Brugt om mennesker er det i denne forbindelse uden interesse, men det bruges ubestemt om visse ting, især store: Om en gedde på ti pund kan man sige, at det er en ordentlig kammerat. Eller: Her skal de se en af tørvene; sådan en kammerat er det. En stor frikadelle kan kaldes en kammerat; mon også en stor bøf? Kammerat kunde altså siges om fisk, også om

Sprogviden

1. Hvilke af følgende stavemåder er til-ladte efter den nyeste Retskrivnings-ordbog: osse, bli, sjokolade, lissom, spontaniet, ta, noen, tredje, paran-tes, afsnuppet, kompetance, forræd-der, cacao?
2. Følgende sætninger, alle fra Dan-marks Radio, indeholder lidt sært dansk. Det skyldes påvirkning fra an-dre sprog. Hvilke?
 - a) Arbejderne mistænker at damen nok vil hjælpe, men også have af-kast af investeringerne.
 - b) Hun (en sangerinde) har haft den fremgang som hun skulle.
 - c) I forbindelse med sagen om Scan-dinavian Star-ulykken skal der ned sættes et granskingsudvalg.
 - d) Hele sagen drejer sig om proble-met med underbringelsen af de ty-ske soldater.
 - e) Der er blevet skudt hen over flo-den Danube.
3. Hvordan kan man vide, at *gevær* ikke oprindelig er et dansk ord?
4. Hvilke af disse ord er slang for *cykel*, og hvad betyder de andre: havelåge, fodsvedsmaskine, pøbelracet, kværn, gumniged, rugbrødsmaskine, stu-denter-cadillac, hakkebræt?
5. Sæt grammatisk komma i disse sæt-ninger:
 - a) Vi fik medister med rødkål og ka-ger til kaffen.
 - b) Den dag vi fik kager til kaffen var der medister til middag.
6. Hvad er en rabulist?
 - a) En sløjende person, der laver ra-balder (= rabulder).
 - b) En person med løbsk, rablende tale.
 - c) En politisk rygtemager og kraki-ler.
 - d) En fantast.
7. Hvilke(t) af disse ord er *ikke* beslæg-tet med *male* (= 'kværne'): mel, malm, malstrøm, malurt, molbo, muld, Malmø?
8. Reglerne for hvornår det er der skal -t på bordsidst som ender på -(t)ig, er ikke så ligetil. Sæt korrekt -t på i disse sætninger:
 - a) Han er lige lovlig(t) frimodig af sig.
 - b) De bor i en meget personlig(t) ind-rettet lejlighed.
 - c) Lise ringer jævnlig(t) til mig.
 - d) Regningen blev desværre væsent-lig(t) højere end ventet.
 - e) Jeg synes han opførte sig temme-lig(t) fjollet.
9. Hvor ligger trykket i følgende ord: Akureyri, demon, kontekst, Pan-dora, virak.

Løsninger findes side 31.

Mål & Mæle - 4

14. årgang 1991

Vredne bukser

er kun en enkelt af de folkelige betegnelser der fin-des for et bagværk som spiller en vis rolle på kaffe-bordet i denne tid. Andre betegnelser er *skadebak-keke*, *putigennem*, *skredderltr*, *klønt* - og så nogle som vi absolut ikke vil have med på forsiden af Mål & Mæle!

side 6

Optælle og tælle op

er det samme. Og *udsende* og *sende ud* er det samme - når det drejer sig om en besked, men ikke når det er radio og tv. At *vende sig om* er absolut ikke det samme som at *omvende sig*, og at *stelte ud* er ikke så dramatisk som at *udstelte*. Vi har her et fænomen som ikke er noget problem for danskere, men som er en meget stor vanskelighed for ud-lændinge der skal lære dansk. Læs hvad en tjekkoslovakisk student skriver om sine erfaringer

side 13

Bisætninger

Er vi ved at miste fornemmelsen for hvad der er hovedsætning og hvad der er bisætning? Og er det i virkeligheden EF's skyld?

side 20

Danmarks mindste ord

Det er en almindelig erfaring at sprogets mindste ord er dem der kræver mest plads i ordbøgerne. I Ordbog over det Danske Sprog fylder ordet *para-demarch* således 8 linjer, mens *på* lægger beslag på 21 sider. Og så er det endda ikke det mindste ord i dansk. Læs om Danmarks mindste ord side 25

Sprogligheder 2

Vredne bukser 6

Danske verbers enhedsforbindelser 13

Bisætninger 20

Danmarks mindste ord 25

Sprogviden 32

Den gemene Mands Udtale kan i sig selv ikke være falsk. Thi da han har den ved Øret allene, og overalt lærer Sproget under Naturens umid-delbare Anviisning, saa at sige, saa er det neppe begribeligt, hvorfra han skulde faae den falske Udtale. Athan taler Ord-ene ofte anderledes ud end de skrives, beviser ikkun Bogstavskriftens Utilstrækkelighed til at udtrykke alle Lydens Skatninger i Udtalen.

Jacob Baden
(1735-1804)

Bisætninger

Jeg har længe tænkt på at gøre redaktionen opmærksom på et emne, som jeg kunne ønske, at nogen ville tage under behandling: forholdet mellem hoved- og ledsætninger; det har ændret sig i de senere år. Det er ikke mit ærinde at jamre over banale tegnsetningsfejl, men jeg synes det kunne være værd at diskutere, hvad der sker, når mange skrives for nemheds skyld som »helmeningen« forsvinder. I både danske stiler og aviser kan man daglig finde eksempler på punktum mellem hoved- og ledsætning, i en del tilfælde sågar lineskift mellem hovedsætningen og den efterfølgende relative *som*-sætning. Måske skal det virke fremhævende, skabe pause i læsningen, og så kommer relativsætningen med en ny og chokerende tilføjelse.

Overbærende som man jo bliver med alderen (!) har jeg vænnet mig til kun at protestere i de tilfælde, hvor tegnsetningsfejl er læseforstyrrende og tvinger mig til at læse en passage om. Sådant forekommer fx, hvor man ikke kan se klart, om en ledsætning hører til den foregående eller den efterfølgende hovedsætning.

Er det også en del af dette problemkompleks, at forskellen mellem hoved- og ledsætning delvis forsvinder. Ustandselig hører man i radioen typen:

Vi må finde ud af, hvorfor falder arbejdsledelsen ikke.

Altså hovedsætningsledstilling i begge sætninger, ikke ledsætningsstruktur i ledsætningen:

hvorfor arbejdsledelsen ikke falder.

Nu tror jeg ikke, at verden eller sproget går under på grund af disse forandringer, men en beskrivelse kunne være interessant.

Og så er det tankevækkende, at oversætterne i Bruxelles har en fast regel om, at der skal være lige mange punktummer i oversættelsen som i forlægget!

Venlig hilsen
Bria Waage Beck
Albertslund

Det er så stort et spørgsmål, at vi ikke kan klare det på et almindeligt sprog-brevkassesvar. Derfor denne lille artikel.

De to fænomener, at fornemmelsen for ledsætningen forsvinder, og at ledsætningen forsvinder, ser ud til at hænge sammen – det er den samme tendens.

Historien begynder vel med at man i sproget kan skele mellem ledsætninger og ledsætninger. En *sætning* er en grammatisk struktur som har 1/ grundled (subjekt), 2/ udsagnsled (verbum) + de led som er underordnede led til udsagnsledet (komplementerne), og 3/ frie biled (adverbialer). En *ledsætning*, som mange mennesker kalder en *bisætning*, er en sætning som er led i en anden sætning. Den kan være grundled: *At han ikke kom, undrer mig ikke*, genstandsled: *Hun forstod ikke hvorfor han ikke kom*, tillægsagtigt led i henførelsesbisætninger (*adjektivisk led i relativsætninger*): *Den mand som i går kom for sent, var ikke min bror*, eller biled: *Han kom ikke for sent fordi han pludselig var blevet*

syg. En *helsætning*, som mange kalder en *hovedsætning*, er en sætning der ikke er led i en anden sætning.

Det er ret vigtigt at gøre sig klart at ledsætningen omfatter de ledsætninger som er led i den. Den grammatiske kom-materingsmetode har fået mange til at tro at hovedsætningen kun gik indtil bisætningen begyndte, men det er en katastrofal fejltagelse, som måske kan bidrage til opløsningen af fornemmelsen for ledsætningen. Ledsætningerne i eksemplerne hedder altså:

At han ikke kom
hvorfor han ikke kom
som i går kom for sent
fordi han pludselig var blevet syg

Men ledsætningerne hedder:

At kan ikke kom, undrer mig ikke.
Hun forstod ikke hvorfor han ikke kom.
Den mand som i går kom for sent, var ikke min bror.
Han kom ikke for sent fordi han pludselig var blevet syg.

Det der er tilbage af sætningen hvis man tager ledsætningen væk, er slet ikke en sætning, for der mangler et led:

(...) under mig ikke
Hun forstod ikke (...)

Hvis det led der er fjernet, ikke er et nødvendigt led, kommer den amputerede sætning naturligvis til at ligne en korrekt sætning:

Den mand (...) var ikke min bror
Han kom ikke for sent (...)

På dansk er der forskel i ordstillingen i ledsætninger og ledsætninger; i helsætninger står et biled som ikke efter udsagnsordet, mens ikke (og i visse tilfælde også *pludselig* og *i går*) i ledsætninger står før udsagnsordet:

At han ikke ← kom, undrer - mig → ikke.

Hun forstod → ikke hvorfor han ikke ← kom.

Den mand som i går ← kom for sent, var → ikke min bror.

Han kom → ikke for sent fordi han pludselig ← var blevet syg.

En almindelig type ledsætning er de såkaldte *udsagnsbisætninger*, hvor udsagnsordet i ledsætningen angiver at nogen siger eller tænker det som står i ledsætningen:

At han ikke kom, undrer mig ikke.
Hun forstod ikke hvorfor han ikke kom.

Han sagde at han pludselig var blevet syg.

Da han sagde det til hende, har han sagt: *Jeg er pludselig blevet syg*. Det er en ledsætning og har biledet *pludselig* efter udsagnsordet *er*. Når man sidenhen vil fortælle hvad han sagde, kan man enten bruge direkte tale:

Han sagde: »Jeg er pludselig blevet syg.«

eller indirekte tale:

Han sagde at han pludselig var blevet syg.

I direkte tale er udsagnssætningen en ledsætning og står i samme tid som han i virkeligheden sagde det. I den indirekte tale er udsagnssætningen en ledsætning og tiden er den samme som i udsagnsordet i ledsætningen.

Man kan endelig også finde det der hedder dækket direkte tale:

Han sagde at han var pludselig blevet syg.

Dette er en blanding af direkte og indirekte tale; ordene *at* og *han*, og tiden *var* er som ved indirekte tale, mens ordstil-

Dækket direkte tale

ingen var → *pludselig* er som ved direkte tale. Man kan så at sige høre mandens tonefald, fordi sætningen har samme ordstilling som han selv i virkeligheden sagde det, selv om det med *at* og *datid* er angivet at det er en slags referat i en led-sætning.

Ser vi på eksemplet:

Vi må finde ud af, hvorfor falder arbejdsløsheden ikke?

forklars det ganske simpelt som direkte tale, og tegnsætningen kan tydeliggøre det helt:

Vi må finde ud af: »Hvorfor falder arbejdsløsheden ikke?«

En udvikling der er sket, er således at flere og flere udsagnsord kan efterfølges af direkte tale; ikke blot *sige* og *tænke*, men også *finde ud af*, *undre sig over*.

Direkte tale og dækket direkte tale har i hundredevis af år været mere almindelig i mundtlig fortællestil end indirekte tale, som er skriftsprøglig, formel og afstandtagende. Når man i radio og tv møder flere og flere ledsætninger (udsagnsbi-sætninger og indirekte spørgsmål) med helsætningsordstilling, opfatter jeg det som et tegn på at journalisterne prøver at tale mere mundtligt og mindre som skriftsprog i de to trods alt mundtlige medier som radio og tv er.

Læg mærke til at man næsten aldrig finder henhørselsbi-sætninger med helsætningsordstilling:

**Den mand som kom – i går for sent, var ikke min bror.*

Det skyldes at en henhørselsbi-sætning ikke kan være referat af at udsagn, og derfor hverken kan være direkte tale eller indirekte tale. Det er et indicium for at min forklaring er rigtig.

Biledsldsætninger, specielt årsags-sætninger kan man dog finde med hel-

Han kom for sent fordi: han var 'pludselig' blevet syg.

Dette er et eksempel på dækket direkte tale. Taleren gør lidt grin med »ham« ved at gengive hans forklaring i dækket direkte tale. Taleren tager ikke forklaringen for lige så gode varer som ved indirekte tale:

Han kom for sent fordi han pludselig var blevet syg.

Man kan sige at taleren i indirekte tale tager ansvaret for ordet *pludselig*, men ikke tager ansvar for at det er rigtigt i den dækkende tale.

Det omvendte fænomen, at mange skrivesendes fornemmelse for »helmeningen« forsvinder, ses også ret ofte, oftere i nogle aviser end i andre: Her er et par eksempler fra dagens avis:

Der er kun ét problem. Fartgrænserne.

(...)

Og så er det jo simpelt hen farligt. 100 km i timen er en *unaturlig* hastighed. Man bliver sløv, uopmærksom og til fare for sig selv og andre trafikanter. Hvis man da ikke ligefrem bliver knaldet ned bagfra.

(...)

Nogle af dem har allerede været der. Bl.a. Helge Mortensen, der taler varmt for miljøet, og Jimmy Stahr, der taler for sikkerheden. Jeg ved godt hvad den slags tæsedenge ville have det bedst med. De skulle have deres egen private boldgade, hvor de kunne trampe rundt i pedalbiler med vindesviskere på indersiden og sige brmmmm, brmmmm. Så

ville de være glade, og så kunne vi andre måske få en chance for at komme derudaf og skaffe resultater.

Hvad er det jeg har så forbandet travlt med? Jammen man er da nødt til at løbe lidt hurtigere, når man har fået sådan et sølvgråt lyn. Der skal jo skrabs nogle kugler sammen i en vis fart, hvis afdrag og renter skal falde til tiden.

Så det giver lissom sig selv, ikke? Af barmen, tak!

Information, 26-27/10 91, leder s. 2.

Her sættes der ikke blot mange punktummer, men der er flere punktummer end der bør, fx:

Der er kun ét problem. Fartgrænserne.

Man bliver sløv, uopmærksom og til fare for sig selv og andre trafikanter. Hvis man da ikke ligefrem bliver knaldet ned bagfra.

Nogle af dem har allerede været der. Bl. a. Helge Mortensen, der ...

De mange punktummer betyder en meget talesprognær stil. Og det er garanteret med hensigt her idet hele teksten er ironisk og laver grin med folk der argumenterer på den måde som det gøres i lederen. Så giver det jo en ekstratand i parodien at skrive i et meget tale-sprognært sprog.

Men jeg tror ikke det har noget med fornemmelsen af helmeninger at gøre. Skribenten ved ganske givet at ordet *fartgrænserne* er led i sætningen:

Der er kun ét problem: fartgrænserne

at hvis-sætningen er led i helsætningen:

Man bliver sløv, uopmærksom og til fare for sig selv og andre trafikanter – hvis man da ikke ligefrem bliver knaldet ned bagfra,

og at *Bl. a. Helge Mortensen*, er led i sætningen:

Nogle af dem har allerede været der; bl. a. Helge Mortensen, der ...

Punktummerne skal virke fremhævende og skabe pause i læsningen, så den henhørende bisætning og *appositivnerne* kommer med en ny og chokerende tilføjelse.

Det er i og for sig kun et tegnsætningsproblem. Grammatisk set er sætningerne jo i orden. Jeg har vist at man kan angive pauser inde i helsætninger på en mere tydelig måde end med punktum. Man kan fx bruge kolon, semikolon eller tankestreg.

Det er rigtigt at oversættelserne i Bruxelles og Luxembourg har den regel at der i oversættelsen af direktiver (lovtekster) skal være de samme punktummer som i originalen. Men det er af den rent praktiske grund at man skal kunne henviser til en bestemt formulering ved at sige *artikel 5, stykke 4, 6, punktum*.

Det har ikke noget med den grammatiske sammenhæng at gøre – snarere tværtimod. Den eneste alvorlige trussel mod almindelige menneskers fornemmelse af helsætningers grænser findes faktisk i EF-stilen som på dette område er kalkuleret fra fransk. Her følger i forkortet form indledningen til et forslag til direktiv. Det første punktum står på side 4. Der er en masse helsætninger ja hele afsnit undervejs, men de afsluttes ikke med et punktum, men med semikolon, og den næste helsætning begynder med lille begyndselsbogstav.

FORSLAG TIL RÅDETS DIREKTIV

om beskyttelse af arbejdsstagere under graviditet og efter barsel

(90/ / EØF)

RÅDET FOR DE EUROPÆISKE FELLETSKABER HAR -

under henvisning til Traktaten om oprettelse af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab, særlig artikel 118 A,

under henvisning til forslag fra Kommissio-
nen (1), fremlagt efter høring af Det Rådgiv-
ende Udvalg for Sikkerhed, Hygiejne og
Sundhedsbeskyttelse på Arbejdspladsen,

i samarbejde med Europaparlamentet (2),

under henvisning til udtalelse fra Det Øko-
nomiske og Sociale Udvalg (3), og

ud fra følgende betragtninger:

i artikel 118A i Traktaten bestemmes det, at
Rådet ved udstedelse af direktiver vedtager
minimumsforskrifter med henblik på at for-
bedre navnlig arbejdsmiljøet for at opnå en
bedre beskyttelse af arbejdstagernes sikker-
hed og sundhed;

dette direktiv kan ikke danne grundlag for en
eventuel forringelse af det beskyttelsesni-
veau, som allerede findes i den enkelte med-
lemsstat, idet medlemsstaterne i henhold til
EØF-traktaten forpligter sig til at fremme
forbedring af de eksisterende vilkår på dette
område og sætter sig som mål at harmonise-
re disse vilkår på et stadig stigende niveau;

i henhold til ovennævnte artikel undgås det i
disse direktiver, at der pålægges (...);

i henhold til Rådets afgørelse 74/325/EØF
(4), senest ændret ved (...);

(osv. osv. over to A4 sider);

foranstaltninger til beskyttelse af sundheden
hos gravide arbejdstagere og hos arbejdssta-
gere, der lige har født, må ikke føre til en for-
ringelse af kvindernes stilling på arbejds-

markedet; bestemmelserne i dette direktiv vil
derfor ikke være til skade for bestemmel-
serne i Rådets direktiver om ligebehandling
af mænd og kvinder -

UDSTEDT FØLGENDE DIREKTIV:

AFSINIT I

Anvendelsesområde og definition

Artikel 1

1. Formålet med dette direktiv, som er et sær-
direktiv ...

Så alt i alt må man sige at der ikke synes
at være noget om at forholdet mellem
helsætninger og ledsætninger ændrer
sig. Mange mennesker, journalister og
andre, er begyndt at skrive mere mund-
ret, og i radio og tv er de begyndt at tale
mindre skriftsprogsligt. Det betyder i
skrift at man skal lære at bruge en mere
fleksibel tegnsætning end de fleste har
lært i skolen - hvor de jo har lært at
tegnætning er regelstyret og mekanisk
- og det betyder i ætertale at folk bruger
flere talesprogtræk som direkte tale og
dækket direkte tale. Og det er alt sam-
men sundhedstegn. At man i oversættel-
sen af EF-direktiver så har et helt per-
verst forhold til punktnummer efter hel-
sætninger er kun et mindre problem.
Den grammatiske forskel på helsætning-
er og ledsætninger lever i bedste velgå-
ende, og hurra for det.

Ole Tøgeby, f. 1947

professor i nordiske sprog

Aarhus Universitet

Danmarks mindste ord

Det var en klar og inspirerende artikel,
Ole Tøgeby skrev i Mål & Mæle, 13. årg.
nr. 3 om det lille danske i. Tilsynelæ-
dende hører det til i småtingsafdelingen,
men i virkeligheden er det noget af det
perspektivrigeste at beskæftige sig med
den præcise og udtømmende beskriv-
else af sådan et lille ord. Når vi nemlig
er i stand til at skrive den ideale ord-
bogsartikel om fx *i*, så har vi faktisk fod
på hele sprogbeskrivelsen. Så er det bare
at sætte 10 talentfulde folk til i de næste
50 år at skrive resten af ordbogen og
grammatikken over vort sprog. Jeg har
selv forsøgt at skrive den ideale ord-
bogsartikel om det danske *smil* (Fest-
skrift til Ingemar Olsson, 1988). Jeg gik
derefter videre - men foreløbig kun hen-
vendt til skriveordskuffen - med,
hvad jeg regner for Danmarks sværeste
ord, forholdsordet *med*. Ole Tøgeby har
altså arbejdet med *i*, og det hører utvivl-
somt også til i den tunge ende. Disse for-
holdsord kræver nok et sted mellem 10
og 40 sider i Idealordbogen. (I den nye
Oxford-ordbog fylder *with* 6 store,
meget tætte 3-spaltede sider.)

Jamen, vi har jo allerede »Ordbog
over det danske Sprog«. Er den ikke så
tæt på det ideale sprog-leksikon, som
det er menneskeligt muligt at komme?
Nej. Al respekt for ODS - og den er for
mit vedkommende meget stor - men i
dag ved »vi« faktisk mere om sprog, end
ODS redaktører vidste. Hertil kommer,
at ordbøger som ODS og Oxford-
ordbogen bruger store ressourcer på at
beskrive ældre sprogstadier (ODS
emme er dansk fra 1700), dialektord hhv.
australisk, sydafrikansk, amerikansk,
engelsk osv., foruden ordenes etymologi

- alt sammen ting, der bortleder fra den
hovedopgave at beskrive det eneste sprog
(én sprogvariant) sandt og udtøm-
mende. Med så stor ambition i bredden

1. *i* (styrrelse: konkret) = 'med rumlig position på og omgivet af', eks.: *syv værelser i huset, træet i haven*,
2. *i* (styrrelse: konkret, kun efter ret- ningsbånd) = 'med retning til en posi- tion på og omgivet af', eks.: *ned i kæl- deren, ud i friheden*.
3. (styrrelse: følelse) = 'under psykisk tilstand af', eks.: *vågne i rædsel, gøre noget i søvne*
4. (styrrelse: synlig dimension) = 'med (form) størrelse/udseende af', eks.: *i forskellige bredder, i glade farver*
5. *i* (styrrelse: sted, om geografiske, so- ciale og andre steder) = 'på stedet som kaldes', eks.: *de boede i USA, i Europa*
6. *i* (styrrelse: tidsangivelse) = 'på en tid eller et tidspunkt' møder i juni
7. *i* (styrrelse: tilstand eller omstændig- hed) = 'under en tilstand af, under om- stændigheder af, under betingelser af', eks.: *i dette perspektiv, i sådanne tilfæl- de, i dit ansigts sved*
8. *i* (styrrelse: tidsenheder, kun efter til- stands-udsagnsord) = 'under varighe- den af, eks.: eksperimentet kørte i 4 år
9. *i* (styrrelse: aktivitet) = 'under en proces eller begivenhed af', eks.: *det opstår naturligt i kommunikationspro- cessen*
10. *i* (styrrelse: tegn) = '(en del af) be- tydningssindholdet af, eks.: hun læste i en gammel bog, et kapitel i bogen
11. *i* (styrrelse: klædningsstykke), 'iført som beklædning', eks.: *i kjole og hvidt, i bare ben*

Betydningerne af ordet *i*,
Tøgeby i Mål & Mæle, 13. årg. nr. 3

Sprogviden

1. Hvilket af følgende citater er forkert i sin form i forhold til det citerede værk?
 a. For Folk, som taler alle Sprog, er det nu lige fedt, Men Fanden heller inte for den, der kun kan eet.
 b. There is something rotten in the state of Denmark.
 c. So ein Ding muß ich auch haben.
 d. Errare humanum est.
2. Mange efternavne er oprindelige er-hversbetegnelser. Det gælder også følgende, hvoraf en del oprindelig er tyske, men nu også kendte i Danmark. Hvilke erhverv skjuler sig bag navnene?
 Brauer, Bødcher, Faber, Goldschmidt, Kaufmann, Kryger, Phister, Richter, Schiødt, Schlüter, Schrøder, Tleschow, Wagner, Voigt.
3. En del danskere skelner ikke mere skarpt mellem *advare mod* og *advare om*.
 Politiet i Nordsjælland advarer mod/om tæt tåge og glatte veje
- Giv et forslag til formulering af den korrekte regel for fordelingen af *mod* og *om* i sådanne forbindelser.
4. En meget udbredt stavfejl er *medlemsskab* med to s'er. Findes der ord som korrekt kan ende på -sskab?
5. I Politiken 11/3 1993 (1. sektion p. 10) læser man om den pistol som blev brugt ved mordet på Jessie James i 1882:
 Nyhedsbureauet Reuter oplyser, at

- skyderen nu er blevet sat til salg af dens anonyme amerikanske ejer. Er *dens* brugt rigtigt? Skulle det have været *sin*?
6. I artiklen om fyndord nævner Peder Skyum-Nielsen otte slags variationer. Hvilken af disse variationer findes i udtrykket »fynd dig glad«? Og hvad er dette udtryk afledt af?
7. Preben Møller Hansen har et motto, som handler om hans sprogbrug, hvilket?
 8. Mange mennesker bruger ordene *illeggyldig* og *ligegyldig* i flæng. Men hvad er forskellen i betydning mellem *jeg er da bare ligegyldig*, og *jeg er da bare ligeglåd*?
9. Hvad er *hurruder*?
 a. En storbonde med megen jord til græsning.
 b. En jysk folkestamme i oldtiden.
 c. En tør ørkenvind i Nordvestafrika
 d. En ældre bådtype med forstærket skrog.
10. Hvor mange a-lyde med betydningsforskkel findes der i dansk, hvis man også regner vokallængde og stød med? De er alle sammen med i denne liste, men hvor mange forskel-lige er der:
 Ane, Anne, Árne, baren, barren, falde, Karen, karse, klar, krammet, lammet, romaner, sale?

Løsninger findes side 31

16. årgang 1993

Mål & Mæle · 2

Gør gode fyndord bedre
 I den anden artikel om fyndord skriver Peder Skyum-Nielsen om variationer. Det drejer sig f.eks. om udskiftningen af et u med et y, så *Stavning eller kaos?* bliver til *stavning eller kaos?* Variationerne giver et godt indblik i, hvordan de mund- og hukommelsesrette kortformer formes og forneres.

Side 7

Navne findes ikke i sproget

Nogle navneord bruges mest om ét sted (f.eks. *Danmark*), én person (f.eks. *Jørgensen*) eller én ting (f.eks. *Polvo*), de kaldes egenavne. Andre ord bruges oftest som fællesbetegnelser (f.eks. *bjerg* og *dal*), de kaldes fællesnavne. Men grænsen er ikke skarp: *Berg* og *Dahl* er også personnavne.

Side 12

»Han er lykkedes med at få en medalje«

Modtagere af medaljer er grammatisk set nogle variable størrelser: »Medaljen er blevet hende tildelt«. »Hun er blevet tildelt en medalje«. Hvad hedder der? Læs om hensynslet

side 14

Modersmål-Selskabet

Formanden præsenterer Modersmål-Selskabet, der ønsker at fremme klar, udtryksfuld og varieret brug af sproget og derved gøre det til fleres eje. Læs hvordan det skal lade sig gøre

side 20

Svar til en maskinstormer

Når mennesker kan forklare, hvordan de oversætter fra et sprog til et andet, så kan de også skrive automatiske oversættelsesprogrammer. Ole Tøgeby, tidligere oversættelsesmaskinist, svarer maskinstormer Christian Hougaard

side 25

Sprogligheder	2
Med klym og fend	8
Navne	11
Modtagerens fald	19
Om sproget og Modersmål-Selskabet	22
Omkring »Omkring oversættelsesmaskinen«	27
Sprogviden	32

V i er alle omhyggelige med at dyrke vort fæderlands jord, men kun få og med ringe flid forarbejder og frugtbar gør vort fæderlands sprog.
 Peder Syv, 1663.

Sætninger og dele af sætninger:

Gør rent (rengøringsmiddel), Kig-Ind (kioleforretning), Springforti (stedsnavn), Temus (musegift), Pro-piden (middel mod diaré)

Udåbsord:

Nådada (kunstgalleri), Basta (læse-fabrik), Hovsa (bodega)

Det vil sige at sproget egentlig ikke har navne som en del af sit inventar. Det danske sprog har utvivlsomt navneord, udsagnsord, hovedsætninger, bisætnin-ger, datidsformer osv. Men ikke navne.

Lytte på

Har De lagt mærke til at *lytte til* hos mange mennesker er blevet til *lytte på* i de senere år? Man går i skoven for at *lyt-te på* fuglesangen, radioen opfordrer os til at *lytte på* en sonate af Mozart, og på grundlovsdagen *lytter* folket på statsmi-nisternes tale.

Det kan godt skyldes svensk påvirk-ning, specielt gennem radio, for på svensk heder det jo *lyssna på*. Men det kan også skyldes at sansordene er lidt rodede med hensyn til valg af forholds-ord.

Det hedder *lygte til*, men *føle på*, og det hedder *se på*, *kigge på*, *stirre på* og *glo på*; det hedder *smage på noget* og *høre på noget*, men altså *lytte til noget*. Det er forholdsordet *på* der kommer ud flest gange, og derfor har det chancen for at møve sig ind på *lytte*. Og forleden dag hørte jeg faktisk også *lygte på*: *prøv lige og lygt på dem/her leverpostej*.

Vi skal altså ikke nødvendigvis gribe

Så egentlig burde man ikke dele nav-neordene så skarpt op i de to typer.

Sandheden er nok at sproget giver nav-neordene de to funktionsmuligheder fællesnavn og egenavn, og at nogle navneord mest har den ene funktion (skib, kirsebær, reiferidighed), mens an-dre overvejende optræder i den anden funktion (Ole, Hekla, Kodak).

Navnene findes ikke i sproget, men i sprogets praktiske brug.

Erik Hansen

til svensk for at forstå hvordan *lytte på* er opstået.

Men hvordan skal vi nu vurdere udtryk-
ket?

Allerførst skal vi lægge mærke til at vi stadig har *lytte til*, nemlig i betydningen 'rette sig efter': »Mine børn har aldrig villet *lytte til* mine gode råd«. Det kan ikke hedde *lytte på*. *Lyttte på* og *lytte til* har hver sin betydning.

Det vil jo sige at vi har fået en betyd-ningsforskel som vi ikke havde før, et lille sprogligt fremskridt. Og den gram-matiske systematik er der som jeg har vist det, heller ikke noget i vejen med.

Men lad nu endelig være med at bruge den udmærkede lille nyhed *lytte på*. Der er mange mennesker der bliver ophid-sede eller bedrøvede når de hører *lytte på* – og det er det liggodt ikke værd.

Erik Hansen

Modtagerens fald

Om hensynsled i aktive og passive sætninger

Læserbrevet

Hedder det »medaljen er blevet tildelt hende«, »hun er blevet tildelt en medal-je«, eller »hun er lykkedes med at få en medalje«? En læser i Norge, Karen Skovgaard-Petersen, fortæller, at hendes far foretrækker den første formulering, hun selv foretrækker den anden, og at hun stadig oftere hører den sidste.

Der er ikke tvivl om, at det tidligere var almindeligt at lære, at det skulle hedde: *der blev tildelt hende en medal-je*. Ligesom det skulle hedde *markedet blev der tilført mange kreaturer, adgang forbydes uvedkommende, dig ønskes en god jul og et godt nytår, hende blev det utroligste budt, han blev en meget van-skelig opgave betroet*.

Nu hedder det lige så ofte eller oftere: *hun blev tildelt en medalje, markedet blev tilført mange kreaturer, uvedkom-mende forbydes adgang, du ønskes en god jul og et godt nytår, hun blev budt det utroligste, han blev betroet en meget vanskelig opgave*.

Genstandsled og hensynsled

Historien er følgende: man kan på dansk, som på andre sprog, skelne mel-lem genstandsled og hensynsled; det sker bare ikke på samme måde på de for-skellige sprog. På latin og tysk står hen-synsledet i dativ (hensyns-fald) og gen-standsledet i akkusativ (genstands-fald).

Og på disse sprog gælder der så den regel at det kun er den aktive sætnings-akkusativ der kan gøres til nominativ når udsagnsordet står i passiv; på disse sprog har man imidlertid ikke nogen reg-ler om ordstillingen, så både dativen og nominativen kan stå først i sætningen:

Er gibt dem Mädchen das Buch – Das Buch wird dem Mädchen gegeben eller *Dem Mädchen wird das Buch gegeben*.

Rækkefølge, forholdsord og indholdstype

På dansk kan vi imidlertid ikke bruge kasus (fald) til at skelne mellem hen-synsled og genstandsled, fordi navneor-dene hverken har akkusativ eller dativ, og fordi der ved stedsordene alene er for-skel på nominativ: *jeg, du, hun* og ikke-nominativ: *mig, dig, hende*. På dansk skelner man så for det første mellem genstandsled og hensynsled ved hjælp af ordstilling: når udsagnsordet står i aktiv, og genstandsled og hensyns-
ledet altid stå før genstandsledet: *Vi til-delte hende en medalje*. Man kan ikke sige: **Vi tildelte en medalje hende*. Det gælder alle eksemplerne: *Landmæn-dene tilførte markedet mange kreaturer. Vi forbyder uvedkommende adgang. Vi ønsker dig en god jul og et godt nytår. De bød hende det utroligste. Man betro-ede ham en meget vanskelig opgave*.

For det andet vil hensynsledet ofte også udtrykkes ved et forholdsordet med *til* eller *fra*: *Hun gav ham bogen* svarer til *Hun gav bogen til ham*, *De fra-tog ham titlen* svarer til *De tog titlen fra ham*, *Vi tildelte hende en medalje* svarer til *Vi uddelte en medalje til hende*. Gen-standsledet svarer derimod undertiden til et forholdsordet med *med*: *Hun be-gavede ham med en bog*.

For det tredje er der en tendens til at tingen er genstandsled, mens personen er hensynsled; historisk set omvendte konstruktioner er blevet forandret på

denne måde, fx *Dommeren fradømte ham kørekortet* kommer af *dommeren dømte ham* (genstandsled) *fra kørekortet* (svaer til hensynsled). Andre eksempler på dette er: *idømme, fraråde, berøve, værdisge*.

Frontstilling

I dansk kan man imidlertid altid fremhæve et af sætningens led – fx genstandsledet eller hensynsledet ved at sætte det i sætningens front eller fundament: *Hende tildelte vi en medalje. En medalje tildelte vi hende. Markedet i Danmark tilførte landmændene ikke mange kreaturer. Mange kreaturer tilførte landmændene ikke markedet i Danmark*. Læg mærke til at det i disse tilfælde ikke er til at afgøre hvad der er genstandsled, og hvor der er hensynsled. Det der på tysk ville være dativ, kan jo nemlig på dansk både stå før og efter genstandsledet – når de ikke står lige ved siden af hinanden. Det betyder i virkeligheden at man ikke altid kan afgøre hvad der er hensynsled, og hvad der er genstandsled – det eneste kriterium man har er ordstillingen, og det virker ikke altid.

Derfor er det ikke mærkeligt at der er mange der gør det led der ville være dativ på tysk, til grundledet i den passive sætning. Man kan altså lige godt have: *Hun blev tildelt medaljen* som *Medaljen blev tildelt hende*. Det bliver særlig tydeligt når det ikke er stedord (hvor man trods alt kan se om det er nominativ eller ikke-nominativ), men et navneord (hvor man ikke kan se om det er nominativ eller ikke-nominativ). I *Uvedkommende forbydes adgang. Familien ønskes en god jul og et godt nytår. Søsteren bydes det utroligste. Svendsen betroedes den meget vanskelige opgave* kan man nemlig i virkeligheden end ikke se hvad der er grundled, og hvad der er ikke-grundled – for ordstillingen an-

giver det ikke; den sidste kan lige så godt betyde: *Svendsen blev betroet den meget vanskelige opgave* som *Svendsen blev den meget vanskelige opgave betroet*. I disse sidste eksempler angiver ordstillingen nemlig – fordi der er flere ord i sætningen – at hvis *den meget vanskelige opgave* står efter *betroet*, er det genstandsled, mens det er grundled, hvis det står før. Præcis det samme gælder også alle de andre eksempler.

Grundled er bestemt

Nu kan man så spørge hvorfor der overhovedet er noget problem. Hvordan kan læserens far høre hvad der er hvad? Det hænger sammen med en anden tendens eller regel på dansk, nemlig at grundledet normalt ikke kan være i ubestemt form; læg mærke til at læseren i det første eksempel *Hun er blevet tildelt en medalje* havde *medalje* i ubestemt form, mens hun i sin fars eksempel *Medaljen er blevet tildelt hende* havde *medaljen* i bestemt form. Man kan altså alligevel i *kvinde* *tildelles en medalje* se at *kvinde* er grundledet. Hvis man skal opretholde den ubestemte *medalje* og lave en passiv sætning hvor det der på tysk i aktiv ville være i akkusativ, og som er ubestemt form, er grundled, må man ind sætte ordet *der* på grundledspladsen som en slags grundledsvikar, og så sætte det egentlige grundled ned på genstandsledspladsen: *Der tildelles kvinden en medalje*.

Indirekte og direkte genstandsled

Svaret er i og for sig lidt chokerende – måske især for den ældre generation: Det ser ud til at dansk er ved at miste forskellen på genstandsled og hensynsled, og at udsagnsord i passiv faktisk kan være transitive (tage genstandsled). Man kan kun skelne mellem de to led når de står lige ved siden af hinanden, og da står det **indirekte genstandsled** før

det **direkte genstandsled**. Forskellen på de to led er den at det indirekte genstandsled kun kan være der hvis der er et direkte genstandsled; derimod kan det direkte genstandsled godt være der uden det indirekte.

Man kan tilføje at der mellem de to genstandsled er et meningsmæssigt forhold som mellem et grundled og et genstandsled forbundet med et udsagnsord som indholdsmæssigt er en slags passiv af udsagnsledet i hele sætningen: *hun gav ham bogen* indeholder en skjult sætning der kunne lyde: *han fik bogen, Røverne berøvede de rejsende deres ejendele indeholder: de rejsende mistede deres ejendele*. (Dette forhold gælder også de konstruktioner hvor man angiver MODTAGEREN med forholdsordet *til*, blot er genstandsledet her grundled i den skjulte sætning og det der svarer til hensynsledet bliver genstandsled: *De skænkede bogen til den dygtigste pige i klassen* indeholder den skjulte sætning *bogen tilfaldt den dygtigste pige i klassen*. *De uddelte medaljen til kvinden* indeholder sætningen *Medaljen tilfaldt kvinden*.

Passiv vending på dansk

Der gælder ikke nogen regel om at man som grundled i passiv kun kan vælge den aktive sætnings direkte genstandsled, og ikke det indirekte genstandsled. Tværtimod: man kan sætte det ene som grundled, og det andet bliver da direkte genstandsled – også selv om udsagnsordet er i passiv form; eller man kan sætte det andet som grundled, og det første bliver da direkte genstandsled. Det kan jo ikke blive indirekte genstandsled, for dette er defineret som det led der står lige til venstre for det direkte genstandsled, og når det ikke er der, er der ikke noget indirekte genstandsled.

Passiv – der på tysk defineres som en

form af udsagnsordet der ikke kan tage akkusativ – kan i forhold til den danske regel defineres som en form der tager et obligatorisk led mindre end den aktive form: Aktiv: GRUNDLED – *laver* – DIREKTE GENSTANDSLED; passiv: GRUNDLED – *laves*. Aktiv: GRUNDLED – *giver* – INDIREKTE GENSTANDSLED – DIREKTE GENSTANDSLED; passiv: GRUNDLED – *gives* – DIREKTE GENSTANDSLED.

Man kan også beskrive hvilke semantiske roller (indholdskategorier) der kan bruges for de forskellige udsagnsord: AGENTEN – *giver* – MODTAGEREN – GENSTANDEN svarer til MODTAGEREN – *gives* GENSTANDEN (af AGENTEN) eller GENSTANDEN *gives* MODTAGEREN – (af AGENTEN). I passiv kan det grammatiske led GRUNDLED enten udfyldes af den semantiske rolle GENSTANDEN eller MODTAGEREN, og det grammatiske led DIREKTE GENSTANDSLED kan være enten hhv. MODTAGEREN eller GENSTANDEN.

Personer som grundled

På dansk gælder der så til gengæld en anden tendens som efterhånden nærmere sig status af at være en regel, nemlig at man helst vil have personer til at være grundled og tingene til at være genstandsled. I stedet for: *Mig synes at... får man Jeg synes...; i stedet for: Mig drømte at... har vi fået: Jeg drømte at...* På grund af denne regel om personer som grundled foretrækker de fleste mennesker: *Du ønskes en god jul*, frem for *En god jul ønskes dig*, eller *Dig ønskes en god jul*; og derfor er det for de fleste mere naturligt at sige: *Hun blev tildelt en medalje* frem for *Hende blev der tildelt en medalje*.

Ole Tøgeby

Sprogviden

1. Lyd- og bogstavrækken (*at*) *skrå* har mange betydninger. Hvor mange af de følgende betydninger har *skrå*?
 - a. skralde eller rangle
 - b. vedtægterne fx for et håndværkerlav
 - c. skrånt
 - d. tobak til at tygge
 - e. groffmalt korn til dyrefoder
 - f. kanonammunition
 - g. skæv, hældende
 - h. at tygge skråtobak
 - i. at sønderdele
 - j. at skære metal i flere stykker
 - k. at gøre noget skråt
2. Normalt er der national enighed om navneordenes køn, altså om det hedder *en* eller *et hus*. Men i visse tilfælde er der tvivl og uenighed. Hvad er det korrekte køn på følgende ord?
kopi, psalter, akt, kompliment, præmis, manual
3. Vi kender alle mål som *kilo(gram)*, *tønde* og *liter*. Men hvad betyder følgende, og hvad måler man især med disse enheder?
drittel, bog, byte, ris, ol, oksehoved
4. Hvilke(t) af følgende ord findes ikke i dansk?
pløs, laf, glus, dorn, bigt, kans
5. Kan De oversætte dette stykke af et brev fra Chr. IV til Corfitz Ulfeldt (14/12 1640)?
Niels Arnefeldtz frue haftuer uerrid heer och beschiltt hannem att hand

haftuer uyldt forgiftue hinder y den siste barselseng huickid hun formener at uylle beuyssse med Ett kuindfolk som Niels dertil haftuer bestiltt Som siiden at *conscientien* haftuer tryckt hinder Er gangen hen till Presten och hannem sliigdt abenbariit.

6. Hvordan forkorter man korrekt ordene
kilogram, ifølge, jævnfør, fjernsyn, elektronisk databehandling
7. Hvilken betydningsforskel er der på *en flaske billig vin* og *en billig flaske vin*?
8. Hvad er en *tappenstreg*, og hvad kommer ordet af?
9. Hvad hedder de følgende grammatiske betegnelser på dansk?
genitiv, hypotakse, pluskvamperfektum, positiv, proprium, præposition
10. Rettskrivningsordbogen kræver at *for længst* og *for nylig* skrives i to ord, mens *omskider* og *medmindre* skrives i ét. Hvad er logikken i det?

Løsninger findes side 31

Mål & Mæle . 3

16. årgang 1993 November

På sigt bedrager skinnnet nok

Hvad betyder *på sigt*, og er det galt at skrive *skinnnet bedrager*? Hvordan er udtrykket *holde af opstået*? Og hvad er forskellen på *den er stor nok* og *den er lige stor nok*? Find svarene i Sprogligheder
side 2

SprogMagisteren

er et edb-program som hjælper den skrivende til bedre og klarere tekster ved at kritisere og komme med forslag til forbedringer. Mål & Mæle har testet programmet og bringer en anmeldelse af dette nye hjælpemiddel
side 5

Det gule sprog

De fleste er efterhånden klar over at kancellistilens kringlede sprogarabesker ikke er læsevenlige. Det gælder tværtimod om at sørge for at der er kort mellem punkttommerne. Men korte sætninger gør det ikke alene, de giver bare stakåndet rytme og dårlig sammenhæng. »Det gule sprog«, vor tids svøbe, analyseres og vurderes i artiklen
side 14

Vås, vrøvl og sludder

En af Mål & Mæles redaktører har rettet danske stile til studentereksamen i år. Det gav inspiration til en grundig analyse af fænomenerne vås, vrøvl og sludder. Læs den rystende beretning om verbal tomgang, betydningsmæssig fejlfunktion og sproglig totalskade
side 19

Sprogligheder 2

SprogMagisteren .. 5

Nordisk Liv og Ulykke 13

Det gule sprog 14

Vås, vrøvl og sludder 19

Desværre 26

En fars kvaler 27

Fortsat god dag! ... 30

Sprogviden 32

Sproget er ikke et formål i sig selv, såliddt som jernbaneskinnet er det; det er en forbindelsesvej mellem sjælene, et kommunikationsmiddel.

Otto Jespersen,
(1860-1943)

rammende kunstnerisk udtryksmiddel, som når Peter Laugesen i en »X-Ray« i Information spidder tidens kultur(minister)debat:

»Godnat

Hun skulle slet ikke hedde kulturminister. Det skulle hende før heller ikke. El-ler ham før hende. Eller nogen af dem før ham. Det skaber bare forvirring. Hun skulle være minister for kunst og sport. Det er hun også. Men det hedder hun ikke. Det gør det svært.

Hun har altid været der hvor fronterne var. Da det var kvindekamp. Da det var forurening. Da det var atomvåben. Det er det ikke mere. NU er det kultur. Hun mener kunst og sport. Eller gør hun. Hun er socialdemokrat. Det gør det ikke nemmere.

Det var de andre ikke. Måske sociologen men i hvert fald ikke kulturredaktøren og slet ikke maleren.

Men fronter er der nok af. En af dem går mellem kultur og kunst. De har hver sin fond. De er forskellige.»

(...)

(Information 17/2 '93)

Slip sproget løs

Men når flere og flere skribenter – langt ind i den seriøse presse og skønlitteraturen – i læsbarhedens navn presser deres sprog ind i punkturnytterets spændetrøje og fyrrer deres budskaber af i af-snubbede hik, så får vi skriffter der mis-ter enhver læsevejridighed – uden endda at blive specielt læsbare.

Ligesom Peter Laugesen er der selv-følgelig også andre forfattere der skriver imod punktumsproget.

Det diametrale modeksempelet til punktumsproget giver Peer Hultberg, der i sine seneste romaner sprænger alle punktummer i en levende strøm af tan-ker og udsagn. Han springer simpelt hen mange punktummer over og lader sproget flyde ud over alle grænser:

»Ole Frölich voksede op hos sin mor-mor i lejligheden lige oven over frøken Grønfelts mælkeudsalg, hans mor havde forladt ham, den stakkel, og han var ikke klar over hvem hans far, og for den sags skyld heller ikke hans morfar, var. Hans mormor beklagede sig altid over at der var fodkoldt, for frøken Grønfelt måtte holde butikken kølig, og der kom for resten også det forføerde-ligste spektakel af flasker og mælkejun-ger, så han havde strenge instrukser om at når han skulle gå ærinder måtte han, under ingen omstændigheder, købe ind hos frøken Grønfelt, han skulle gå hele vejen ned til forretningen ved krydset til Skivewej. Han kom i skole i august 45 og først da begyndte han at forstå, omend meget uklart, hvorfor drengene altid havde råbt tyskerunge efter ham på ga-den. (...) Frøken Grønfelt havde været næsten tre år i Sverrig under krigen og haft det som i et smørhul mens vi andre, en slægning til hendes søsters mand havde overtaget forretningen i mellem-tiden og så var hun altså kommet tilbage, de klarer sig sgu altid sagde hans mor-mor, og hun som ellers aldrig bandede.«

(Peer Hultberg: *Byen og verden*, Lindhardt og Ringhof 1992.)

Der er andre muligheder end punktum-sproget – også i faglige tekster. Skriv grønt: dyrk den levende sætning.

Kirsten Raask, f. 1951

Cand.mag.,

free-lance sprog- og filmkonsulent.

Forfatter til Brevbogen (1992) og Det gule sprog (1993), begge udgivet på forlaget Grafisk Litteratur.

VÅS, VRØVL og SLUDDER

Når dansklærere retter fejl i danske stile, har de et helt arsenal af forskellige fejl-typer som de kan finde, registrere og tælle op: endelsesfejl, fx *verdenen mangler ånd*, r-fejl, fx: *agument*, at ter-roriserer, stumme bogstaver, fx: *de er til gengæld godt udruistet*, dobbeltkonso-nant, fx: *jatigdom*, *erfaringer*, bogstavforveksling, fx: *nødvændigvis*, sym-pol, sammensatte ord fx: *forbrugs-goder*, fejl i fremmedord, fx: *generalt*.

Og der findes også grammatiske fejl-typer: stort eller lille begyndelsesbogstav, fx *dannmark*, *det* eller *der*, fx *der er yderst associalt kun at tænke på...*, *sin el-ler hans* og *hendes*, fx: *han er bange for hvad der vil ske med sit liv*, og *eller at*, fx: *hvem glider og lave noget*, *når...*, bøj-ning, fx: *familiens boligforhold er ikke god*, og restgruppen, fx *simpelthent*.

Formuleringsfejl

Det mærkelige er nu at der slet ikke er den samme høje grad af bevidsthed om formuleringsfejl og dårlige formuleringer. Der er nok nogen der på syntaksens område taler om anakoluter, dvs. sæt-ninger med fejl i den syntaktiske kon-struktion, fx *Han var mindre end han kunne nå op til hende*, ufuldente sæt-ninger, fx *Da han kom. Alle gik med det samme*.

Men der findes mig bekendt ingen be-skrivelser af fejl i formuleringen af hele sætninger og afsnit. Og det ville der el-lers være meget brug for, både i under-visningen, hvor lærerne skal lære ele-verne at undgå fejlene, og ved eksamen, hvor bedømmerne skal afveje hvor meget en fejl trækker ned på karakteren.

Prøv fx at beskrive typen af fejl i dette eksempel!

Til sidst konkludere Carsten Jensen med en kritik af den udvikling, de gamle eventyrer medførte, da hele verden blev opdaget, som medførte at alle byer fik nogle veje eller gader med ubetydelige navne, der førhen ikke eksisterede, men kun bestod af små flækker, der var be-boet af datidens urbefolkning.

Det kan man næsten ikke, og det gør jo både undervisning og bedømmelse meget mere usikker. Hvor mange fejl er der fx i dette stykke? Og hvor alvorlige er de?

I denne artikel vil jeg forsøge at be-skrive forskellige typer af formulerings-fejl, og jeg vil kalde dem for *sludder* (sandhedsfejl), *vrøvl* (logiske fejl) og *vås* (semantiske fejl). Vås er ytringer som er meningsløse, vrøvl ytringer som har me-ning, men som er selvmodsigende, og sludder meningsfulde og sammenhæn-gende ytringer som er åbenlyst usande. Materialet og eksemplerne er hentet fra dette års studentereksamenstilte, fra det emne der hed:

Den europæiske hjemløshed

Hvordan skildrer Carsten Jensen (tekst 1) forholdet mellem rejseidrømme og virkelighed? Kommentér kronikkens ti-tel, Den europæiske hjemløshed.

Tekstgrundlaget i tekst 1 var uddrag af en kronik af Carsten Jensen.

Sludder – eller: sandhedsfejl

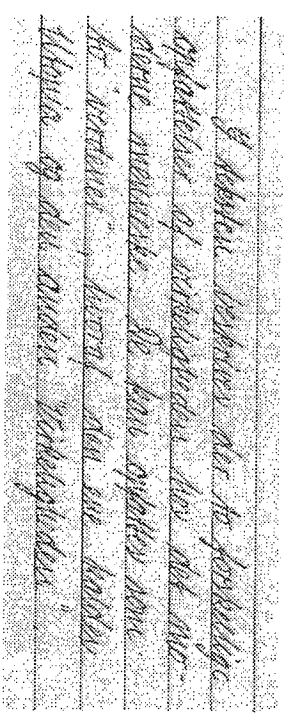
Sludder er ytringer som ganske åbenlyst ikke er sande om de forhold de ellers vel-

lykket henviser til, og er udsagn om.

Eksempel 1: *For at bevise overfor venner og bekendte, at man har været forskellige steder i verden, får man taget billeder af sig selv stående foran monumenter. Disse monumenter er blot opstillet som en dokumentation af ens tilstedeværelse.*

Det må være usandt – efter alt hvad jeg ved om verden – at de græske tempelruiner kun er opstillet for at dokumentere at nogle turister har været i Grækenland.

Eksempel 2: *I teksten beskrives der to forskellige opfattelser af virkeligheden hos det moderne menneske. De kan opfattes som to »verdener«, hvoraf den ene kaldes Utopia og den anden »Virkeligheden«.*

Her er det meget let at konstatere at det er noget sludder. Det er nemlig et ukorrekt referat af hvad der står i teksten. Hos Carsten Jensen er *Utopia* og *virke-*

Sludder – sandhedsfejl

er ytringer som ganske åbenlyst ikke er sande om de forhold de ellers vellykket henviser til, og er udsagn om, fx:

De græske templer er blot opstillet som en dokumentation af turistens tilstedeværelse.

ligheden mærkelig nok det samme, og står i modsætning til den indbildte verden. Ordet *utopi* betyder jo ellers, hos alle andre mennesker end Carsten Jensen, 'en forestillet, ideel, men ikke virkelig verden'. Men Carsten Jensen har åbenbart fået en så stor poetisk licens at han kan lade ordene betyde det modsatte af hvad de betyder i ordbogen, og det har eleven der har lavet referatet, ikke opdaget.

Vrøvl – eller: logisk fejl

Vrøvl er ytringer der ikke tæller som udsagn om noget de ellers vellykket henviser til, fordi de logisk set er usammenhængende, paradoksale eller selvmodsigende.

Eksempel 1: *Forholdet mellem rejse-*

drømme og virkelighed beskriver Carsten Jensen som to vidt forskellige ting.

Det er noget vrøvl fordi det er en selvmodsigelse at ét forhold mellem to ting, i sig selv skulle være to forskellige ting. Meningen må være at 'drømme' og 'virkelighed' er to forskellige ting.

Eksempel 2: *Et forhold vi passivt ja næsten apaatisk overlever idet vi selv er ved at drugne i den sanfundsskabe virkelighed, langt fra vores egndrømme. Vi lever i en forestillingsverden der opfylder vores umiddelbare behov, og søger tilflugt i sanfundets bedøvende krav*

om skole og arbejde, men drømmer altid om i morgen.

Det må være noget vrøvl at vi på én gang skulle kunne drugne i den sanfundsskabe virkelighed og Vi lever i en forestillingsverden.

Det må også være usammenhængende at sige at en forestillingsverden opfylder vores umiddelbare behov, det er vel kun den virkelige verden der kan opfylde vores behov for mad og drikke. Man bliver næppe mæt af en reklame for spaghetti.

Eksempel 3: *Virkeligheden eksistere, de kan vi desværre ikke benægte, men man fortæller dog sjældent herom. Alle sider har en »vunden« side, denne side er måske ens overalt, og måske er det denne side som udgør den virkelige virkelighed? Virkeligheden kan være grunden til at nogle mennesker opfatter det at rejse som fornøjelsløst i dag. Hermed menes, at man pludselig føler afmagt og passivitet overfor omverdenen, og derfor forbliver i sine rejsedrømme. Man opretholder drømmen/ideen, og lader medierne overtage den aktive del af en selv.*

Vrøvl – logiske fejl

er ytringer som ikke tæller som udsagn om det de ellers vellykket henviser til, fordi de logisk set er inkonsistente, paradoksale eller selvmodsigende, fx:

Der stod to pilskaliede mænd og hev hinanden i håret.

Det er noget vrøvl at skrive at virkeligheden har to sider, hvoraf den ene er mere virkelig end den anden. Det er nu helt umuligt herefter at forstå hvilken af de to sider der henvises til i sætningen: Virkeligheden kan være grunden til at

nogle mennesker opfatter det at rejse som fornøjelsløst i dag.

Det giver heller ikke megen mening at der skulle være sammenhæng mellem at Man opretholder drømmen/ideen og at Man lader medierne overtage den aktive del af en selv. Dette forudsætter at 'medierne' er det samme som 'ens rejsedrømme', og at 'drømmen' er 'den aktive del af en selv'. Spørgsmålet er hvad det i det hele taget vil sige at medierne overtager den aktive del af en selv. Det er vist noget vås.

Vås – eller: semantiske fejl

Vås er ytringer som slet ikke giver mening, fordi afsenderen med ordene ikke vellykket henviser til ting og forhold i nogen situation, og fordi ordene hverken kan tolkes bogstaveligt eller forstås som billedlige udtryk (metafor eller metonymi).

Eksempel 1: *I Utopia – intelsteds lever turistien i den moderne teknologiske verden med sine rejsedrømme. Hans længsel efter at rejse, skyldes længslen efter eventyr »dvs. mellembevægelsen i rum og forandringens ånd, mellem indre og ydre«.*

Man kan ganske simpelt ikke tillægge det nogen mening hvis man opfatter at der står: *længslen (...)* mellem bevægelsen i rum og forandringens ånd, mellem indre og ydre«. Man kan ikke have en længsel mellem noget. Og det giver heller ikke nogen mening hvis man læser at der står: *eventyr »dvs. mellem bevægelsen i rum og forandringens ånd, mellem indre og ydre«* for man kan ikke have: *eventyr det vil sige mellem ...* Og man kan ikke sideordne bevægelsen i rum og forandringens ånd, meningen er forøvrigt (det er jo et citat) *forandringen i ånd*, og det ville jo give bedre mening. Eksempel 2: *Vi accepterer istedet stillti-*

ende at man giver os en stakket frist af friheden. Men spørgsmålet er om det overhovedet er friheden og drømmen vi smager på når man forlader sit hjemlige traume for at bolte sig i en fremmed kultur? Rejsen, opbruddet med hverdagen, det er det der skal tilføje os den tiltrængte fornyede energi.

Vås – semantiske fejl

er ytringer som slet ikke giver mening, fordi afsenderen med ordene ikke vellykket henviser til ting og forhold i nogen situation, og fordi ordene hverken kan tolkes bogstaveligt eller forstås som metafor eller metonymi, fx:

Hans længsel skyldes længslen mellem bevægelsen i rum og forandringens ånd.

Det er noget vås at tale om en *frist af friheden*. Ordet *frist* betyder: 'tidsrum inden for hvilket noget skal ske', men 'friheden' er jo ikke noget der skal ske (en overgang), det er en tilstand eller kvaliteten af en tilstand.

Det er umiddelbart noget vås at skrive *vi smager på friheden*, for 'friheden' kan ikke spises, og det er forudsætningen for at vi kan 'smage på' det.

Det er umiddelbart noget vås at skrive: *man forlader sit hjemlige traume*. Ordet *traume* betyder oftest: 'stærk psykisk oplevelse og påvirkning med skadelige følger'. Det giver således ikke nogen mening at *forlade et traume*, for en – eventuelt ubevidst – psykisk reaktion befinder sig ikke i rummet.

Det er noget vås at tale om *sit hjemlige traume*; det skulle forudsætte at man kan skelne mellem hjemlige og fremmede traumer, og det kan man ikke.

Metafor og metonymi

Nu findes der imidlertid afvigelser fra den normale brug af sproget som ikke betragtes som fejl, men tværtimod som fine og kunstneriske – som stilfigurer. Næsten alle stilfigurer falder ind under de to kategorier metafor og metonymi.

Metafor (ombyttet benævnelse) er en ytring hvor afsenderen effektivt og vellykket henviser til komplekse ting og forhold i en ukendt sammenhæng, med ord som normalt, i andre, mere kendte og simple sammenhænge, henviser til ting og forhold som ligner det der skal omtales.

Eksempel: Forside på Ekstra Bladet 12/3 1986, med billeder af Schlüter og forskellige ministre: *Ministermassacre*. I stedet for at Ekstra Bladet, fx med ordene *regeringsomdannelse* eller *ministerudskiftning*, henviser til at statsministeren, Poul Schlüter, har udskiftet fem af sine ministre, bruger bladet ordet *ministermassacre*, fordi de synes, og gerne vil give læserne den opfattelse, at Schlüter på området 'regeringslederens arbejdsopgaver' har handlet på en måde der har ligheder med det der på 'den voldelige konflikts' område hedder *massacre*.

Metonymi (forskudt benævnelse) er en ytring hvor afsenderen vellykket henviser til omfattende og komplekse ting eller forhold i én sammenhæng, ikke med de ord der normalt henviser til dem, men med ord som henviser til andre ting og forhold fra samme sammenhæng, som i tid og rum (og kategori) er tæt forbundet med det der skal omtales (som fx er dets dele, elementer eller årsager).

Eksempel: I Grundtvigs sang *Velkommen i den grønne Lund* forekommer sætningen: *den danske Mund/ har til Sang og en Tunge*. I stedet for at Grundtvig, fx med ordene *danskerne* og

kan synge, henviser til at danskerne godt kan synge, bruger han ordene *den danske mund* og *har en tunge*, fordi han ved at når danskere synger, gør de det med bl.a. munden og tungen.

Metonymi –

forskudt benævnelse

er en ytring hvor afsenderen vellykket henviser til omfattende og komplekse ting eller forhold i en sammenhæng, ikke med de ord der normalt henviser til dem, men med ord som henviser til andre ting og forhold fra samme sammenhæng, som i tid og rum (og kategori) er tæt forbundet med det der skal omtales (og som fx er dets dele, elementer eller årsager), fx:

De stemte efter hoveder, ikke efter høveder

En særlig form for metonymi kaldes *enallagæ* (omflyttet beskrivelse). En *enallagæ* er en ytring hvor afsenderen knytter kvaliteter, der beskrives ved til lægsord, til en anden genstand i den omtalte situation end den de egentlig hører til.

Eksempel: *Gå din dumme vej!*

Meningen er selvfølgelig ikke at 'vejen er dum', men at 'du er dum, og derfor skal du gå din vej'. Man kan sige at det forkorter udtrykket, men det kan også få en vis komisk effekt.

Hvordan tolkes stilfigurerne?

Metaforer og metonymier er faktisk en slags brud på reglerne for normal henvisning og udsagn, og de kan således minde om vås. Men de giver god mening. Læserne forstår meningen med metaforer og metonymier fordi de går

ud fra at ytringen alligevel er sand og relevant. Tolkningprocessen består af to faser: først opgiver modtagerne den ordrette læsning, og så leder de efter og finder den overførte betydning.

Modtagerne ved med deres baggrundsviden om emnet, at den ordrette læsning ikke kan være den der er ment, enten fordi den ikke er sand (altså at Ekstra Bladet ikke har ment at Schlüter har dræbt fem ministre), eller fordi den ikke er relevant (det ville ikke være relevant hvis Grundtvig påstod at der fandtes både en dansk og en fransk mund på den samme person, eller at danske og franske munde var forskellige).

Men modtagerne går altid ud fra at teksten alligevel giver en for dem relevant mening, og derfor leder de i hvad de allerede ved om den omtalte situation, efter hvilken for dem relevant mening ytringen da kan have (altså: Ekstra Bladet må mene 'udskiftning på en brutal måde' i stedet for 'massacre' for det vil være et argument for at kritisere Schlüters politisk. Og: Grundtvig må mene: 'danskene har fået vilje og lyst til at mødes og synge' i stedet for 'den danske mund har en tunge til sang', for alle munde, og ikke kun en dansk mund, har tunger, og alle mennesker der har tunger kan synge, så den ordrette mening ville ikke være relevant.

Hvorfor bruges stilfigurerne?

Afsendere bruger metaforer for mere overbevisende, effektivt og virkningsfuldt (end med normal brug af ordene) at overføre den information om kompleks og ukendt situationer som de ønsker. Afsenderen (Ekstra Bladet) forklarer det ukendte (Schlüters hensynsløshed) fra det komplekse område (regeringens førelse), med ord for det kendte (grusomhed) i det simple område (voldelig konflikt). Ekstra Bladet kan – næsten uden at læserne opdager det – få

påduet den den opfattelse af Schlitters regeringsomdannelse, at den er bruntalt gennemført. De behøver ikke at argumentere for det. Holdningen overføres i og med læserne overhovedet forstået hvad mening udsagnet har.

Afsendere bruger metonymier for mere overbevisende, økonomisk og konkret anskueligt (end med vanlig brug af ordene) at overføre den information om komplekse og uoverskuelige forhold, som de ønsker. Grundtvig kan kort og fyndigt med de anskuelige og konkrete *mund* og *tunge*, overføre information om det yderst abstrakte forhold at organiseringen blandt bønder i Danmark er ved at ændre sig således at de mødes mere end tidligere, til kulturelle og politiske møder, bl.a. på grund af sangen på møderne.

Hvorfor opfattes vrøv og vås ikke som metafor eller metonymi?

Prøv nu at se på følgende eksempel, som har været analyseret før. Er det genuint vås, eller er det kunstneriske metaforer og metonymier, som gør tekstens overbevisningskraft større?

Eksempel: *I teksten beskrives der to forskellige opfattelser af virkeligheden hos det moderne menneske. De opfattes som to »verdenen«, hvortil den ene kaldes Utopia og den anden »Virkeligheden«.*

Ordet de henviser til to opfattelser af virkeligheden, så der står i den anden sætning: *De to opfattelser af virkeligheden kan opfattes som to »verdenen« som kaldes Utopia og Virkeligheden.* Dette er noget vås (dvs. det giver ikke mening). Hvad kan afsenderen mene med at *en opfattelse opfattes som en verden?* Man vil ikke kunne skelne mellem begreberne 'opfattelse' ('bevisthed om') og 'virkelighed' ('verden') hvis begrebet 'opfat-

telse' både kan kaldes *opfattelse*, *verden* og *virkelighed*, og det bliver det jo i det citerede stykke.

Her er der ingen mulighed for at opfatte udtrykket »verdenen« som en metafor, dvs. som en ord fra det kendte område som skal belyse den komplekse sag fra det ukendte område, for det er det samme område, nemlig 'erkendelses-teori', både *opfattelse* og *verden* er taget fra.

Metafor – ombytting benævnelse

er en ytring hvor afsenderen henviser til komplekse ting og forhold i en ukendt sammenhæng, med ord som normalt, i andre, mere kendte og simple sammenhænge, henviser til ting og forhold som ligner det der skal omtales, fx: *Ministerrmassacre* (om Schlitters regeringsomdannelse i 1986).

Ordet *verdenen* kan heller ikke opfattes som en metonymi, hvor afsenderen belyser det omfattende og komplekse ved at henviser til en del, for de to ting, 'opfattelse' og 'verden' er ikke dele af hinanden og ikke nære i tid, rum eller kategori – de er netop kategorimodsatninger, og altså fjerner fra hinanden i kategori.

Om nogle eksempler kan man således klart sige at det er vås, og ikke en metafor eller metonymi. Der er tale om meningsløse ytringer.

Dårlige metaforer og metonymier

Men der er andre eksempler hvor man kommer mere i tvivl.

Eksempel 1: *Vi accepterer istedet stillet ende at man giver os en slakket frist af*

friheden. Men spørgsmålet er om det overhovedet er friheden og drømmen vi smager på når man forlader sit hjemlige traume for at bolle sig i en fremmed kultur? Rejsen, opbruddet med hverdagen, det er det der skal tilføje os den tiltrængte fornyede energi.

Det er stadig noget vås at tale om en *frist af friheden*. Ordet *frist* betyder: 'tidsrum inden for hvilket noget skal ske', men 'friheden' er jo ikke noget der skal ske, det er ikke en overgang, og man kan ikke flytte betydningen af ordet *frist* fra området 'tilstand' til området 'overgang', for det kan næppe betegnes som to forskellige områder:

vi smager på friheden kan godt opfattes som en metafor, på det komplekse område 'livserfaring', bruges ordet *smage* (fra det simple område 'sandsning') til at betyde: 'får lov til, for en kort tid, at opleve for at vurdere det'. Dette er altså en vellykket metafor.

man forlader sit traume kan godt opfattes som en metafor; i den omtalte komplekse situation ('psykiske begivenheder') betegner man med ordet *forlader* (som er hentet fra det simple område 'bevægelse i rummet') at personen 'glemmer' eller 'kommer over' det psykiske traume. Den er ok, men næppe særlig oplysende eller effektiv som informationsoverførsel, for meningen skulle jo nok være noget i retning af: *når vi ved at rejse prøver at blive fri af de traumer vi har fået derhjemme*. Og det er der jo ikke en kat der forstår, så det må betegnes som en uheldig og vildledende metafor. Det vil således falde ind under definitionen på vås.

sit hjemlige traume er en enallagæ, som ikke kan opfattes som andet end komisk; meningen må skulle være: *traumet som vi har fået derhjemme*. Her er det helt klart at det ikke er en kort og fyndig formulering, men blot og bar

ubehjælpsomhed. Det er en mislykket metafor.

Man må således på grund af sammenhængen skønne om en umiddelbart meningsløs ytring er en vellykket metafor, en mislykket metafor, eller det rene vås.

Enallagæ omflyttet beskrivelse

er en ytring hvor afsenderen knytter kvaliteter til en anden genstand i den omtalte situation end den egentlig hører til, fx:

Gå din dumme vej!

Dansklærere

Den der skal rette stile har brug for begreber for forskellige typer af fejl, dels for effektivt at kunne undervise i hvorledes man undgår dem, dels for rejlfejl at kunne sammenligne og vurdere stilen.

Der findes på staveområdet et fintmasket sæt af kategorier, men der findes på området for formulering af meningsfuld sammenhæng, næsten ingen. Derfor har jeg her foreslået at man skelner mellem *sludder*, vellykkede, men åbenlyst usande ytringer, *vrøv*, logisk inkonsistente ytringer, og *vås*, meningsløse ytringer. De tre ord bruges vist normalt som nogenlunde synonyme, men det er vigtigt for dansklæreren at skelne mellem de tre begreber, for det er forskellige elever der laver de forskellige fejl, de kræver forskellige pædagogiske strategier, og de skal vurderes forskelligt.

Ole Tøgeby, f. 1947,
professor,
dr. phil.,
Aarhus Universitet.

Sprogviden

1. Hvad er det rigtige:
bemærkningen fløj lige ud ad/af
mundten på mig
2. Visse ord i Retskrivningsordbogen
har sideformer. Hvilke af følgende
former er ikke korrekte:
crêpinette/krebnet
douche/dusj
milieu/miljø
portfeuille/portefølje
ressource/resurse
silhouette/silhuot
troubadour/trubadur
3. Finsk og ungarsk er som bekendt be-
slægtede sprog (fennougriske sprog,
hedder familien). Hvad er det rigtige
af følgende udsagn:
a. finner og ungare forstår hinan-
den som danskere og svenskere
b. de forstår hinanden ufuldkom-
ment og med meget stort besvær
c. de forstår slet ikke hinanden
4. Find sproglfejlen:
Gennemsnitligt anslås priserne at
være steget med mellem 45-80 øre,
svarende til en merpris på omkring
250-300 kr. pr. kreatur.
5. Her kommer nogle ord som er i gang
med at skifte betydning. Hvad er den
gamle og hvad er den nye betydning:
ekspertise, forfordele, misligholde,
virak
6. Hvad betyder *auditi*?
a. kvalitetskontrol

Løsninger findes side 24

Mål & Mæle . 4

16. årgang 1993 December

Celcius, basedow, cardigan og silhuot
er blandt sprogets hundreder af eponymier, dvs. ord
som er dannet på grundlag af personnavne. Læs om
hvordan der gennem historien er rejst sproglige min-
desmærker over fremtrædende mænd og kvinder
side 3

Var Jesus et sludrehoved?

Den moderne teksteori beskæftiger sig med at un-
dersøge hvad der får sætninger til at hænge sammen
til afsluttede tekster. I artiklen analyseres lignelsen i
Det Nye Testamente om kongesønnens bryllup. Der
er ikke megen sammenhæng hos Matthæus, noget
bedre er det dog hos Lukas. Men hvor finder man den
bedste version?
side 8

Skrivetime

Processorienteret skrivundervisning har været et pæ-
dagogisk slagord i flere år, men hvad er det egentlig?
Mål & Mæle bringer et eksempel på hvordan det kan
udmøntes i praksis
side 16

Navne

Her er friske resultater fra navneforskningen. I artik-
len »Dyrslæge og dødsdagter« fremlægger en dansk
dialektforsker helt nyt og spændende stof om navne
side 21

Sprog og typografi

Forfatterens hårde slid med at sætte sprogets bygge-
klodser sammen ødelægges alt for ofte af en typo-
grafi som ikke tilgodeser læserens interesser, med an-
dret ord læseligheden. Det er et problem som er blevet
endnu mere aktuelt efter at pc'en har lagt et helt tryk-
keri i skødet på hvem som helst
side 25

Sprogligheder	2
Hr. Hybenkradsner ..	3
Var Jesus et sludrehoved	8
Skrivetime	16
Dyrslæge og dødsdagter	21
Stakkels forfattere ..	25
Sprogviden	32

Sprogpanperen kan
først og fremmest ken-
des på sin jernvilje til
konstant at markere, at
han eller hun er nært
knyttet til et betydnings-
fuldt miljø, hvor almin-
delig tale ikke slår til.

Jesper Kiti

Var Jesus et sludrehoved?

Grammatisk kompetence

Det er nogenlunde almindeligt anerkendt i den moderne sprogvidenskab at alle mennesker har evnen til at huske og at overholde sprogets regler. Alle kan således registrere og afgøre om et eksempel er i overensstemmelse med de regler som de behersker. De fleste vil fx ikke være i tvivl om acceptabiliteten af følgende eksempel: *Sine han for de sendte tjenere at til indbudte kalde til brylluppet*. Det er ikke acceptabelt som eksempel på dansk (Jeg har nemlig byttet om på ordene i en ellers god dansk sætning). Det giver ingen mening, for der er ikke hoved og hale på sætningen.

Der er ikke så mange mennesker der kan sige hvad det er for regler der er blevet overtrådt, men alle kan sige at der er overtrådt nogen regler. Det er det man kalder den grammatiske kompetence, evnen til at afgøre om et eksempel er i overensstemmelse med reglerne for dansk sætningsbygning. Grunden til at man ikke kan formulere reglerne, som man ellers behersker og godt kan mærke blive overtrådt, er nok at reglerne fungerer på et niveau lavere end det vores bevidsthed arbejder på. Reglerne beskriver ubevidste processer i vores hoved.

Tekstkompetence

Som vi har det med sætningernes grammatiske opbygning, har vi det også med en histories opbygning. Vi kan afgøre om en historie giver mening, om den har begyndelse og slutning, og om den overholder reglerne for sammensætning af sætninger til en tekst. Man kunne kalde

det *tekstkompetence* i modsætning til *den grammatiske kompetence*. Der er fx ikke tvivl hos mange om at følgende tekst ikke overholder reglerne for tekster (selv om alle de enkelte sætninger er i orden):

Så var ilden slukket og så løb han hen og tissede på ilden. Min lillebror tissede hen mod ilden. Min lillebror og jeg gik en gang ude på en mark. Det reddede huset, men han kunne ikke nå. Så skulle han tisse, og samtidig så vi et hus der brændte.

Jeg har her taget en god og velformet historie og byttet om på sætningernes rækkefølge. Og så er det ikke en meningsfuld historie længere. De regler der er brudt i dette eksempel er regler for hvordan man over for tilhørerne henviser til personer og ting i verden, regler for hvordan man henviser til de samme personer og ting fra sætning til sætning, regler for hvorledes man fra sætning til sætning beskriver hvorledes tiden går i den situation man beskriver, og regler for hvorledes man beskriver årsagsforhold i den situation man beskriver. Fx kan man ikke tisse på en ild, når den allerede er slukket. Så er det ikke ilden man tisser på, men måske gløderne efter ilden.

Reglerne som udgør tekstkompetencen, er ikke nær så faste som de regler der udgør den grammatiske kompetence – til gengæld er det meget lettere at formulere reglerne for tekster end reglerne for sætninger. Tekstreglerne er meget tættere på den måde vi bevidst tænker

over tingene. Denne artikel handler om vores tekstkompetence og tolkning af tekster.

Lignelsen om manden der indbød gæster

Til illustration af vores indbyggede tekstkompetence vil jeg vælge tre forskellige versioner af den samme historie. Så kan man sammenligne versionerne med hensyn til om de i samme grad overholder reglerne for tekstopbygning. Historien er lignelsen om manden der indbød gæster, og den lyder i én version (i den nye oversættelse) således:

Jesus tog til orde og talte igen til dem i lignelser: »Himmeriget ligner en kong, der holdt sin søns bryllup. Han sendte sine tjenere ud for at kalde de indbudte til brylluppet, men de ville ikke komme. Så sendte han nogle andre tjenere ud, der skulle sige til de indbudte: Nu er der dækket op til fest; mine okser og fedekalve er slagtet, og alt er rede. Kom til bryllup! Men de lod som ingenting og gik, én til sin mark, en anden til sin forretning. De andre greb hans tjenere og mishandlede dem og slog dem ihjel. Men kongen blev vred og sendte sine hære ud og drebte disse mordere og brændte deres by. Så sagde han til sine tjenere: Bryllupsfesten er forberedt, men de indbudte var ikke værdige. Gå derfor ud, hvor vejene ender, og indbyd, hvem som helst I træffer, til brylluppet. Og disse tjenere gik ud på vejene og samlede alle, som de traf, onde og gode, og bryllups salen blev fuld af gæster. Men da kongen kom ind for at hilse på sine gæster, fik han der øje på en, der ikke havde bryllupsklædning på. Han spurgte ham: Min ven, hvordan er du kommet ind uden bryllupsklædning? Men han tav. Da sagde kongen til sine tjenere: Bind hender og fødder på ham og kast ham ud i mørket udenfor. Der

skal der være gråd og tænderskæren. Mange er kaldet, men få er udvalgt.»
Matthæusevangeliet 22, 1-14.

Løgiske brist

Nogen ville måske vilge tilbage for at tage stilling til om dette er en god tekst, når det er en lignelse fra Bibelen, men de andre versioner af historien er jo også bibelske, så man kan vel stadig sammenligne dem. Hvis man kaster frygten for at være blasfemisk af sig, vil de fleste nok indrømme at dette er en underlig historie. Den største fejl ved historien er den at kongen er så lunefuld og uretfærdig mod den arme, tilfældige, fattede, gode eller onde, stakkel der ikke havde bryllupsklædning på. Man kan jo ikke indbyde den første den bedste man møder, til kom-som-du-er-party, og så, når folk kommer som de er, skælde dem ud for ikke at have pænt tøj på. Det er en fæl practical joke, eller uretfærdig og ulogisk.

Det opleves også klart som en brist i historiens logik at: *De andre greb hans tjenere og mishandlede dem og slog dem ihjel*. Folk i historier opfører sig – hvis der ikke er særlige grunde til andet – normalt. De første melder afbud til brylluppet fordi de har andet at lave. Grunden til at de lader som ingenting er udtrykkeligt fremlagt i teksten: *én til sin mark, en anden til sin forretning*. Men der er ikke anført nogen grunde til at *de andre* skulle foretage sig noget så underligt som at mishandle tjenerne og slå dem ihjel. At kongen derefter straffer disse mordere, er naturligt nok, men det er ikke relevant at nævne at konger opretholder en eller anden form for retssystem i deres land – det er kongers opgave.

Hvad er billede på hvad?

Historien er angiveligt en lignelse. Kongen er sindbillede på Gud og Himmeri-

der ikke udvælger dem, det er dem selv der siger nej tak; og derfor kan man ikke sige at de ikke er udvalgt.

Det kan næppe heller være møntet på manden uden pænt tøj. Han var ganske vist *ikke udvalgt* i og med at han blev smidt ud, men han var slet ikke kaldet – i hvert fald ikke i første omgang. Og det kan vel ikke hedde at *være kaldet* hvis man kun kommer med på et afbud fra en anden og nærmest bliver samlet op som en bum. Moralens i historien passer således overhovedet ikke til handlingen i historien. Den giver ingen mening.

Var Jesus et sludrehoved?

Hvor ærbødigt man end er over for Bibelen, kan man ikke komme uden om at dette ikke er en acceptabel historie – der er hverken hoved og hale på den, og moralen passer ikke til handlingen. Og man kan heller ikke undskylde sig med at dette jo er et spørgsmål om tro, hvor smålige betragtninger over realismen i historien ikke er på sin plads. Det er jo nemlig en lignelse, hvor Jesus forklarer det komplekse, ukendte og religiøse, Gud og Himmerig, med et billede af det kendte, simple og verdslige: kongen og de indbudte. Så historien skal først give normal mening, hvis den siden skal have overført religiøs mening.

Man kan altså, hvis man ellers vil tro på sin egen fornuftige dømmekraft, ikke komme uden om at Jesus – således som det fortælles hos Matthæus – er et sludrehoved. Han taler som en der ikke er rigtig klog, eller måske fuld eller høj.

Heldigvis er der den udvej at det ikke er Jesus der er et sludrehoved, men Matthæus som ikke husker helt rigtigt. Det ser faktisk stærkt ud til at han har blandet tre historier grundigt sammen: historien om at mordernes by ødelægges, historien om manden der indbød gæster, og historien om at folk der ikke har pænt tøj på, ikke kommer ind.

Jerusalems ødelæggelse og de uværdige indbudte

Der er i selve teksten træk der tyder på sammenblanding af tre historier. Det første træk er henvisningen til morderne; det står: *Men de lod som ingenting og gik, én til sin mark, en anden til sin forretning. De andre greb hans tjenere og mishandlede dem og slog dem ihjel.* Det er jo underligt hvem der ellers er, når alle de indbudte har ladet som ingenting. Det tyder på at der lige er sat en ny ekstra historie ind på dette sted.

Historien om at mordernes by ødelægges, har i sig selv en tolkning, som ligger bedre i Matthæus' mund end i Jesus' mund, nemlig den at Jerusalem blev brændt ned af romerne i år 70 efter vor tidsregning. Det er den kristne Matthæus der – ca. 75 år efter vor tidsregning – forklarer at jødernes by blev ødelagt fordi de havde slået Guds sendebud, Jesus, ihjel.

For det andet er der jo faktisk en morale midt i historien, nemlig der hvor det står: *Bryllupsfesten er forberedt, men de indbudte var ikke værdige.* Det er moralen i historien om manden der indbød gæster. Den mangler så lige pointen, og den kommer i de følgende sætninger: *Gå derfor ud, hvor vejene ender, og indbyd, hvem som helst I træffer, til brylluppet. Og disse tjenere gik ud på vejene og samlede alle, som de traf, onde og gode, og bryllupsstolen blev fuld af gæster.* Den historie har en rimelig sammenhæng og tolkning, nemlig at de indbudte er: farisæerne, de allerede omvendte kristne, som imidlertid tænker på andre ting, og derfor alligevel ikke er værdige til Guds rige, hvorfor alle hedningerne kommer ind i sidste sekund.

Bryllupsfesten

Den tredje historie er ikke til at redde, men den ligner historien om de ti brudepiger som står i Matthæus 25, de drejer

sig jo begge om bryllup: De 5 af pigerne har ikke olie med til deres lamper, så de kan ikke komme med til brylluppet, som er udsat til om natten, mens de fem der har olie, kommer ind. Moralens er: *Våg derfor, I kender hverken dagen eller timen.*

Den minder ifølge Villy Sørensen endnu mere om en historie i Talmud hvor det er de bryllupsgæster der har skiftet tøj i god tid, der kommer med til festen, mens de der arbejder videre og venter med at skifte tøj til brudgommen kommer, ikke når at komme med.

Disse historier giver i sig selv god mening. Det der gør historien i anden halvdel af Matthæus 22 ulogisk og uretfærdig, er det at det er de samme mennesker som samles op på gaden (i historien om manden der indbød gæster), der ikke har pænt tøj på til brylluppet. Man kan ikke både komme med på afbud, og skulle kende sin besøgelsestid – det er en selvmodsigelse.

Lukas 14

Teorien om at Matthæus 22 er en sammenblanding af 3 forskellige historier styrkes af den kendsgerning at den første historie i en anden version findes for sig selv i Lukas 14:

Efter at have hørt det sagde en af gæsterne til ham: »Salig er den, som er med ved måltidet i Guds rige!« Jesus svarede: »Der var en mand, som ville holde et stort festmåltid og indbød mange. Da festen skulle begynde, sendte han sin tjener ud for at sige til de indbudte: Kom, nu er alt rede! Men de gav sig alle som én til at undskyldte sig. Den første sagde: Jeg har købt en mark og bliver nødt til at gå ud og se til den. Jeg beder dig, hav mig undskyldt. En anden sagde: Jeg har købt fem par okser og skal ud og prøve dem. Jeg beder dig, hav mig undskyldt. Og en tredje sagde: Jeg

get, står der udtrykkeligt. Man må prøve at finde ud af hvad de andre aktører i historien så kan være sindbilleder på: de først indbudte må være enten hyklerne og farisæerne i det jødiske samfund, eller jøderne (som jo blev indbudt til Guds rige, men som efter de kristnes mening sagde nej tak), eller måske de senere kristne (som nok er indbudt til Guds rige, men som har for travlt med andre ting end det religiøse, og derfor alligevel ikke er værdige til at komme i himlen). Og de tilfældigt indbudte, onde eller gode, må så være enten ikke farisæiske jøder, de kristne der i mod-sætning til jøderne ikke oprindeligt var Guds folk, eller også de hedninger som ikke var indbudt i første omgang, men som på dommedag alligevel kaldes til himlen.

Ligegyldigt hvilken tolkning man vælger af hvad de første aktører står for, får man et problem med hvad manden uden bryllupsklædning skal stå for. Er det menige jøder som ikke er antifarisæiske nok, kristne som ikke er kristne nok, eller er det hedninger som ikke er kristne nok? I alle tilfælde bliver det dybt ulogisk og ubegribeligt. Og dette slår så tilbage på opfattelsen af Gud og Himmeriget: det kan ikke være rigtigt at Gud vil være så uretfærdig på dommens dag, at han lokker uskyldige ikke-troende folk op i himlen for så, hvis de ikke allerede med tilbagevirkende kraft har omvendt sig, at styre dem ned i helvede igen – der hvor der er gråd og tænderkæren.

Moralen

Det sidste alvorlige problem ved denne historie er moralen: *Mange er kaldet, men få er udvalgt.* Det kan næppe gå på de først indbudte: de er kaldet, men hverken udvalgt eller ikke udvalgt, for det er slet ikke det som den første del af historien handler om; det er ikke kongen

ΝΥΤΕΙΜΕΙΝ ΕΛΥΩΝ ΑΥΤΑΥΝΑ
 ΕΝΟΥΝΥΤΗΡΙΟΝ ΑΥΩΝΤΟΥΝΟΥ
 ΑΥΡΑΤΟΥΝΙ ΕΒΛΑΜΠΕΥ ΑΥΤΟΕΚΟΛ
 ΑΥΩΑΥΕΙΟΥΝΕΥ ΕΥΒΡΑΘΗΤΙΚΑΥΤΕ
 ΟΥΩ ΕΡΩΟΥΝ ΕΙΤΑΠΩΡΧΟΟΥ ΝΑΥ
 ΙΕΤΗΡΕ ΙΑΜΗΝ

THOMAS EVANGELIET VED SØREN GIVERSEN

ΝΑΕΙΝΕΝΟΥΑΧΕΕΕΗΤΕΝΤΑΙΕΤΟΝ
 ΧΟΟΥΑΥΩΑΥΕΑΙΣΟΥΝΒΙΔΑΥΜΟC
 ΙΟΥΔΑCΘΩΜΑCΑΥΩΠΕΧΑΥΧΕΤΕ
 ΤΑCΕΘΕΡΜΗΝΕΙΔΝΕΕΥΑΧΕΥΝΑ
 ΧΙΤΠΕΑΝΜΤΜΟΥΠΕΧΕΙCΜΝΤΡΕΥ
 ΑΟΝΥΓΙΠΕΤΩΙΝΕCΕΥΩΙΝΕΥΑΝΤΕΥ
 ΟΥΝΕΧΩCΟΤΑΙΕΥΕΥΑΝΓΙΝΕΥΝΑ
 ΕΥΤΡΤΡΑΥΕΕΥΑΝΟΥΤΟΡΤΡΑΝΑΡ
 ΕΥΤΗΡΕΑΥΩΥΝΑΡ

har lige giftet mig, og derfor kan jeg ikke komme. Tjeneren kom tilbage og fortalte sin herre dette. Da blev husets herre vred og sagde til tjeneren: Gå straks ud på byens gader og stræder og hent de fattige, vanføre, blinde og lamme herind. Og tjeneren meldte: Herre, det er sket, som du befalede, men der er stadig plads. Så sagde Herren til tjeneren: Gå ud på vejene og langs grænderne og nød dem til at komme, så mit hus kan blive fyldt. For jeg siger jer: Ingen af de mænd, som var indbudt, skal smage mit måltid.

Lukasevangeliet 14, 15-24.

Som den står her giver den jo betydelig bedre mening. Og moralen kommer – som den skal – i tekstens slutning. Problemet er blot her at det er svært at se hvad det er en lignelse for. Manden der indbyrder til fest, er jo nok – eftersom det er et apropos til *måltidet i Guds rige* – Gud der sender indbydelser ud til fest i himlen. Men det er næppe hele pointen at ingen af dem Gud har indbudt – dvs. hyklerne, jøderne eller måske de kristne – skulle komme i himlen. Det ville jo være temmelig dårlig takitik fra Guds side kun at indbyrde dem til himlen, som ville sige nej. Derfor må man lede efter meningen med moralen i folkenes undskyldninger for ikke at komme.

Hvor bør en brudgom gå hen?

Og her svigter så logikken igen. Ganske vist kan man sige at folk burde kende forskel på arbejde og fest, og holde fri fra deres marker og okser en gang imellem, for at gå til fest. Men hvorfor skulle der være mere grund til at gå til en andens mands tilfældige fest, end at gå til sit eget bryllup. Det lyder nærmest som om gommen netop ikke kender sin besøgelsestid, hvis han lod bruden stå og vente, mens han selv gik ud og drak hos manden med den store fest.

Så svinder hele logikken ud af historien – det er helt umuligt at se hvad moralen er, når man fører betydningen over. Hvem i det jødiske samfund skal dem der siger nej tak, stå for? Hvem på den tidlige kristendoms tid skal de stå for? Og hvem i vore dages samfund skal de stå for? Og har man ingen man kan overføre betydningen på, kommer moralen til at stå tilbage i al sin absurditet: de, som Gud har indbudt til himlen, ønsker ikke at komme der. Meningen vinder i det dunkle, så også den glædelige budbringelse Lukkas har åbenbart husket fejl. Det kan ikke helt have været sådan Jesus fortalte – for så havde han været et sludrehoved.

Thomas 64

Men heldigvis har vi endnu et vidne til hvad Jesus egentlig sagde: Thomas-evangeliet, som blev fundet i 1945 i Ægypten, skrevet på det senoldægyptiske sprog koptisk. Det er oversat til dansk af Søren Giversen, og er en samling af Jesus-ord som kaldes logier. I logion 64 kan man læse:

Jesus sagde: »En mand havde gæster. Da han havde gjort middagen rede, sendte han sin tjener ud for at indbyrde gæsterne. Han gik til den første. Han sagde til ham: »Min herre indbyrder dig.« Han sagde: »Jeg har nogle penge til nogle købmænd; de vil komme til mig ved aften. Jeg skal gå og give dem mine ordrer. Jeg beder mig undskyldt for midt dagen.« Han gik til en anden, han sagde til ham: »Min herre har indbudt dig.« Han sagde til ham: »Jeg har købt et hus, og man indbyrder mig for en dag. Jeg kan ikke få tid.« Han kom til endnu en. Han sagde til ham: »Min herre indbyrder dig.« Han sagde til ham: »Min ven skal giftes, og jeg skal holde midt dagen; jeg vil ikke kunne komme. Jeg beder mig undskyldt for midt da-

gen.» *Han gik til endnu en. Han sagde til ham: »Min herre indbyder dig.« Han sagde til ham: »Jeg har købt ejendom; jeg skal gå og hente leje. Jeg vil ikke kunne komme. Jeg beder om at være undskyldt.« Tjeneren kom. Han sagde til sin herre: »De, som du indbød til midt dagen, har undskyldt sig.« Herren sagde til sin tjener: »Gå ud på vejene! Dem, som du finder, skal du bringe, for de kan spise til middag. Købmænd og kræmmere skal ikke komme til min faders steder.«»*

Thomas evangeliet logion 64

Det er tydeligt at det er den samme historie som hos Matthæus og Lukas. Og det er tydeligt at den her er velformet, med en morale der passer til historien. Moralen handler om købmænd og kræmmere, og det er ganske let at tolke alle de 4 *nej*-sigeres professioner som købmænd og kræmmere. Den første er vel grossist, den anden ejendomsægler, den tredje har et ægteskabsbureau, og den sidste er helt oplagt boligbygger.

Der er dog en lille sprække som får den opmærksomme læser til at stude; det er slutningen: *Købmænd og kræmmere skal ikke komme til min faders stede...*» Der har jo i hele historien ikke været nævnt et ord om fædre og sønner. Men det er antageligt blot en angivelse af at Jesus taler i lignelser; manden *der havde gæster* er Gud, eftersom festen holdes på Jesus' fars steder, dvs. i himlen. Lignelsen får en ganske klar overført betydning, og budskabet lyder: Købmænd og kræmmere kommer ikke i himlen. Man behøver ikke her flere forskellige mulige fortolkninger. Budskabet er klart.

Dette sidste er en sammenhængende og acceptabel historie; den overførte betydning er til at overskue; Jesus taler om sig selv som en mand der indbyder til at deltage i en religiøs bevægelse, og køb-

mænd og kræmmere har ingen adgang. Og når historien på denne måde er acceptabel og forståelig som lignelse, må konklusionen være: dette kunne Jesus faktisk muligvis have sagt. Det er helt umuligt at han skulle have sagt som Matthæus skriver, og det er næppe sandsynligt at han skulle have sagt som hos Lukas. Men som hos Thomas kunne han godt have talt. – Det er ikke det samme som at det er en historisk kendsgerning at han har sagt således; men han kunne have sagt det.

Thomas evangeliet måske det oprindelige

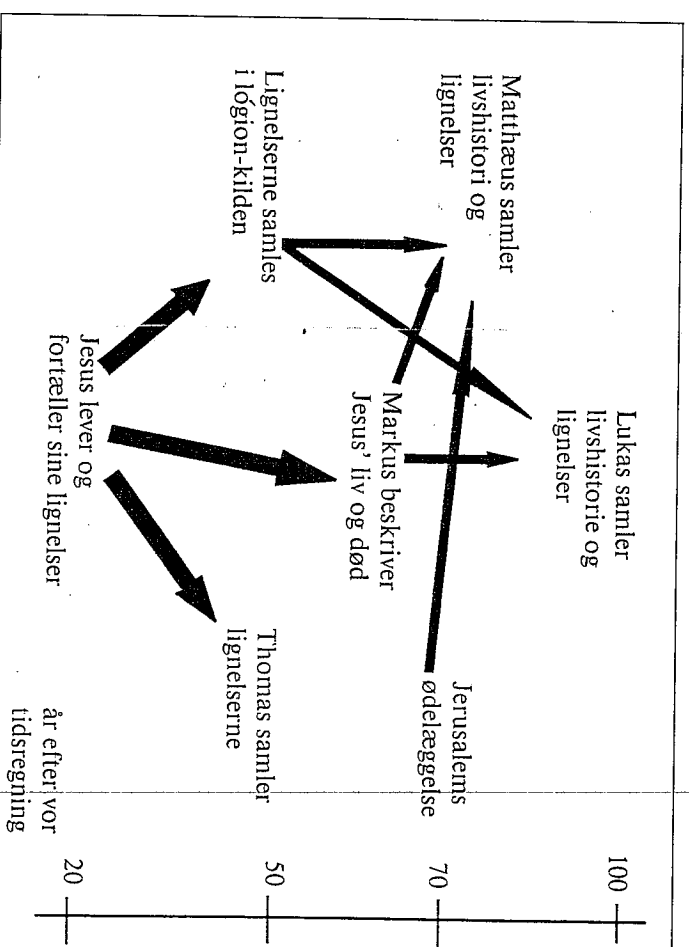
Hele den foregående argumentation – der har vist at Thomasevangeliets version af historien om manden der indbød gæster, er sammenhængende og derfor antagelig ægte, Lukas' version pointeløs og derfor antagelig uægte, og Matthæus' version en frygtelig sammenblanding af tre historier og derfor ganske sikkert ikke ægte – har været ganske uhistorisk – den har som præmissen alene haft versionernes indre logik og sammenhæng.

Men man kan også argumentere historisk for dette. Det er en udbredt opfattelse at Markusevangeliet er det ældste af teksterne i Ny Testamente. Matthæus- og Lukasevangelierne er så blevet til ved sammenskrivning af oplysningerne fra Markusevangeliet om Jesus' livshistorie, og lignelserne fra en samling af Jesus-ord, som man kalder logion-kilden, men som man ikke har fundet. Denne samling har været af samme karakter som Thomasevangeliet, men de to logionsamlinger har været skrevet ned ganske uafhængigt af hinanden, Thomasevangeliet antageligt i egne mod øst, logionkilden i vest. Johannesevangeliet er senere.

Flere træk tyder på at Thomasevangeliet faktisk er ældre end den logionkilde

som Matthæus og Lukas bygger på. Så også de historiske overvejelser kunne tyde på at Thomasevangeliet, når versionerne af en lignelse varierer hos de tre forfattere, er det mest oprindelige.

De historiske forhold kan anskueliggøres ved et diagram over påvirkninger mellem de forskellige tekster der har været omtalt:

Alt dette kan den almindelige bibellæser selvfølgelig ikke vide noget om. Men den almindelige bibellæser kan godt tro på sin egen sunde fornuft, og se at lignelserne om manden der indbød gæster, ikke er rigtig acceptable tekster som de står hos Matthæus og Lukas. Man kan med sin indbyggede tekstkompetence se at evangelisterne må have husket fejl. Je-

sus kan ikke have sagt som der står. Thomasevangeliet bringer derimod historien i en form der giver mening. Så det kan have været det Jesus sagde.

Og jeg kan i det hele taget anbefale Thomasevangeliet til Gud og hvermand – det er spændende læsning.

Ole Tøgeby, f. 1947,
dr. phil.,
professor i dansk sprog
ved Aarhus Universitet.

Sprogviden

1. Her kommer de borgerlige navne på fem kendte danskere i fortid og nutid. Men i almindelig omtale kalder man dem noget andet. Hvem er de?
 - a. Svend Poulsen
 - b. Louise Rasmussen
 - c. Carl Brostøll
 - d. Viggo Barfod
 - e. Børge Rosenbaum
2. Hvilke af ordene i disse ordpar udtales normalt forskelligt (om nogen) af unge rigsmålstalende?
ære – ær (udsagnsord)
møde – mødet
roser – ruset (garn)
vænge – ving
mænd – mand
3. Hvilke af disse navne er nordiske?
Peter, Anders, Sten, Ulla, Erik.
4. Hvor mange forskellige ord – i ord-bogens forstand – skrives *pas* på dansk?
5. Hvad er en *ferle*?
 - a. En giftig skærmpilante der gror i sumpet jordbund.
 - b. Et prygleredskab, især brugt i ældre tiders skoler.
 - c. Et andet ord for *malle*, altså den ring eller løkke som en hægte tager fat i.
6. Hvilke vendinger forekommer disse ord i? Hvad betød ordene oprindeligt: *pappenhejmer*, *svine*, *gæk*, *rabundus*?

7. Hvad er kritisabelt i følgende formulering:
Gangsterlederen Watts blev af u-kende gerningsmænd mejet ned foran sit hus, da han i går kom hjem.
8. Hvilke dyrenavne indgår der i disse stednavne:
Karlsunde, *Lystrup*, *Padborg*, *Svendborg*, *Hanstholm*?
9. Hvad er det rigtige:
demonstranterne blev tærsket/tærsket af politiet?
10. Hvilke sprog kommer disse ord fra:
telematik, *yt* ('umoderne'), *totredjedelssamtund*, *fondsocialisme*, og *karaøke* 'at synge solostemmen til et bånd med akkompagnementet'?

Løsninger findes side 31

Mål & Mæle · 2

19. årgang, august 1996

De vertikalt udfordrede

Hvis det er nedsettende at kalde mennesker under middelhøjde for *små* eller *ikke særlig høje*, så kan man i stedet kalde dem *vertikalt udfordrede*. En indsats for ikke-nedsettende betegnelser om undertrykte minoriteter kaldes 'politisk korrekthed' i USA. Læs Ole Tøgebys beretning fra Kansas side 5

P. befalede soldaterne at kaste sig/ham over muren

Hvordan skriver man, at 'P. befalede soldaterne at kaste P. over muren' – med et stedord i stedet for det andet P? Carl Bille giver et bud i sin anonymt udgivne bog om stil og sprogrigtighed, *Dansk Sprog*, fra 1888. Læs om dette og andre spørgsmål om sprogrigtighed set fra for 100 år siden. Side 11

Ordblindhed kan forudsiges

Igen er Mål & Mæle først med ny viden om sprog og læsning. Her er de første resultater fra en dansk undersøgelse af tidlige tegn på ordblindhed. Læs side 16

Næsten helt alene

Er der noget galt med udtrykket *en af de eneste*? Det mener professor Laus Brink og begrundet det med, at *de eneste* er så stærkt et udtryk, at det ikke samtidig kan trækkes i den anden retning med *en af*. Side 26

Sprogligheder	2
Politisk korrekthed i USA	5
Dansk Grammatik ...	11
Kan man forudsige ordblindhed?	16
En af de eneste	26
Sprogviden	32

Den Conclusion vil ial-fald vistnok være tilstrækkelig begrundet, at der er et ikke ringe Arbejde at gjøre for at føre vort Sprog tilbage til en tidligere anerkendt Lovbundenhed og for yderligere at reise det for Synder imod Grammatiken, som tillige ere Synder imod Logiken og det Tankerigtige.

Carl Bille,
(1828-98)

at ro jeg ror
at ri jeg rir
at du jeg duer

Nudansk Ordbog giver ikke Eksempler
paa Nutidsformen hos alle disse Ord.

*Elsø Jensen
Nors Kirkeby*

! Ja, det er der regler for, og de står i
Retskrivningsordbogen side 558-60.

Det er kun verber som ender på -i,
-u og -y der kan have have et e i nu-
tids- og navneformen:

jeg ri(e)r
det du(e)r ikke
forny(e)r I lånet?
gldslerne må betji(e)s
lånet fornøy(e)s senest den første

EH

? Bogstavnavne med og uden stød

I sidste nummer af Mål & Mæle slutter
facilitisten til bagsidens 10 spørgsmål
med en rettelse af to fejl i det fore-
gående nummers facilitliste – og et »Vi
beklager!«

I blir vist nødt til at »beklage« én
gang til. For der er igen to fejl i facilitli-
sten. Den ene er nu bare en uskadelig
tyrktejl. Den anden er værre. Det dre-
jer sig om svaret på spørgsmål nr. 1:
Hvilke af de bogstavnavne der ikke har
stød, kunne godt ha det? Her nævnes
bogstaverne *j, l, m* og *n* – og også *r*,
som hvis det havde stød, »ville rime på
vejr«.

Men bogstavnavnet *r* rimer jo kun
på *vejr* hvis det udtales som trænavnet
ær – og som imperativ (bydemåde) af
ære (Ær din fader og din moder! – som
Moses kunne ha sagt hvis han havde talt
dansk). Derfor ville *Frederiksberg*
være et bedre rimord, for her er det *r* et
der har stød, og ikke – som i *vejr* – vo-
kalen *æ*.

Og hvis vi lader bogstavnavnet *r*
rimme på *vejr*, så har vi yderligere fire
bogstavnavne der godt kunne ha stød: *j*
ville rime på *chef*, *s* på *hæs*, *x* på *ægs*
(fx *hviden udgør ca. 64 % af et ægs*
indhold), og *z* ville rime på *klædt* (*hun*
var klædt i rød silke).

*Jørgen O. Jørgensen
Lyngby*

! Det er nok rigtigt at *Frederiksberg*
ville have været et bedre rimord, da
-berg formentlig næsten af alle udtales
med kort vokal. Men udtalen af *vejr*
med kort vokal er absolut almindeli-
gere end med lang vokal, se bare efter i
Den store Danske Udtaleordbog side
1500 og 1576-77.

EH

Politisk korrekthed i USA

Da min kone og jeg var på et museum i
Kansas City, sagde guiden som viste os
og en større gruppe mennesker noget
der lå på gulvet: »De vertikalt udfor-
drede (vertically challenged) bør stå
forrest, så de bedre kan se«. Og der var
ingen der lo eller smilede medvæderisk.
Min kone, som ikke er særlig høj, kom
så frem i forreste række; det var det der
var meningen.

Dette fænomen kaldes politisk kor-
rekthed; det er politisk ukorrekt at bruge
sprog og betegnelser om andre menne-
sker som de omtalte kan føle sig stødt
eller fornærmede over. Det er en del af
det multikulturelle samfund at vi alle
kan være her, uden at blive forulempet
af andres ord. Og de korte menne-
sker føler det åbenbart som en fornær-
melse af blive kaldt små, og derfor har
man fundet på udtrykket *vertikalt ud-
fordret*, som skal virke mindre stø-
dende.

Politisk korrekthed drejer sig næsten
kun om omtalen af grupper af personer;
det er altså et meget snævre begreb
end begrebet 'eufemisme', som er en
omskrivning til et mindre stærkt udtryk
af noget man ikke vil nævne med dets
rette navn, fx når man siger *Han gik
bort* eller *sov hen* i stedet for *Han døde*.

Politisk korrekthed er først og frem-
mest et amerikansk fænomen, og det
bruges så meget at det må have en for-
kortelse: PC — og det betyder ikke en
personal computer. Det skyldes nok at
den amerikanske befolkning er sam-
mensat af så mange forskellige folke-
slag; de har brug for at tale om befolk-
ningsgrupper i et omfang som vi slet

ikke har i vores forholdsvis homogene
befolkning i Danmark.

Og når det først har været diskuteret i
offentligheden hvad man skal kalde in-
dianerne, de sorte, folk af latinameri-
kansk afstamning, så er det naturligt
også at overveje hvordan man taler om
de små, de homoseksuelle, de religiøse
af forskellig tro, dværgene og kvin-
derne. Så 'politisk korrekthed' kan defi-
neres som regler for hvorledes man skal
omtale grupper af personer på korrekt,
dvs. ikke stødende eller fornærmende
måde.

Politisk parodi

Politisk korrekthed er i Danmark nok
bedst kendt fra James Garners Poli-
tically Correct Bedtime Stories, hvor vel-
kendte eventyr er skrevet om som for-
fatteren kunne tænke sig at de politisk
korrekte ville gøre det hvis de ville
rense dem for racisme, sexismen og
stærke udtryk. Det er ingen der i fuld
alvor har prøvet at skrive eventyrene
om på denne måde, og hensigten for
forfatteren er ikke at gøre eventyrene
politisk korrekte, men at gøre grin med
dem der kritiserer det politisk ukor-
rekte.

Når man læser om politisk korrekt-
hed i aviserne og den offentlige debat,
er det altid med groteske og underhol-
dende eksempler som *gravitationally*
challenged (vægtmæssigt udfordret) for
fed, women i stedet for det sexistiske
men-u, waitperson eller *waitron* i stedet
for *waiter* eller *waitress*, *differently*
hirsute (anderledes behåret) for *skalder*,
custody suite (forvaringssuite) for

fængselcelle, *chemically inconvenient* (kemisk forstyrret) for *spiritual- eller markotikapåvirket*, *alternative denomination* (alternativt tandsæt) for *gebis*, *involuntarily domiciled* (ufriwilligt bosted) for *hjemløs*, *vocally challenged* (vokalt udfordret) for *stum*, *terminological inexactitude* (terminologisk unøjagtighed) for *løgn*, *sex worker* (sexarbejder) for *prostituert*.

Der er bare det ærgerrlige ved alle disse eksempler, at de aldrig har været foreslået i fuldt alvor af nogen som helst. De stammer alle fra en satirisk og absolut humoristisk ment bog, Henry Beard and Christopher Cerf: *Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. Disse eksempler er overhovedet ikke alvorligt ment, og jeg vil ikke diskutere dem yderligere her.

Alene titlen rører at det ikke er alvor. Folk der af oprigtig overbevisning og respekt for minoriteterne prøver at bekæmpe det politisk ukorrekte, finder givetvis udtømt *politisk korrekt* politisk ukorrekt. De fleste eksempler på politisk korrekthed som man hører om i Danmark, er således faktisk ikke eksempler på politisk korrekthed, men parodier på politisk korrekthed, parodier der har det formål at gøre det politisk ukorrekte acceptabelt.

Fornærmende sprog

I de alvorligt mente vejledninger om den slags hedder fenomenet noget andet end politisk korrekthed; det hedder at man skal have flekulturel opmærksomhed og undgå fordomsfuld, stødende og fornærmende sprogbrug. Her er et par eksempler: Rosalie Maggio: *Dictionary of Bias-Free Usage*, og The Office of Minority Affairs, University of Kansas: *Harmony – a handbook for multicultural awareness*. I de amerikanske ordbøger, fx *The American Heritage Dictionary of the English*

Language, hvor fx ordet *spic* defineres således: »*spic* also *spick* (spik) noun, offensive slang. Used as a disparaging term for a Hispanic person« bruges kategorien *offensive* (stødende, fornærmende) til at karakterisere et ords stilvalur. Det findes vist ikke i danske ordbøger, her kan ord være vulgære eller overtrøje, men ikke stødende.

Og det disse og andre bøger beskriver, er problemet om hvad det velmenende flertal skal kalde medlemmerne af forskellige mindretal, så det ikke virker stødende og undertrykkende på dem. Her kommer nu en række rigtige og alvorligt mente eksempler: Man bør sige *African American* eller *Black* og ikke *Afro American* eller *negro*, og slet ikke *nigger*. Man bør sige *Native American* eller *American Indian*, og hverken *Indian* eller *Red Indian*. Man bør sige *Hispanic* eller *Hispanic American* og ikke *Latino* og *Latina* eller *Chicano* og *Chicana* og slet ikke *Spick*. Man bør sige *inuit* og ikke *eskimo*.

Man kan godt bruge ordene *gay* og *lesbian*, og også *homosexuals* som modsætning til *heterosexuals*, men ikke *fag* for en bøsse. Dog bruges adjektivet *gay* ofte om både mandlige og kvindelige homoseksuelle, mens substantivet brugt om en enkelt mand kan være stødende og fornærmende. Man bør sige *Muslim* eller *Moslim* og ikke *Muhammedan*. Man bør sige *mentally retarded* og ikke *cretin*, *moron*, *stupid* eller *idiot*.

Man bør sige *chair* og ikke *chairman*, for det sidste udelukker at det kunne være en kvinde. Man bør ikke bruge *mankind* når der findes gode ord som *people*, *humanity*, *human beings*, *society* og *civilization*, som alle inkluderer kvinder. Mathew 4:4 kan sagens forandres fra *Not on bread alone is a man to live* til *One does not live by bread alone*. Man bør ikke kalde andre

mennesker for *chicks*, *broads* eller *girls*, i det mindste ikke i en professionel sammenhæng, for det er ikke respektfuldt. Man bør bruge *Ms* i stedet for *Miss* eller *Mrs* for så fokuserer man ikke på kvinders ægteskabelige stilling, lige som man ikke markerer det for mænd.

Fornærmelsens logik

Der er den underlige logik i dette at hvis de om- og tiltalte føler sig fornærmede ved et bestemt ord, så tæller det som en fornærmelse at bruge det. For en dansker som mig, der aldrig før har hørt (eller i det mindste aldrig forstået) ord som *Spick* og *fag* er det lidt svært at forstå hvorfor de er mere fornærmende end *Hispanic* og *gay*, men det er en kendsgerning at de er det – hvis man ved det. Hvis man spørger folk hvorfor det er sådan, ved de det sjældent, men de er ikke i tvivl om hvad der er fornærmende, og hvad der ikke er det.

Det er faktisk også meget svært at finde ud af hvor ofte amerikanere faktisk bruger den slags ord, som de altså ikke bør bruge. For mange tv-kanaler har indført den form for censur, at hvis der i et interview med et ægte almindeligt menneske skulle komme et bandeord eller et politisk ukorrekt ord, erstattes lyden med en biplyd, således at man ikke kan høre ordet. Vi kan høre at det ikke er ualmindeligt, specielt i interviewet med sportsfolk, at der slipper et grimt ord med, men vi får aldrig at høre hvad det er for et.

Fornærmelsens glemte oprindelse

Man må antage at der er en større begivenhed, eller en historisk situation hvorfra de stødende ord har fået deres fornærmende virkning. Fx har ordet *nigger* vel fået sin fornærmende medbetødning fordi det blev brugt i slavetiden og af folk fra Ku Klux Klan i forbindelse med andre og meget værre former for nedværdigende og ydmygende behandling af sorte.

Eller man kan forestille sig at det ene ords etymologi er mere flatterende end det andets. Fx kommer *eskimo* fra et fransk ord der efterlygner et *inuit*-ord der betyder 'den er æder rå kød', mens ordet *inuit* er *inuit*-sprogets ord for 'menneskene'. Men hvis vi prøver at finde årsagen til at andre betegnelser virker fornærmende, får vi ikke noget klart svar.

Hvorfor kan fx ordet *fag* ikke bruges, mens ordet *gay* er det rigtigste ord at bruge om en bøsse? Man kender ganske simpelt ikke oprindelsen til ordet *gay*, men det betyder i alle tilfælde også 'munter'. Ordet *fag* kommer ifølge ordbøgerne af ordet *fag(g)ot*, som også er nedsettende om en homoseksuel mand. *Fagot* betyder egentlig 'bundt', 'knippe', 'klump', 'gammel kone' (og det er fra det tilsvarende italienske ord, vi har ordet *fagot*, som er et træblæseinstrument bestående af to sammenlagte rør, der minder om sammenbundne grene). Det fornærmende er så måske at man kalder en mand for en gammel kone, fordi han er homoseksuel.

Der findes dog også et andet ord *fag*, som betyder 'en elev på en engelsk public school som udfører tjenester for elever i de højere klasser'. Det er måske snarere på grund af denne association til den ydmygende behandling med homoseksuelle undertoner som mindre drenge måtte igennem på de engelske drenge-skoler, at ordet *fag* er så fornærmende?

Hvorfor vil de selv kaldes *Muslims* og ikke *Muhammedans*? Etymologisk kommer *Moslem* og *Moslim* af et arabisk ord der betyder 'den der underkaster sig', nemlig Gud, et ord som også ordet *Islam* kommer af, og det betyder så 'underkastelse'. Ordet *Muhammedan* er afledt af *Muhammed*, som er den pro-

fet hvis lære medlemmer af denne tros-
rening følger. Man får ikke ankyndin-
gen af et svar på hvorfor det sidste op-
fattes som fornærmende, mens det
første er det eneste rigtige.

Man må antage at der ligger en histo-
rie bag når fx en betegnelse som Afro
American ikke længere kan bruges,
men der er ingen som jeg har spurgt, der
kender den.

Det ser således ud til at de om- og til-
talte grupper føler sig voldsomt fornær-
mede af bestemte ord, men ikke husker
hvorfor ordene er fornærmende. Det er
dog ikke nogen hindring for at de har et
retfærdigt ønske om at bestemme over
deres eget navn.

Folkenes selvbestemmelsesret

For mange folkeslag gælder det ellers at
de ikke selv har valgt deres navn; det er
deres naboer der har givet dem eller de-
res land navne. *Norge* betyder fx 'nord-
vejen'; og det var landet jo ikke for be-
boerne selv, men nok for dem der kom
sydfra. *Deutsch* og *tysk* som stammer
fra det samme fælles ord, betyder 'dem
der taler det tydelige, forståelige sprog',
og det kan godt være deres eget navn
om sig selv, mens *german* sandsynligvis
betyder 'naboerne', og *allemand* er op-
rindelig navnet på en tysk folkestamme.
Navnet *England* kommer fra *Angel* i
Slesvig, der betyder 'landet med vink-
len' (ankel). *Amerika* er opkaldt efter
den italienske søfarende Amerigo Ves-
pucci. Man ved ikke hvad *daner* og
sveer (svenskere) betyder.

Forøvrigt betyder ordet *Danish* i
USA ganske simpelt 'wienerbrød', for-
kortet fra *Danish pastry*; så når vi på
folks spørgsmål fx i et supermarked sva-
rer 'at vi er *Danish*, må de altid tænke
sig om, og spørger så interesseret om
det også er et land og et sprog. Og vi
svarer at det i virkeligheden er en by i
Østtj.

Politisk korrekthed drejer sig dog
egentlig slet ikke om nationalitetsbeteg-
nelser, som jo er betegnelsen for den le-
vende majoritet i et land. Ikke-nedsæt-
tende sprog handler om hvorledes ma-
joriteten af amerikanere taler om
medlemmer af en eller anden minori-
tetsgruppes sætryk. Det drejer sig altså
ikke om *Asians*, som er indbyggere fra
et land i Asien, men om amerikanere
med asiatiske forældre, som derfor hed-
der *Asian Americans*.

Og man forstår jo godt at dem vi kal-
der *indianere*, ikke vil hedde det samme
som dem vi kalder *indere*, nemlig *indi-
ans*; de vil bestemme deres navn selv.
Der er imidlertid to fælder indbygget i
inødekommelsen af dette ønske om at
folkene skal bestemme deres navne
selv. For det første har alle indianerne
ikke et eget fælles ord for sig selv, som
inuit. De kan derfor ikke kalde sig det
som de selv kalder sig selv, for de hører
til en gruppe med mange stammer og
mange sprog.

For det andet gælder det for de fleste
af de betegnelser der er foreslået som
betegnelse for etnisk oprindelse, fx *Na-
tive Americans*, *African Americans*,
Asian Americans, *Hispanic Americans*,
at de udstiller de etniske grupper som
afvigende fra det normale. Ved siden af
alle disse grupper har man jo de hvide
amerikanere med europæisk oprindelse,
og navnet på dem er i normalt sprog og
i medierne: *Americans*. I selve dette ter-
minologisystem (som ikke er det offici-
elle, men det brugte) ligger skellet mel-
lem de egentlige og normale amerikana-
re, og så alle afvigene.

Det gælder også betegnelsen *Native
Americans*. For alle mennesker ved at
enhver andengenerationsamerikaner er
native dvs. indfødt. Betegnelsen *Native
American* lyser langt væk af ydmy-
gende behandling i fortiden: 'de primi-
tive indfødt'. Jeg tror at indianerne står

sig ved at holde fast på *American Indi-
ans*, som jo så understreger at der findes
andre indianere end dem i USA. Det er
jo også helt klart noget andet end *Indian
Americans*, som er amerikanere af in-
disk afstamning.

Et undertrykt folk har altid ret

I virkeligheden er hele problemet ikke
et sprogligt problem. Det opleves gen-
nem sproget, men det er alene et socialt
problem og et politisk problem, nemlig
om hvem der bestemmer over andre,
bl.a. over sproget. Som sagt handler næ-
sten al politisk korrekthed om hvordan
man om- og tiltaler medlemmer af mi-
noritetsgrupper. Det er også en betin-
gelse at det skal være en undertrykt
minoritetsgruppe.

Jeg har fx ikke set en eneste der har
ytret sig i debatten og hævdet at man
bør respektere retten for *Jesu Kristi
kirke af sidste dages Hellige* til at vælge
et ikke-fornærmende navn, og at man
bør kalde dem dette, i stedet for at kalde
dem *mormoner*. Grunden hertil er nok
at de ikke er undertrykte, selv om de er
en minoritet (på 4 millioner).

På den anden side skal minoriteten
også have en støtrelse der berettiger den
til medlidenhed fra majoritetens mere
ansvarlige medlemmer. Hvilket ord vi
bruger om transvestitter, er ikke noget
der kan engagere de mange til debat.

Det skal også være en gruppe der er
stærk nok til at ville bestemme selv. De
skal have det undertrykte folks evige ret
til frihed, og de skal søge den ved at
skifte navn. Man kan her lægge mærke
til at de skiftende betegnelser for *men-
tally handicapped*, *developmentally re-
tarded*, ikke betragtes som politisk kor-
rekthed. Det er ikke gruppen selv der vil
ændre navnet for at hævde sig selv, men
velmenende behandlere og pårørende,
og det provokerer ikke nogen.

Sproglig manipulation

Hvis de der hævder at de altid har ret,
fordi de er et undertrykt folk, selv er den
mest magtfulde gruppe, på kampplad-
sen, opfatter man ikke fænomenet som
noget det velmenende flertal bør tage
hensyn til eller som politisk korrekthed,
men som manipulation og magtbrude.

Det er således temmelig rystende at
politikkerne i Serbien har fået hele ver-
den til at hoppe på at kalde en gruppe af
indbyggerne i den af alle lande aner-
kendte stat Bosnien for de *bosniske ser-
bere* (the Bosnian Serbs) i stedet for det
de selvfølgelig skulle hedde, nemlig de
serbiske bosniere. Derved ligger der i
det som siges i alle tv-aviserne i hele
verden, at der er et folk, serberne, som
er blevet spredt ud på flere stater, og
som nu ønsker at blive forenet igen. Og
et undertrykt folk har jo altid ret.

Det som verdenssamfundet må tro
på, er at der ved Jugoslavien opløsning
blev skabt en stat som hedder *Bosnien*,
hvis indbyggere alle er *bosniere*. De har
så, som amerikanerne, flere forskellige
etniske oprindelser, som kan betegnes
serbiske bosniere, kroatiske bosniere,
og muslimske bosniere (selv om mus-
limsk jo ikke er en etnisk, men en reli-
giøs betegnelse). Ved ikke at gennem-
skue denne politiske korrekthed fra ser-
bernes side, støtter alle verdens medier
dem faktisk, og svigter den bosniske
stat.

Hensynsløse magtmidler

I universitetsverdenen har den politiske
korrekthed udviklet sig til et effektivt
og meget ødelæggende magtmiddel i
skruppelløse menneskes hænder. Her
på Kansas Universitet har jeg talt med
en professor i antropologi, som havde
opgivet at inddrage teorier om evolu-
tion i sin undervisning. Grunden er den
at det efter pression fra en gruppe på
universitetet, i alsidighedens og mang-

foldighedens heilige navn er blevet forordnet at evolutionsteorien ikke må stå alene i universitetsundervisningen. Der findes jo andre opfattelser end evolutionsteorien af hvorledes mennesket er opstået, nemlig teorier om 'skabelse' (creation).

Det regnes af tilhængerne af 'skabelse' som en videnskab at beskrive at himlen og jorden og menneskene som beskrevet i Biblen blev skabt af guden for 10.000 år siden. Det problem at der faktisk her i Kansas er fundet skeletter af dinosaurer, der er meget ældre, klarer tilhængerne af teorien om skabelse ved at påstå at guden, som en uærlig antikvitetshandler, for 10.000 år siden skabte en ny verden med nedgravede skeletter der ser 100 millioner år gamle ud, blot for at opretholde illusionen om at verden var meget gammel. Tilhængerne af skabelsteorien har hævdet at de har det undertrykte folks ret til at lære om 'skabelse' skal sidestilles med evolutionslæren. Professoren jeg talte med, havde efter flere klager over undervisningen opgivet at undervise i evolution. Så det er ikke længere en del af antropologien.

I det amerikanske undervisningssystem findes der ikke censorer ved eksamen. Det betyder at fedteri og nepotisme er en nærliggende mulighed alle steder. Men det betyder også at det modsatte: anklager om politisk ukorrekthed er et meget udbredt fænomen. Studenter, der ikke består eksamen, eller som får for lave karakterer, kan altid indsende en klage bag om eksaminatorens (lærernes) ryg til universitets ledelse, og anklage ham eller hende for politisk ukorrekthed; de skal blot tilhøre en undertrykt gruppe, de kan være sorte, indianere, pakistane, kvinder eller vertikalt udfordrede.

Og dette er ikke en parodi, den ene lærer efter den anden som jeg har talt

med, har haft sådanne anklager, og studentene får ikke helt sjældent ret.

Et eksempel: En professor i litteratur lod under et kursus i verdenslitteratur sine studenter læse noget litteratur af caribiske forfattere. I denne litteratur beskrives nedværdigende behandling af caribiske kvinder. Efter eksamen anklagede nogle kvindelige studenter den mandlige lærer for *sexual harassment* (seksuel chikane) – og universitetets ledelse gav dem ret. Eksamen måtte gå om. Alle universitets lærere har den slags historier – ikke bare som de har hørt om, men som de selv har oplevet.

Under disse vilkår forstår man godt at det er nødvendigt at lave grin med politisk korrekthed. Vi må virkelig håbe at det ikke er noget I får i samme omfang i Danmark.

*Togebj, f. 1947
professor i dansk sprog
Århus Universitet
p.t. University of Kansas*

Dansk Grammatik i Skrift og Tale

»En fuldstændig liste over de Sprogfejl, som begaaes saavel i den mundtlige Tale som i Skriftsproget, vil det neppes lykkes Nogen at levere, blandt Andet af den Grund, at om man ogsaa kunde opdage alle Andres Fejl, vilde man dog vanskeliggere komme til Kundskab om dem, som man selv begaar«

I. L. Heiberg

Et correct, tankerigt Sprog er af stor Betydning for et Folks hele aandelige Udvikling. Nær der gennem en rig og mangesidig Litteratur, ved talrige Forfatters samvirkende Bestræbelser er nået frem til et højt Standpunkt i denne Retning, skylder Folket sig selv ikke at lade dette Resultat forspiles, ikke ved Mangelighed og Ligegyldighed at fremkalde en Tilbagegang. Corrected er ikke det Samme som Pedanteri. Det levende Sprog, som lyder fra Læben og flyder fra Pennen, skal ikke tvinges ind i et kunstigt Snørtev, som hæmmer dets Aande og lammer dets frie Bevægelser; det må kunne røre sig frit, tilegne sig nye Former og gjenoptage det Gamle, halvt Forglemt, naar dette er sundt og godt. Heller ikke bør der stilles ganske de samme Fordringer til Tale og til Skrift, der kan og skal indrømmes det mundtlige Ord en noget større Frihed, tildeels ogsaa af den Grund, at det er Banebryder for det Skrevne. Men for dem begge gjælder det, at de til enhver Tid bør respectere Sprogets Aand og Tænkningens Love, med andre Ord at de maae underordne sig Sprogets Grammatik.

Men findes der da nogen dansk

Grammatik? Er Talen derom Andet end et Paafund af de Lærde, som fra Latin og Græsk vilkaarlig have overført et Sæt af Regler til vort, fra hine døde Sprog saa grundforskellige Maal? Er det Hele ikke Noget, som man kunstlig har »analyseret sig til«, uden at det har virkelig Rod i Sproget? – Der er som bekendt en philologisk Skole, udrustet med dygtige og talentfulde Talsmænd, som forkynner denne Lære, og det er formeentlig den yderste yenside Fløj af denne Skole, som i den nyeste Tid har aabnet et Feltog for den »phonetiske« Behandling af Sprogene, et Philologiens Anarchi, som vilde omslytte alle grammatiske Love for at voldgive os til de recent ydre Phænomenens brutale Herredømme. Men denne Retning udgjør dog vistnok endnu en forsvindende Minoritet. Det langt overvejende Fleertal erkjender, at der ud af Sproget selv lader sig deducere et Indbegreb af Regler, nogle nøie knyttede til dets Natur, andre udviklede gennem dets Benyttelse, der vel ikke have Naturlovens Ufravigelighed og Uforanderlighed, og som vel paa mange Punkter kunne blive noget svævende og usikre, men hvis Herredømme maa anerkjendes, hvis Sproget ikke skal synke ned til et *Patois*. Grammatik er ikke nogen udefra diceret Vilkaarlighed; den er Sprogets egen, gennem dets eget Arbejde vundne Consequens og Tankerigtighed, den er Sprogets Logik. Den er en Disciplin og kræver Disciplin, men til Gjengæld giver den Hold, Sikkerhed, Klarhed, skjæpper Tanken hos den, som følger dens sproglige Udtryk, og letter

Sprogviden

1. Enhver ved hvad betydningsforskellen er mellem *landmand* og *landsmænd*. Men hvad er forskellen mellem følgende ordpar:
barnemad børnemad
grønsager grøntsager
spillehus spillehus
dameskindsjakke dameskindsjakke
landgrænse landegrænse
faderskab fadderskab
2. Her kommer nogle gamle navne på frugt, grønt og blomster. Hvad hedder det i vore dage?
a. ægplante,
b. jordpære,
c. kærestekål,
d. lostilk,
e. ulvebønne,
f. svibel.
3. Stil følgende bynavne i korrekt alfabetisk orden:
Hellerup, Hasle, Hårbøl, Haag, Harparanda, Hildesheim, Helsinki, Hull
4. Her kommer nogle ord som har været foreslået som fordanskninger af fremmedord. Hvad betyder de?
a. dagtavle,
b. efterløn,
c. embedsvældig,
d. farmand,
e. gennemmål.
5. Der kommer en ny udgave af Retsskrivningsordbogen i oktober 1996. Hvornår kom dens forgænger?

Løsninger findes side 31

Mål & Mæle • 3

19. årgang, november 1996

Tysk på to sider af muren

Nogle østtyskere og vesttyskere havde svært ved at tale sammen, da muren faldt. Men havde de 40 års deling af Tyskland da skabt to forskellige sprog? Læs side 6

Skriften på nummerpladen

I Kanas koster det kun 120 kr. ekstra at få sin egen nummerplade, så der har amerikanerne udviklet en særlig meddelelsesform på højt syv tegn. En dansk plade efter amerikansk forbillede kunne lyde LS MÅM. Hvad kunne det betyde? Se svaret side 11

Sprogfejl i 1830'erne

Også for godt 160 år siden satte danskerne t på føde biord og skrev *temmeligt* og *slutteligt* i stedet for *temnelig* og *sluttelig*. Læs mere om, hvordan de maltrakterede dansk side 20

Olieforurening og vandforurening

Det ene er forurening *med* olie, det andet forurening *af* vand. Det virker ikke videre gennemskueligt. Men det er kun to slags sammensætninger ud af i hvert fald ni. Læs om de sammensatte ords sammensatte indre side 24

Sprogligheder 2

Sprogvanke-ligheder i det forenede Tyskland 6

Plattuder 11

Sprogfeil 20

At danne og forstå sammensatte ord ... 24

Sprogviden 32

Ordene er slet ikke mønter, der får deres præg udvasket ved at gå fra hånd til hånd – et billede, som sprogvidenskabsmænd ynder; de digtes og kan når som helst digtes frem til frisk ungdom.

Vilhelm Grønbech,
(1873–1948)

(Lippenbekendtnis) om den socialistiske stat, arbejderklassens parti eller det sovjetiske broderfolk.

Dernæst var forskelligartede erfaringsverdener årsagen til at man sprogligt forholdt sig forskelligt. Ud over de forskellige økonomiske betingelser som mennesker i øst og vest levede under, var det især følelsen af at være spærret inde, »munsyndromet«, og statens formynderi på det sproglige område der prægede østyskerne, mens rejse- og ytringsfrihed var noget selvfølgeligt for vestyskerne. De sproglige forskelle blev ikke ophævet ved muens fald, men blev først rigtig tydelige derefter: østyskernes usikkerhed i kommunikationsadferden, idet de i årtier havde måttet øve sig i at passe på hvad man kunne sige til hvem i hvilken situation, yderligere forstærket gennem en underlegenhedsfølelse over for de selvstyre vestyskere, som også førte det store ord når de ikke havde noget at sige. Tidligere DDR-borgere virker ubesluttsomme i en dialog, samtalehæmmede, de taler mere forsigtigt og mere overvejlet eller forstummer helt når de støder på fordomme eller mangel på interesse hos deres vestyske samtalepartnere.

Det er ikke de ofte beklagede misforståelser der opstår på grund af forskellig sprogbrug, som giver de faktiske vanskeligheder i øst-vestdialogen. Det er oplevelser af mislykket kommunikation, en sprogløshed på begge sider, fremkaldt på baggrund af forskellige erfaringsverdener og interessesområder, fordomme og manglende evne til indføling.

Der skal dog gøres opmærksom på at eksempler på tysk-tysk sprogløshed ganske vist er typisk for bestemte samtalsituationer, men absolut ikke kan generaliseres. Der forekom og forekommer fuldt vellykket kommunikation hvor mennesker fra øst og vest

kommer tæt på hinanden og med brændende interesse delager i de andres oplevelser.

Muren i vore hoveder

Men alligevel er den der muren i vore hoveder, og også den sproglige enhed er langfra fuldbragt. Mennesker fra øst og vest har kun lidt at sige hinanden. Det gælder først og fremmest de unge, skolelever og studenter, som ikke gør sig den ulejlighed at spørge om baggrunden: Hvordan levede I egentlig i den anden tyske stat?

Her er oplysning nødvendig, folk skal gøres bevidste om forskelle, særlige forhold, fordomme og internaliserede livserfaringer. Kravet om en kultur hvor folk hører på hinanden er gentagne gange fremsat af førende politikere i Forbundsrepublikken som den gamle forbundskansler Helmut Schmidt og forbundspræsident Roman Herzog: »Vi må lytte til hinanden og fortælle hinanden om vores liv.«

Forsåelsesvanskeligheder i øst-vestdialogen er ikke af rent sproglig natur og kan derfor ikke beskrives med sprogvidenskabelige metoder alene. Det er ikke nok at slå fast at Brat-hähnchen (hanekylling) i DDR hed Broiler og at Flugzeug på vesttysk blev kaldt Flieger (flyver). Kommunikationskonflikter lader sig kun for en ganske lille del forklare ved forskellig brug af ord. Forskelle på det sproglige område er ikke årsagen, men et resultat af dybereliggende samfundsmæssige processer, som er blevet oplevet forskelligt af mennesker i øst og vest under den 40 år lange tyske deling.

Renate Baudusch, f. 1929
Dr.sc.phil., sprogforsker

Platituder

Lapidariske runesten

De første tekster på dansk var meget kortfattede. Et par eksempler (i oversættelse) kan vise dette:

JEG LÆGÆST, HOLTES SØN,
GJORDE HORN.

GUNVALDS STEN, SØN AF
ROALD, THUL I SALLØV.

ESKIL SATTE DENNE STEN
EFTER TOKE GORMSSØN, SIN
HULDE DROT. HAN FLYGTEDE
IKKE VED UPSALA; DRENGE
SATTE EFTER DERES BRODER
STEN I HØJ STØTTET VED
RUNER. DE GIK GORMS TOKE
NÆRMEST.

ASTRID GJORDE DETTE MINDE
EFTER SIGTRYG, HENDES OG
GNUPAS SØN.

MESTER JAKOB RØD AF
SVENDBORG GJORDE MIG.
JESUS KRIST.

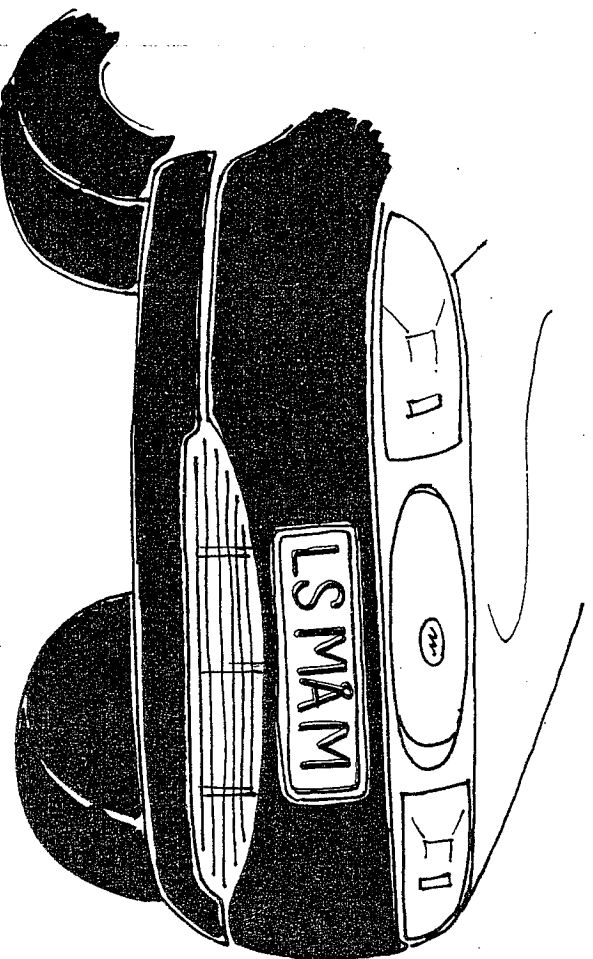
Det er runeindskrifter. De har været til stor nytte for sprogvidenskaben, for gennem dem har man fået værdifulde oplysninger om det sprog der blev talt i Danmark for 1000 år siden. Men til gengæld har man været lidt skuffet over hvad der så står på dem. Generelt kan man sige: 1) De er alle meget kortfattede, 2) de handler alle sammen om: a) hvem der skrev: *Lægæst, Eskil, Astrid,*

b) om deres familie og venner: *Holte, Roald, Toke, Sigtryg, Gnipa*, c) om det der bærer indskriften: *horn, sten, dette minde, mig*, d) om den aktuelle situation (set fra eftertiden): *han flygtede ikke ved Uppsala, gjorde horn, gjorde mig, støttet ved runer*, e) om de gode konger og de stærke helle: *sin hulde drot, han flygtede ikke, dreng, broder, de gik Gorms Toke nærmest, Toke, Sigtryg, Gnipa, Jesus Krist, og 3)* og de er alle så indforståede at det er tydeligt at vi ikke forstår dem helt. Man skal jo nemlig fx kende *Holte*, for at man bliver oplyst af at få at vide at *Lægæst* er *Holtes søn*.

Man kan kalde det lapidarisk stil, dvs. sten-stil. Kortheden kommer af at det har været et kæmpearbejde at hugge runerne ind i sten, der har ikke været tid og energi til overflødig snak. Det er jo så interessant at se hvad folk har syntes det var vigtigt at få nævnt, når de nu fik mulighed for en, ganske vist kort, men til gengæld offentlig og evigvarende meddelelse: sig selv, familie og venner, meddelelsen selv, kommunikationssituationen og værdier og idoler.

Platituder

Vi vil her skrive om en anden type lapidariske tekster, nemlig de meddelelser som folk mod en ekstrabetaling kan få skrevet på deres nummerplader. Der findes forholdsvis få af dem i Danmark, men i Kansas, USA, er der mange, for det koster kun 120 kr. mere end en almindelig nummerplade, selv at bestemme hvad ens kendingsbogstaver skal være. Mens vi boede i Kansas

»Læs Mål & Mæle«

havde vi en almindelig nummerplade, som hed: [LHV 704]. De fleste nummerplader er af denne type: 3 bogstaver, et blanktegn og så tre cifre. Men enhver kan altså i Kansas, mod at betale 120 kr. ekstra, få en nummerplade med præcis de tal og bogstaver de vil have. Der er kun to regler: 1. Der må ikke være mere end 7 tegn (inklusive blanktegn), 2. der må ikke være nogen anden i staten der har den samme nummerplade. Så kan man se nummerplader som [AUGUSTA], [COMIC], og [HNU PROF]. De meddelelser som nummerpladerne rummer, vil vi nu kalde platurder, affedt af plate som er det samme ord som plade. Platurder er altså indskrifter på nummerplader.

Ordet platurde betyder imidlertid normalt en trivial og banal bemærkning, ofte fremsat som en original dybsindighed; denne betydning har ordet fået som en metafor; en plade er en flad, tynd genstand; en platurde er en flad bemærkning. Vi har under vores ophold i Kansas i et halvt år haft en del morskab

fyldt formular retur som 'utilstrækkeligt udfyldt', når jeg skrev at mine initialer var OT). I alle tilfælde er disse nummerplader mindst lige så indforståede som runestene.

Andre er tydeligvis navne ikke på personen der ejer bilen, men på selve bilen: [RUNNER], [OBELIX], [TOTO], [KERMIT], [HALEY], [RUNWOLF], [WOLF359], [WAREGLE], [RDBARON]. Man ser at de sidste ikke er et rigtigt ord, der mangler et A i *wareagle*, 'krigsflugt', og et E og et blanktegn for at det skal blive *red baron*, 'Den røde Baron'. Men dette er vilkårene når der ikke må være mere end 7 tegn i alt; hvis der ikke er plads, må man forkorte ved udeladelse. Først udelader man blanktegn, så vokaler, og først til sidst en af flere konsonanter ved siden af hinanden. Det skal også nævnes at den bil hvor [RDBARON] sad på, var en rød Chevrolet Baron.

De fleste af disse navne er navne som er kendt andre steder fra. *Obelix* er kendt fra tegneserien Asterix. *Kermi* fra fjernsynssendelsen Muppet Show, og også som et snildt operativsystem til kommunikation mellem computernetværk, *Haley* er navnet på en komet som med mange års mellemrum kan ses fra jorden, og *Red Baron* er kendt fra tegneserien Radiserne som en frygtet tysk flyver under 1. verdenskrig, som hunnen Nusser kæmper mod når den sidder oppe på sit hundehus og leger krigsflyver i Frankrig. *Toto* er navnet på en hund i eventyret Troldmanden fra Oz, som foregår i Kansas. Et barn er ude at gå med hunden, og bliver så taget af en tornado, som der er mange af i Kansas, og løftes ind i eventyrland af den. Derfor er *Toto* et specielt populært navn i Kansas.

Nogle navne på biler er tydeligvis kælenavne: [GEM] 'ædelsten', [SOFTY] 'den bløde', [HORNET] 'hveps'. Andre kan man være lidt i tvivl om: [PILGRIM],

[PHOTON], [CHILL], [PEARL], [TORCH], [VAMP], som betyder hhv.: 'pilgrim', 'foton' (en lyskvante), 'rød peber', 'perle', 'fakkel' og 'vamp' (den sidste om en truck). Men det er vel altsammen ting som det er meget naturligt at kalde en bil.

Karakteriserende navneord

I mange tilfælde er meddelelsen på nummerpladen ikke navnet på bilen, men et almindeligt navneord der karakteriserer bilen: [FUNCAR], 'morskabebil', [COOLCAR], 'cool bil', [PUARRRP], 'vooool', om en meget violet bil, [OF-FUDGE], om en nougatarvet bil; ordet *fudge* kan både betyde 'blød nougat' og 'forfalskning', 'svindel'. Man kan så som medbilist selv vælge om bilen er lavet af blød nougat, eller om det er svindel at den er af blød nougat. [OL-SPEED] forkortet af *oldspeed*, 'gammel fart' eller 'gamle gear'. Det betyder antagelig det sidste og viser at bilen har manuelt gear i modsætning til 49 ud af 50 amerikanske biler som har automatgear.

Nogle betegner vognens type: [WRK TRK] for *work truck*, 'arbejdsvogn', og [ROCDRT], for *rock and dirt*, 'sten og møg', om et par små lastvogne, [TEAM-BUS], 'hold-bus', og [STGCCOH] forkortet af *stagecoach*, 'diligence', om nogle minibusser, [MYVAN], [UDOSVAN], 'min varevogn' og 'Udo's varevogn', om et par varevogne, men når et kæmpe gammelt amerikansk dollargrin hed [THMINI], 'den mindste', må det vist have været praleri. Andre betegner bilmærket: [MYCAR], [MXCAR], for *Nick's Cad*, om et par Cadillac'er, [MYTOY], [LAToy], om et par Toyota'er. Det er nok svar på disse Toyotafilhængere, at en Mazda havde nummerpladen: [TOYCAR], legetøjsbil. Herhen hører også [QUICK BJ], 'hurtige B', om en Buick sportsvogn.

Stærkt karakteriserende og vurdere-

rende er plader som [RLXR2], forkortet af *relaxer* 2, 'afslapper 2', [MYDREAM], [MYBEAST], som betyder hhv.: 'min drøm' og 'mit bæst'.

Selvkarakteristik

En meget interessant type nummerplader er den hvor bil ejeren ikke skriver sit navn, men karakteriserer sig selv. Nogle fortæller ret nøjagtigt hvad de er: [XNY-KID] for *ex New York kid*, 'ex New York barn', [SURFER], 'en der surfer', [GOLF-FER], 'en der spiller golf', [IRISH], 'irsk', [NAVAJO], indianere (der faktisk også sad i bilen), [NAM VET], 'Vietnam veteran', [BOYSX4], 'drengene gange fire', [4 OF US] 'fire af os', [YOYOMAN], det er nok en pender.

Andre fortæller med mere ladede ord hvad de er: [WICKED], 'ond', [TDEARS] for teddybears, teddybjørne, [COOL-BOY], [GORILLA], 'cool fyr' og 'gorilla', [GRDNNGL] for guardian angel, 'beskytterengel', som er et frivilligt korps af unge mennesker der beskytter andre i undergrundsbaner i New York og London, [MR HAPPY], 'Mister lykkelig', [LO-NIE], 'en der er alene', [24PEACE], 'to for fred', [ZOLD], for *too old*, 'for gammel', [MOTIV8R] for *motivator*, 'motivator', [KRIZMO] for *charismo*, 'en mand med karismatisk udstråling', [NTHUZST] for *enthusiast*, 'entusiast', idet bogstavet Z på amerikansk udtales /zil/, og ikke /zed/ som på britisk engelsk.

Man ser her en meget raffineret forkortelsesteknik. Man skal udtale ordene og tallene som de kommer, og så prøve at forstå hvad denne udtale kan betyde. Tallet 2 udtales både som biordet *too*, 'alt for', og som forholdsordet *to*, 'til', og kan altid stå for et af dem. Tallet 4 udtales præcis som forholdsordet *for*, for, og ved at skrive tallet i stedet for ordet kan man spare to tegn. Tallet 8 udtales /æiv/ og bogstavet r /ar/, således at [MOTIV8R] udtales præcis som *motiva-*

tor. Denne teknik har bilisterne lært fra vejskiltene, hvor man fx kan læse [BIKE XING], og det betyder 'cykel kryds', idet x ikke er et bogstav, men *a cross*, 'et kryds'. Også i reklamerne ser man sådanne eksempler. En burgerbar reklamerer fx på følgende måde: [BECBRG: 99C], dvs. *double cheese burger 99 cent*, og i en reklame for en musikkoncert hvor man skulle have et adgangskort (*cover*) for at komme ind: [24ICOVER], dvs. *two for one cover*, 'to på en billet'. Det bliver til forkortelser for forkortelsernes egen skyld.

Nogle fortæller om deres familierelationer: [THEMOM], [MY4GRLS], [MY3 SONS], [TRIPLTJ], [BADDY], [4 MOM], [MTHRSH], [THNXDAD] som betyder hhv.: 'moderen', 'mine 3 piger', 'mine tre sønner', 'tillingen', 'farmand', 'til mor' og 'moderskab', 'takket være far'. Det skal lige nævnes at en familie med to voksne, en datter på 16 og en søn på 12, har fire biler: fars bil, mors bil, den store datters bil, og en minibus som moderen kører dem alle sammen rundt i om eftermiddagen. Nummerpladerne kan så bruges til at holde rede på hvilken bil der er hvis. Nogle af dem fortæller hvem der har betalt bilen: [MY3SONS], [THNXDAD].

Mest fantastiske er nok de selvironiske præsentationer: [SPOLED]. Ordet kan betyde 'forsynet med en hækspotler', hvad den var, men kan også betyde 'forkælet', måske fordi far har givet en bil med hækspotler. I Kansas har invalider et særligt invalide tegn, nemlig en pindeperson i en kørestol (her vist som [H]), på selve nummerpladen. Der skal så en god del galgenhumor til at skrive: [H TARZN] på nummerpladen. Man kunne også undre sig over [BIONIC], som fra sciencefictionfilm er 'et væsen der er halvt menneske og halvt robot', indtil man så at det var en dame hvis ene arm var en stor protese.

Reklamer & kun for de indviede

Det kan ikke undre at amerikanere har fundet ud af at også nummerpladen kan bruges til reklame: nogle fortæller bare hvad firmaet handler med: [FREEDOC] 'trædoktor' på en gartnerbil, [MR KEYS] 'Mister nøgle' på en låsesmed, [DR] for *eye doctor*, 'øjelæge' på bilen foran en bilforretning, [MASSAGE], [DANCERS], [HAIRDR], [SCHU 1] på biler uden for en fysioterapeut, en danseskole, en frisør og en skoforretning. [PETWRKS] på en bil foran en dyrehandel der hed *Pet works*, [FUNSPAS] på en bil foran en butik af samme navn der solgte spa-badekar, [LAW VAC] på en slangsgerbil fra firmaet *Lawrence Vacuum*. Andre lavede mere direkte reklame: [EATBEAR], 'spis bøff', som stod på en bil der tilhørte én salgskonsulent for et slagteri (vi spurgte ham), og [JNNKPR], 'krovert', på ejerens bil ved et motel.

Der er et kosmetikfirma der hedder *Mary Kay*, som har den salgsmetode at tidligere kunder gøres til sælgere der mod en eller anden bonus sælger til nye kunder ved at invitere dem hjem til private selskaber; der er altså ingen forretninger. Men vi har åbenbart set en god sælger køre forbi, når hun havde nummerpladen: [PD4BYVMK] for *paid for by Mary Kay*, 'betalt for af Mary Kay'. Nogle har så blot forretningens navn som nummerplade: [79XPRSS], [FRANS93], [0r2], som er en butik for børnetøj.

En særlig type annonce er nogle nummerplader der indeholder det danske bogstav Ø. Dette bogstav bruges af radioamatører i deres radiokaldenavne i stedet for 'O', nul. Det er antagelig alle radioamatører, og de signalerer: 'kontakt mig over radio!': [VBØNCM], [NØB1], [KØMOE], [KCGØL]. Det er som de runer der kaldes trylleruner, som er skrevet i kodeskrift, fx runen til højre

for den det skal være i futharken, runealfabetet. De kan ikke læses af enhver, men kun af dem der kender koden, så de fungerer som et felttåb.

Der er andre nummerplader som er så indforståede at de kun er for de indviede. Fx skal man vide at professoren i lingvistik bor 615 Tennessee (dvs. i nummer 15 mellem 6. gade og 7. gade, på gaden der hedder Tennessee) for at forstå at det ganske simpelt er hendes adresse der står på hendes nummerplade: [61510EC]. Vi fandt en nummerplade der hed [SVENSK], og spurgte så den ældre dame der steg ud af den, om hun 'pratade-svenska'; det gjorde hun nu ikke, men hendes mand var født i Sverige. Hun ville have haft en plade der hed [SWEDSH], men den var allerede taget, så nu havde hun en der kun kunne forstås af folk der talte et nordisk sprog. Og hun var meget glad for nummerpladen for så mødte hun skandinaver. Den bedste vi har set var dog den plade fra Californien der hed [DYT NU], desværre var vi ikke i bil da vi så den. Men føreren kunne jo være sikker på at dem der dyttede, når bilen kørte rundt i USA, måtte være danskere.

Fanklubber

Vi bor i en by der hedder Lawrence med 65 000 indbyggere, hvoraf de 35 000 som studerende, lærere eller personale er knyttet til Kansas University, forkortet KU. Universitetet har også en afdeling i Kansas City, forkortet KC. Universitetet har et basketballhold som blev nr. 4 i hele USA ved en nylig turnering. Dette hold hedder *Jayhawks*, og det har som maskot en sådan 'jayhawk' som er en ikke eksisterende mellemting mellem en krage (oprindeligt en høje) og en bluejay, som er en blå fugl på størrelse med en solsort. Denne jayhawk-maskot kan selvfølgelig fås på bluser, strømper,

flag, glas, kopper, golfbolde, tallerkener osv.

Der er derfor i byen mange KU-fans, som selvfølgelig gerne vil vise deres sympati på nummerpladen. Problemet for dem er bare at der ikke må være to nummerplader der er ens. Så her ser man de fantasifulde forkortelser i fuld udfoldelse: [KUHVK], [KUHOX], [KAYYOU], [JAYHAWK], [JSHAWK], [5 4 KU], [ZKUFANS], [MSHAWK], [IMAKU], [AMAKU], [KUFANKC], [IMAKC], [KUCHIDRI], [KUDRMOM], [KULUMNI], de to sidste betyder 'KU kære mor' (KU dear mom) og 'KU-alumner' (KU alumni), dvs. tidligere studenter fra KU. En enkelt skiller sig ud pga. en bindestreg: [J-HAWK]; men den er en nummerplade fra Missouri, hvor man må den slags – altså en udenbysstuderende.

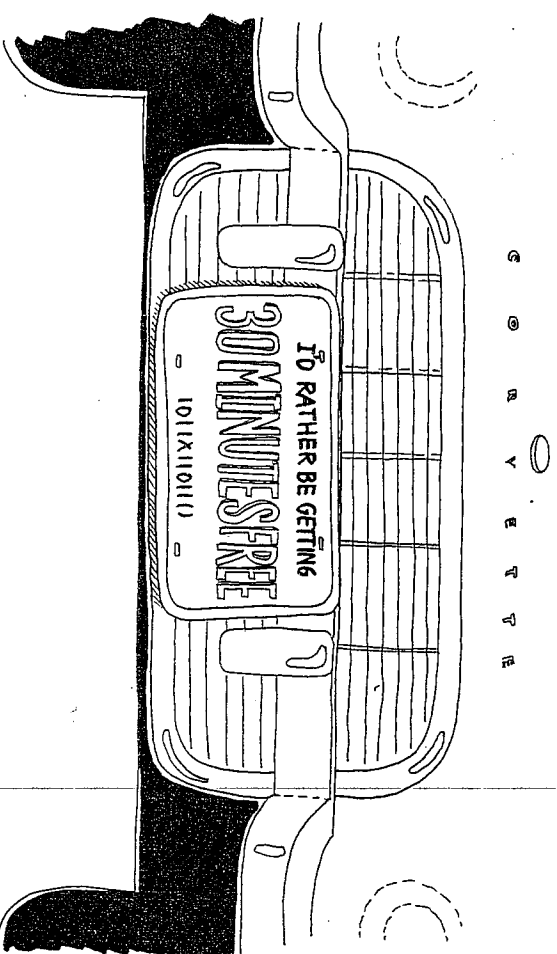
Så er der selvfølgelig også andre fan-klubber: [TEX AM] står for et universitet i Texas der hedder *Texas University of Arts and Mechanics*, [CHIES] er navnet på et baseballhold, og [JAVCAR] lyder som en der er i tvivl. Arvefjenden for Jayhawks er basketballholdet fra Kansas State University, og det hold hedder *Wild Cats*, så den der har bilen, holder åbenbart med begge hold. [EUTIN] er en lille by i Nordtyskland som er venskabsby med Lawrence, og hvormed KU udveksler studenter hvert år. Der er navne på popgrupper: [SODS], [SHELS], [PRINSS], [DA BOYZ], [U2], [SFFAN], står for *science fiction fan*, [PUSHFAN] kan enten godt lide myldretiden, *rush hour*, eller er tilhænger af talkshows med entertaineren Rush Limbaugh. Endelig er [LVBVIES] nok en computerfreak der elsker bytes: *lovebytes*. Og verdens ældste fanclub – som vikingerne allerede oprettede for 1000 år siden – findes stadig i bedste velgående: [JESUS].

De utolkelige og evigtgyldige

Der er selvfølgelig en hel masse som

udlændinge som os ikke kan forstå eller tolke. Der er nogle hvor vi godt forstår hvilket ord der skal stå, men ikke hvorfor det står der: [PROSPKT], [COLNMS1], [FAITHS]. Så er der (mange) andre hvor vi ikke kan forstå hvilke ord der står. Her kommer et udvalg som Mål & Mæles læsere kan fundere over. Vi modtager gerne forslag til interessante tolkninger: [ONOSPTO], [NUN8V], [LOSTVOL], [KEGHRB], [IRAPHD], [HNU PROF], [N-ORD], [NPLNR], [DRVOVO], [911PICS], [2TALLNR], [REOFAN], [MM]. Det skal dog siges at vi fra pålidelig kilde, nabens søn, som også har hjulpet med tolkningen af flere af de foregående, ved at folk der synes det er sjovt at købe nummerplader, synes at det ville være [XFUN] at lave en nummerplade med nogle tilfældige bogstaver uden betydning, således at alle måtte spekulere forgæves på hvad det nu kunne betyde. Det er en form for humor som er udbredt i edb-verdenen. Det kunne jo være at nogle af de ovenstående var af denne karakter.

Der er så en masse som er evigtgyldige kommentarer til livet i almindelighed, vi regner med at læsere nu godt kan klare dem i ikke-normaliseret originalstavning: [LUVLE], [GOFORIT], [BE LIEVE], [ALTHAT], [ILOVET], [IOSNV1], [IOSNE1], [BANANA], [JVE], [ROMANCE], [OPERA], [VINCBLE], [PUREH2O] [HAVE FUN], [SEWWHAT], som betyder 'elsk livet' (*love life*), 'sats på det!', 'tro!', 'alt det der', 'jeg elsker det', 'tennis (med) enhver' (*ten-is-an-y-one*, i to forskellige stavemåder), 'banan', 'jive', 'romance', 'opera', 'overvindeligt', 'rent vand (H2O)', 'hav sjov!', og 'og hvad så?'. Andre prøver at indlede samtale med læsere: [READY], [HINGHR], [UWNTSOM], [UWISH], [UND], [Ti UP], [USEFUL], [SNG2M2], [2GD4U], [GOTPLES], [CME4INV], [NMVBZNS], som betyder 'parat', 'hej nabo' (*hi neighbour*), 'vil du have noget' (*you want some?*),

'du kan ønske', 'dig og mig', 'slut op', 'brug en kårde' (eller 'sølvpapir', *foil*), 'syng for mig også' (*sing to me too!*), 'for godt til dig' (*too good for you*), 'gå topløs!' (*go topless*), 'se mig pga. øjemisundelse' (*see me for eye envy*), 'og det er mit' (*and my business*). Og en enkelt handler om dagen i særdeleshed: [KARPADM], 'grib dagen!', det latinske *carpe diem*.

Sig selv, familie, idoler

Hvis man tænker sig at nogle arkæologer om 1000 år ville udgrave Kansas, og som efterladenskaber fra vores epoke kun fandt nummerpladerne, som var stanset ud i metal, ville de få følgende billede af vores kultur: disse mennesker havde et ret interessant sprog, som ikke tilfod to ens meddelelser, men det er ret trivielt hvad de skriver om. De skriver ikke om andet end om sig selv, hvad de hedder, og hvad de er, om deres bil, og hvad den hedder, om deres familie og om deres idoler og hvad de ellers beundrer. Med andre ord: nummerpladerne meddelede faktisk det samme som runestenene. Plattidestilen er præcis som

den lapidariske stil. Når man har så lidt plads gælder det om at fortælle om sig selv, sin familie og sine idoler.

En karakteristisk side ved plattidestilen er også humoren, selvironien og ordspillet. Vi har nok ikke fanget alle pointerne, men nogle har vi dog fået stillet, som det fremgår af de følgende eksempler. Måske har vikingerne på runestenene også brugt selvironi og ordspil, som vi imidlertid ikke forstår fordi det er så indforstået og vi kun kender deres sprog og situation fra de samme sten. Prøv selv at se!

De sjoveste af dem alle sammen er nok dem der er kommentarer til den trafiksituation som man sidder i når man læser nummerpladen: [XCUSEME], [XOUZME]. Man ser først at de har villet have den samme nummerplade, men den anden har måttet vælge en alternativ stavemåde for at få lov. Om *Excuse me!* skal det siges at det ikke vil være rigtigt at oversætte det til 'undskyld', for det bruges ikke som det danske *undskyld*. Hvis man er ved at støde sammen med en anden i et overfyldt supermarked, er det den der maser sig frem og lader den

anden vige, der på forhånd siger *Excuse me!*, mens det som regel er den der viger i det danske supermarked der bagefter siger *Undskyld!* Den rigtigste oversættelse er derfor snarere: 'Flyt dig!' eller 'Hold tilbage'. Og det er jo meget passende til en snæver trafiksituation også.

Andre aktuelle trafikkommentarer er: [ONOML3], [JSTBCUZ], [IBFISHN], [ROCK], [CME4FUN], [MBRACEU], [SHOUT], [JSTDOIT], [IMLOST], [IMLATE], [WANTED], [DANGRUS], [GITTUP], [GTEUP], [BLIME], [ANDIAMO], som betyder: 'åh nej, jeg er sent på den', 'bare fordi', 'jeg ville hellere fiske', 'jeg gynger', 'se mig bare for sjov', 'omfavne dig', 'råb!', 'gør det bare!', 'jeg er faret vild', 'jeg er sent på den', 'eftersøgt', 'fartig', 'kom så afsted', 'kom så a' sted', 'send regningen til mig', 'lad os gå!' (på italiensk).

Et par kræver kommentarer. Nederst på alle nummerplader fra Missouri, står der med små bogstaver [SHOW-ME STATE], 'vis mig staten', som er statens kælenavn. Nummerpladen lød her: [SHOWUZ], 'vis dig også!'. I Kansas skal man kun have nummerplade bag på bilen, men kan have en kopi af den rigtige plade også foran (det har politibiler), eller man kan sætte en eller anden anden plade der fylder det samme, men ikke er autoriseret. Der var fx en bil der bagpå havde den officielle plade og den hed [JOLIET], men foran sad der en plade der var lavet så den fuldstændig lignede en officiel plade (men altså ikke var det), hvor der stod [JEROME]. Og på samme måde: foran stod der [CANBE], og bagpå stod der [HOMEB4U]; tilsammen giver det: 'Jeg kan være + hjemme før dig'.

*Inger & Ole Togeby,
begge f. 1947.
Græstestuderende og gæsteprofessor
ved Kansas Universitet.*

Nummerplader

Nummerplader		
012 (Benetton)	CME2P	HOFV
040KKU	CME4FUN	HUCKLED
10SNEI	COLUMS1	I DR
10SNV1	COMIC C	I CAN B
2 OLD	COOLBOY	I ROCK
241COVER (ann)	COOLCAR	IELVIS
24PEACE	CORENFA	IAM4C
2GD4U	CRSUB	IAM4KU
2KUFANS	CSHAWN1	IAMLATE (invd VW)
2MOORE	CTFA	IBFISHN
2TALLNR	CTRPTR	IILAME
4 OF US	CYABABY	ILAT0Y
4 MOM	DA BOYZ	ILOVEIT
4SIGHT	DADDY	IM4KU
5 DAYS	DANDERS	IMAT
5 4 KU	DANGRUS	IMLOST
5LISKAS	DARLA	INNKPR
61510EC	DBCZBRG (ann)	IRAFPHD
760KIE	DGY	IRISH
79XPRES	DOUBOWL	ISK12
91PICS	DOWNLO	ITZMITZ
95JHAWK	DREFOND	J-HAWK (MO)
ACPLAN	DRYOVO	JACE
ALSON	DMNEST	JAGE
ALLTHAT	DYNAMIT	JANO
ALHOA	DYTN	JAYCAT
ALWEN	E SMITH	JAYWKU
AMANDLA	EA	JELLIS
AMBER17	EATBEAF	JEROMEO-JOLIET
AMZLUDE	EMPOWER	JESUS
ANDIAMO	EQUITY	JET
AUDCAT2	ES MIA	JO
AUGUSTA	EUTIN	JONE 9
AWAY	FAIRPLA	JSS
AWENDR1	FAITHS	JSS SRS
BANANA	FINPLNR	JST4FUN
BELIEVE	FLY4U2	JSTDOIT
BEN	FLYHIR	JUDIET
BIGDRFN	FNORD	JUSBCUZ
BIKE XING (skit)	FUNCAR	JVE
BILLME	FUNSPAS	K3COOL
BINDA J	GDCENT	KAKKOIL
BIONIC	GEM	KALLOS
BLUTTI	GITEUP	KARLA
BOBBIE	GITTUP	KARPADM
BOBCAT	GOFORIT	KAYYOU
BOOM	GOLFER	KCGOL
BOOPER	GORILLA	KEEHRB
BOYSX4	GOTPLES	KEECH
BPM	GRDNDR	KEMIE
BPM	GRDNGNL	KERMIT
BRMUDZ	HAIRDR	KERRLY
BUTTER	HALEY	KIDOO
BUZZIZ	HANGTN	KIM
CANDID	HARPER	KIMBALL
CANEING	HAVE FUN	KIMYNG
CARIBNO	HAVIS1	KKA
CBEVGO	HAY MAN	KRISEWS
CHIEFS	HINGHR	KRIZMO
CHIG	HIROLLR	KRSHAS
CHILI	HL20KU	KT
CHPMUNK	HNDPROF	KU JHWK (W)
CHRISTY	HOLA	KUDRMOM
CLUMBER	HOMEB4U	KUE91
	HORNET	KUFANKC
		KUHOOPS
		KULHOX
		KULHWK (KS)
		KULUMNI
		KYME
		KÖMOZ
		L JAYS
		LADUE
		LAW VAC
		LCR7
		LESTAT
		LETSPLA
		LHS1988
		LILCOOP
		LILLY
		LJAVE
		LSTOY
		LCBRA
		LNK
		LONIE
		LOSTVOL
		LSC
		LUVBYTE
		LUVJIF
		LVOOOPS
		M1
		MARI
		MARTECH
		MESSAGE
		MDS
		MEVEXAS
		MISHLA
		MISSDEE
		MM
		MOMSEXP
		MONTTEAU
		MOTIV8R
		MR B (TEE BEE)
		MRHAPPY
		MRKEYS
		MSJHAWK
		MTHRSHP
		MTNHAWK
		MY3SONS
		MY4GRLS
		MYBEAST
		MYCAD (Cadillac)
		MYDREAM
		MYRAID
		NAM VET
		NAURA
		NAVLO
		NAWNTIS
		NBRACEU
		NIXCAD (Cadillac)
		NGUY
		NJNBV
		NMYBZNS
		NONNIE
		NTHUZST
		NØBI
		OBELIX
		OFFUDGE
		OLS
		OLSPED
		ONOSPTO
		ONOML8
		ONTHEGO
		OPERA
		ORBET
		PAGEENS
		PD4BYMK (Mary Kay)
		PEARL
		PEGBYRD
		PETWRKS
		PFATER
		PHOTON
		PILGRIM
		PRIMECT
		PRINSS
		PROSPRKT
		PUREH2O
		PURRRPL (Illa)
		QUICK B
		RDBARON
		REDDOG
		REDDOG
		REDESTR
		REMODEL
		REOFAN
		REFK
		RICK1
		RIO
		RLXSR2
		TRANS93
		ROCKY JR
		ROCKY
		ROCKY 2
		TRISIE
		ROCDNRT
		ROGER
		ROH
		ROMANCE
		ROPER 1
		ROSIE B
		RSM
		RUNNER1
		RUNWOLF
		RUSHFAN
		RXFUN1
		SALEETA
		SAMUSA
		SCHU 1
		SEAMUS
		SERGEI
		SEW4TH
		SEWWHAT
		SEFAN
		SHEL5
		SHOUT
		SHOWU2 (MO)
		SHUTTLE
		SINGIN
		SNG2M12
		SODS
		SOFTY
		SOMGMET
		SORBELL
		SPALDO
		SPLISH
		SPOILED
		SRC
		STACE
		STEVICH
		STGCOC
		STORMI
		STRICK
		SURFER
		SUSIE Q
		SVENSK
		SVERTH2
		SWY
		SYLVESTR
		SYSTEMS
		T HMINT
		T1 UP
		TARZN (invd)
		TAZDVL
		TDBEARS
		TEAMBUS
		TEEKEY
		TENAMP4
		TEX A M
		THE MOM
		THELAKE
		THNXDAD
		TIESTRK
		THIZ
		TONES
		TORCH
		TOTO
		TOVCAR (Mazda)
		TRANS93
		TREEDOC
		TRIPITS
		TRISIE
		TSTORM
		U2
		UDOSVAN (van)
		UND1
		UPNORTH
		USEFOIL
		UTURNS (skit)
		UVISH
		UWNTSOM
		VAMP
		VINCLE
		WABASH
		WALES 1
		WANTED
		WAREGEL
		WEBNQM
		WEH
		WICKED
		WIZFAN
		WOLF389
		WOOLEY1
		WORD
		WORDII
		WRKTRK
		XCUSEME
		XNY KID
		XQUZME
		XYZAB
		YOYOMAN

Mål & Mæle

Ord til tiden

!!!! skillepind

Hvad hedder sådan en pind på et transportbånd der skiller den ene kundes varer fra den anden? Sådan blev Sprognet for nylig spurgt, og svaret blev at man ikke havde kendskab til nogen etableret betegnelse for denne pind. En tilfældig rundspørge hos de kassende og -damer der har pinden tæt inde på livet, gav typisk resultatet: »Den hedder da ikke noget!«. Og her kunne historien godt slutte, for hvis den ikke allerede har et navn, så er det fordi den ikke behøver ét – vi taler aldrig om den. Men da ballet nu er åbnet, kan vi benytte lejligheden til at kikke sproget lidt i kortene og forestille os hvad den kunne hedde. Og sådan opstår forslaget *skillepind* som det første der falder en dansker ind som beskrivelse af en 'pind der skiller'. Neutralt, enkelt, selvforklarende og selvfølgeligt, fordi det ligger latent på spring i sproget. Vi må så se om den praktiske pind og dens brugere vil vide af det gode navn *skillepind*.

! tryghedsalarm

En tryghedsalarm er et elektronisk kaldeapparat beregnet til ældre mennesker. Alarmen bæres som et armbåndsur, og med denne kan man sætte sig i forbindelse med en Falcstation, hvis man fx er faldet og trænger til hjælp. Ordet er enten dannet parallelt til *tryghedsopkald* (registreret fra 1973), der betegnede et rutinemæssigt,

dagligt telefonopkald som nogle kommuner tilbød hjemmeboende ældre, eller også er det overtaget fra norsk *tryghedsalarm* (ca. 1990). Men *tryghedsalarm* er ikke en af de mest heldige nyskabelser, for man kan indvende at der er noget ufrivilligt komisk over denne sammensætning der parallelt med brandalarm kunne fortolkes 'alarm i tilfælde af tryghed'. Men selv om vi fortolker ordet som det er ment: 'alarm som skaber tryghed', har vi stadig det problem at et ord som burde være neutralt beskrivende om en tilsvarende neutral genstand, ikke er det, på grund af førstedet *tryghed* som får helheden til at ose af overdrivelse og markedsføring.

Logo til Mål & Mæle

Fra to kreative læsere har vi modtaget bagsidens logoforslag. Overskriften er et forslag fra Børge Andersen i Tåstrup, og herunder ses to forslag fra Kristian Jensen i Frederiksværk. Vi takker dem begge og minder andre læsere om at de også kan nå at deltage i konkurrencen om at blive ophavsmand til Mål & Mæles nye logo. Vi skal blot have en idé, skitse eller tegning i hænde senest 1. december.

Mål & Mæle

20. årgang, november 1997

De Tapte, 27.

Sprogets billedrigdom

Sproget er spækket med billeder som vi knap nok ænser længere, som fx at vi taler om stolens *ben*, om sager der *syldes* og om at man er *gearret* til noget. Se hvor vi henter billederne fra og hvordan vi bruger dem

side 6

Med lov skal dansk bygges

I år har vi fået to nye love om forskrifterne for retskrivningen og udmøntningen af den. Er du ikke klar over hvilke konsekvenser det får for retskrivningen og for danskerne, så får du klar besked

side 12

Skriftsprogets lille krumtup

Det ser ud til at kommaet altid vil optage sinde, ikke mindst nu hvor Retkskrivningsordbogen anbefaler »det nye komma«. En sprogkonsulent kommenterer situationen og får svar fra en af redaktørerne

side 16

Omkring og

Hvad betyder det lille ord *og* egentlig, og hvilken funktion har det? Læs fx hvilken forskel det gør at den nye bibeloversættelse har udeladt seks *og*'er i skabelsesberetningen.

Side 20

Sprogaversionernes topti

Hvilke ti sprogproblemer irriterer og optager sprogbrugerne mest i kategorierne udtale, grammatik og betydning? Se hitlisten over hvad der hyppigst spørges om

side 29

Sprogligheder

2

Billeder i hverdagens sprog

6

Ordrede forhold

12

Paparazzo

15

Det svære komma

16

Redaktionelt

19

Og

20

Topti-listen

29

Ord til tiden

32

Bare det at vi har et sprog at glæde os over. Et sprog som ikke er uddødt, som ikke er forbudt, som vi gerne må tale, hvis vi kan.

Anne Marie Helger

I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden. Jorden var dengang tomhed og øde, der var mørke over urdybet, og Guds ånd svævede over vandene. Gud sagde: »Der skal være lys!« Og der blev lys. Gud så, at lyset var godt, og Gud skilte lyset fra mørket. Gud kaldte lyset dag, og mørket kaldte han nat. Så blev det aften, og det blev morgen, første dag.

1. Mosebog 1–5.
Autoriseret oversættelse 1992.

Sådan skabes den hebraiske verden i den nyeste oversættelse. I oversættelsen fra 1871 går det således til:

I Begyndelsen skabte Gud Himmelen og Jorden. Og Jorden var øde og tom, og der var Mørke over Afgrunden, og Guds Ånd svævede over Vandene. Og Gud sagde: der vorde lys; og der blev lys. Og Gud saa at Lyset var godt, og Gud gjorde Skilsmisse mellem Lyset og Mørket. Og Gud kaldte Lyset Dag, og Mørket kaldte han Nat; og der blev Aften, og der blev Morgen, første Dag.

1. Mose Bog 1–5.
Den reviderede Oversættelse af 1871.

Foruden andre forskelle, er der seks *og*'er flere i den gamle end den nye oversættelse. Men hvad betyder de? Betyder de overhovedet noget? *Og* er jo et lille ord, det hyppigste på dansk, så det betyder ikke særligt meget. I denne artikel vil jeg diskutere om *og* betyder noget, og hvis det gør, da hvad.

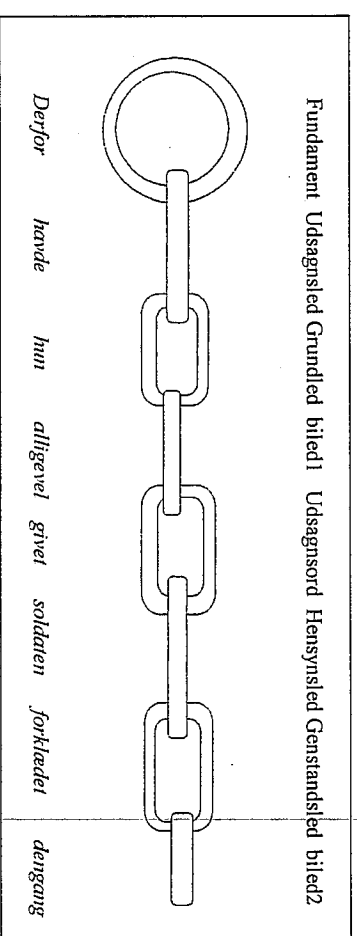
Ordet *og* findes allerede på runestene hvor det hedder *auk* (og *øge* hed *auka*) eller *ok*, og der er to teorier om hvad ordet er dannet af: enten er det en afledning til udsagnsordet *øge*, og betyder ca. 'forøget med', eller også er det beslægtet med et oldgræsk ord for 'igen'. Man kan i begge tilfælde godt forstå at ordet kan have fået betydningen af 'og' eller 'også'.

I det følgende vil jeg skelne mellem det almindelige *og* og det *og* der betyder 'også', i fx *Strøket her giver dig lang tråd og Du skal dog dø. Og i betydningen 'også' skal have tryk, det virker lidt gammeldags, men det er stadig forståeligt, og det er klart en anden og stærkere betydning end det almindelige *og*.*

Jeg ser også bort fra at *og* i bestemte konstruktioner, mere eller mindre korrekt, bruges i stedet for *at* fordi de i talen lyder helt ens, nemlig så de rimer på *å* i *Fåborg*. Det er eksempler som: *Hu-sker du og hente posten? De gik ud og lege. Jeg var så nærvist og spurgte ham... Han begyndte og gik.*

Og som sideordningsbindeord

Det almindelige *og* er et bindeord, en konjunktion, der forbinder to sproglige elementer. Det er således et af sprogets vigtigste bindemidler – i modsætning til *også*, som er et biord. Et bindeord er et ord der forener to led så de optræder som om de var ét led i forhold til omgivelserne; i sætningen *Hvor har Du en pæn Sabel og en stor Tornister* optræder de to led *en pæn Sabel* og *en stor Tornister* som om de var ét led, nemlig *en pæn Sabel og en stor Tornister*, der er forbundet med *og*, som om

Figur 1

de var ét led, nemlig genstandsled for *Hvor har Du...*

Man kan skelne mellem forskellige slags bindeord: underordningsbindeord, sideordningsbindeord og samordningsbindeord. Ordene *at*, *om*, *mens*, *da*, *fordi* og flere andre er underordningsbindeord; *og*, *eller*, *men* og *komma* (i ikke-sidsteled i opremsninger) er sideordningsbindeord. Underordnende bindeord forbinder et underordnet led med et overordnet led, fx forbinder ordet *at* i sætningen *Hun så at han kom* ledsætningen *han kom* med det udsagnsord som den er underordnet som genstandsled for:

Ordet *og* er et sideordningsbindeord, og det betyder at helheden af de sideordnede elementer i forhold til omgivelserne tæller som det samme som hver af de to dele som er forbundet: både *en pæn Sabel*, *en stor Tornister* og *en pæn Sabel og en stor Tornister* kan optræde som genstandsled for *Hvor har du...*

Og kan kun forbinde ækvivalenter

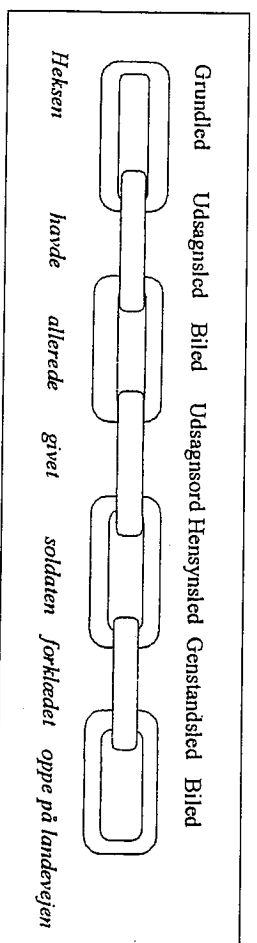
Sproglige tekster har som de forløber i tid kun én dimension, nemlig før og efter. Forbindelse mellem elementer i sproget er derfor af samme karakter

som forbindelserne i en kæde: det ene led er forbundet med det andet led, som er forbundet med det tredje led, osv. i én retning. I den normale sproglige kæde kan to led der støder op til hinanden, kun forbindes og danne kæde hvis de er komplementære, dvs. at de som ledene i en kæde vender hver sin vej. Således kan et grundled forbindes med et udsagnsled, et udsagnsled med et biord, et biord med et udsagnsord fordi de er komplementære. De passer til hinanden som fod i huse, og derfor kan de danne en sproglig kæde (se figur 1):

Sideordning er at gøre to ækvivalente led til ét led, der så som en helhed (markeret med Tuborgparenteser: {... og ...}) er komplementær til det foregående og det efterfølgende led (se figur 2): Helheden af {grundled og grundled} tæller som et grundled der kan danne kæde med et efterfølgende udsagnsled, og helheden af {genstandsled og genstandsled} tæller som et genstandsled der kan danne kæde med et foregående biord.

Og kan kun forbinde led der står ved siden af hinanden

Som det fremgår af tegningerne af kæderne, er det kun led der støder op til

Figur 2

hinanden der kan forbindes med og. Sådan har det imidlertid ikke altid været på dansk. I Peder Laales samling hedder et kendt ordsprog: *Mange bække oc smaa gøre en stor aa*, og det betyder 'Mange og små bække gør en stor å'. (Når man i dag siger mange bække små gør en stor å, er det for at bevare rimet, selv om man ikke kan bevare og.) I Jyske lov står der *Ræta men oc spake*, og det betyder 'retfærdige og kloge mænd'.

Dengang, før 1400-tallet, kunne man altså med ordet *oc* lave en enhed af to ækvivalente størrelser *Mange* og *smaa* – uden at de stod ved siden af hinanden og stødte sammen. Således kunne man gøre på kasussprog som latin og altså antagelig på olddansk. På kasussprog er det nemlig ved kongruens (overensstemmelse) mellem kasusendelserne på tillægsordene og de navneord de lægger sig til, markeret hvilke ord der danner en enhed, og hvilke der ikke gør. Da kasusendelserne forsvandt på dansk, og det var de næsten omkring 1400-tallet, kunne man ikke holde rede på hvilke ord der hørte sammen hvis de ikke stod ved siden af hinanden, og derfor indførte man reglen om at man skulle sætte de led som man ville forbinde med og, ved siden af hinanden.

Frå biord til bindeord

Man skal lægge mærke til at ordsproget

i sin oprindelige form kan læses på to forskellige måder; enten betyder *Mange bække oc smaa gøre en stor aa* som sagt: 'mange og små bække gør en stor å', men det kunne også betyde: 'Mange bække, også små, gør en stor å'. I sidste tilfælde betyder *oc* 'også', og sådan kan man jo bruge det tykstrekte og den dag i dag: *Mange bække, og små, gør en stor å*. På dette sprogtin kunne man altså ikke se om *oc* var et biord eller et bindeord. Eller rettere sagt: det var oprindeligt et biord, for ordene blev bundet sammen med andre midler end med bindeord, nemlig kasus og kongruens.

Det var altså først da man indførte reglen om at de med og forbundne led skulle stå ved siden af hinanden at og blev til et bindeord, og det er netop det der er karakteristisk for et ordstillingsprog i modsætning til et kasussprog: et sætningsled skal være et afgrænset stykke land, det må ikke have øer og enklaver spredt ud i andre leds områder. Dermed fungerer og som en forbinder og ikke som et biled. Men dermed taber ordet i betydning og vinder i funktionel kraft.

I *Mange bække, og små, gør en stor å* betyder og: 'også selv om', således at sætningen betyder: 'mange bække gør en stor å, også selv om de er små'. Det kan *mange og små bække gør en stor å* ikke komme til at betyde. Da og blev et bindeord, mistede det altså betydningen

'selv om', 'på trods af', som det havde da det var biord. Til gengæld har det vundet en strukturerende kraft, idet det kun sideordner ækvivalenter; den kraft har biledet ikke.

Det eneste der i vore dage er tilbage af betydningen 'på trods af', er at man, når man sideordner, sætter det der skal opfattes som mest kendt, først, og det mest informative, sidst. Det er mere almindeligt at sige *min søster og svoger end min svoger og søster*, for man har jo kendt søsteren før svogeren. Når heksen siger til soldaten: *Hvor har Du en pæn Sabel og en stor Tornister*, angiver hun ved rækkefølgen af de sideordnede led også at hun synes at tornysteren er mere imponerende end sablen.

Udeladelse af fælles leddele ved sideordning af komplekse led

Reglen om det moderne bindeord og kan formuleres således: To eller flere led kan, hvis de er ækvivalente, og hvis de står umiddelbart ved siden af hinanden, sideordnes med en sideordningskonjunktion (og, eller, men eller komma). De danner dermed tilsammen ét led af samme type som hver af de sideordnede elementer (markeret ved {... og ...}); leddenes rækkefølge er vilkårlig, men det man sætter sidst, markerer man som det nyeste og mest interessante.

Eksempler: *Stemplerne bevæges {op og ned}; {søn- og helligdage}; Hvor Du har {en pæn Sabel og en stor Tornister}; han gav {pigerne dukker og drengene legetøjstiler}; Nælene {samlede hun sammen og gemte}; Den danske og den finske} båd kom i mål før de andre. Man kan se hvor sideordningsforbindelsen begynder (markeret med {...}), ved at der på dette sted kan ind sættes et både, fx *Stemplerne bevæges både op og ned; både søn- og helligdage*.*

Læg mærke til at man ikke kan ind-

sætte et både i eksempler som: *Gå rask hen og tag Hunden. Det var en lørdag aften, jeg sad og ventede dig. Tag og hent aviser. Han gik hen og hængte sig. Man kan ikke sige: Gå både rask hen og hent hunden. ... Jeg både sad og ventede dig. Det er fordi leddenes rækkefølge ikke er vilkårlig og helhedene ikke en sideordning, men en slags styring fra det første til det andet led. Det første led kan angive forudsætningen for det andet led (*gå hen og ... tag og ...*) eller tilstanden hvorunder det andet led finder sted (*sidde og ... stå og ...*).*

Man kan også sideordne komplekse led, dvs. helheder der består af flere ord som ikke hører indbyrdes sammen i lo-kale helheder inden for det komplekse led. Hvis to eller flere dele optræder i begge de sideordnede komplekse led, kan man udelade dem i det ene. Er det sammensatte ord der sideordnes, nævnes de fælles dele før, og udelades efter konjunktionen, eller omvendt, afhængigt af om de står hlv. før eller efter de varierende dele, fx *søn- og helligdage, havebørde og -stole*. Som reglen er formuleret her, skulle man tro at man også kunne finde: *veranda- og havebørde og -stole*; jeg har dog aldrig set sådanne eksempler.

Når to eller flere komplekse grammatiske helheder der sideordnes, indholdet fælles led (gælder dog ikke genstandsled), nævnes disse før, og udelades efter bindeordet (de udeladte dele er markeret ved små forsinkede bogstaver i [smået parantes]), fx: *nælene {samlede hun sammen og gemte [hun]}; Den gamle mand {traf jeg dengang ofte og gav [jeg dem] en almisse}; Ca. halvdelen af de moderate {mødte ikke og afgav [ikke] deres stemme}; [I]b gik på universitetet om formiddagen og Ulla [sat] på stole om eftermiddagen. Bolden var {af klommen blevet trillet ned ad bakken og af hjæl-*

peren {*høvet rindte*} op {*ad bakken*} igen}. {*Han stod af toget i Roskilde og hun {*svøb*} p' å {*regt i Roskilde*}.}*

Læg mærke til at fælles genstandsled ikke kan udelades, men må genoptages med et pronomen (markeret med **fed**): *Derfor {sleb hun dørene i går og malede dem i dag}. Hun {samlede nålene sammen og genle dem}. Jeg {traf delgang ofte den gamle mand og gav ham {*den gang ofte*} en almisse}*. Kun hvis genstandsledet står før eller efter begge de sideordnede led, kan man efter hovedreglen om sideordning undgå at gentage det: *Dørene {sleb hun i går og malede {*høj*} i dag}. Hun {sleb og malede} dørene*.

Læg også mærke til at de udsagnsord der ikke sideordnes med, men styrer leddet der kommer efter og, udsagnsord for forudsætning og tilstand faktisk kan udelade genstandsled i leddet efter og: *Tag et løg og hak{*høj*} under. Jeg finder en avis og lægger {*høj*} under. Han hentede en prop og satte {*høj*} i hullet*. Men det er fordi der ikke er tale om egentlig sideordning, men styring.

Og som sprogligt lakmuspapir

Ordet *og* betyder altså 'med forøgelse med', men kun når det forbinder sprogligt ækvivalente størrelser (med udeladelse i identiske og ækvivalente fælles dele). Dermed bliver *og* en slags sprogligt lakmuspapir: hvis to størrelser er ækvivalente, kan de sideordnes med *og* til en helhed af samme type; kan de omvendt ikke sideordnes med *og*, er de ikke ækvivalente og kan derfor ikke udgøre en helhed tilsammen.

Man kan sideordne to navneord som er ækvivalente i forhold til deres omgivelser: {*Kongen og dronningen*} ankom rettidigt. {*Gamle {mænd og kvinder}, og andre standspersoner*} går aftur ... *Kongen havde {sin hær og {*høj*} flåde} i behold. Hans gamle {far og mor} var*

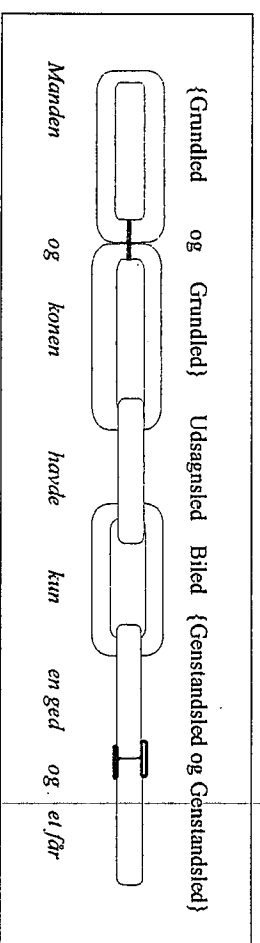
døde. {*Billedet og teksten*} side 99 er helt udydelig. Derved danner de to led en helhed som skal tælle som ækvivalent med hver af delene i forhold til omgivelserne. Man kan ikke sige **gamlelt {mag og misundelse}* og **Den gamle {mand og kone}* for så er der ikke kongruens mellem tillægsordet og kønnet på begge navneordene, eller mellem ental i *den* og flertal i *mand og kone*.

Jeg har tillid til min {fætter og ven} kan kun handle om én person; hvis der er to, skal man sige: *Jeg har tillid til {min {fætter og min ven}}*. Man kan ikke udelade det andet *min* fordi de to gange *min* ikke er ækvivalente; måden man har en fætter på, er ikke den samme som måden man har en ven på.

To tillægsord der lægger sig til samme navneord, kan sideordnes: *Den {store og {føj} ulv. Et {gult og blåt} flag*. Hvis artiklen indgår i sideordningen, fx {*Et gult og et blåt*} flag, er der to flag.

Man kan sideordne to sætningstester, dvs. alt hvad der kommer efter fundamentet (og udelade det fælles grundled efter og), selv om det ene udsagnsord er nægte sammensat (*stole på*): *Han {stolede hun på og elskede{*høj*}}*. Man kan sideordne to sætninger og udelade fælles udsagnsord og navneord efter forholdsord: {*Han stod af toget i Roskilde og hun {*svøb*} p' å {*regt i Roskilde*}}*. Man kan sideordne helheden af hensynsord og genstandsled: *Han gav {pigene dukker og drengene legetøjstier}*. Man kan sideordne to sætninger med udeladelse af fælles udsagnsord: {*bl gik på universitetet om formiddagen og Ulla {*høj*} på skole om eftermiddagen*}. Man kan sideordne to udsagnsord: *Hun {taler og skriver} perfekt fransk*.

Derimod kan man ikke sideordne sætningens første led, fundamentet, med sætningens andet led, udsagnsord-

Figur 3

det: **Derfor og havde hun alligevel givet soldaten forklædet dengang*, ej heller udsagnsleddet med grundledet: **Derfor havde og hun alligevel givet soldaten forklædet dengang*, ikke udsagnsleddet med biled 1: **Derfor havde hun alligevel givet soldaten forklædet dengang*, ikke udsagnsordet med hensynsleddet: **Derfor havde hun alligevel givet og soldaten forklædet dengang*, ikke hensynsleddet med genstandsleddet: **Derfor havde hun alligevel givet soldaten forklædet dengang*, og ikke genstandsleddet med biled 2: **Derfor havde hun alligevel givet soldaten forklædet og dengang*.

Den grammatiske lakmuspribe kan så give en komplet liste over hvilke led der kan være i en sætning. Det kan beskrives således og svarer til det der kaldes Diderichsens sætningsskema: FUNDAMENT + UDSAGNSLED + GRUNDLED + BILED 1 + UDSAGNSORD + HENSYNSLED + GENSTANDSLED + BILED 2 (se figur 3).

Af eksemplerne ovenfor ser man at disse led kan sammenbindes på forskellige måder, nogle kan være udeladt så kæden bliver kortere, og andre kan være bundet sammen til nye større led, fx:

Fundament + [Udsagnsord + Grundled + biled 1 + Udsagnsord + biled 2]

Fundament + [Udsagnsord + Genstandsled]
Fundament + Udsagnsord + [Hensynsord + Genstandsled]
Læg mærke til at [Hensynsord + Genstandsled] opfattes som ét led tilsammen, men ikke som en sideordningskonstruktion.

Sætningssleddenes mangfoldighed

Når man bruger *og* som en sproglig lakmuspribe, ser man at der er mange flere slags led i sætningen end Diderichsens skema synes at vise. Den største mangel ved skemaet er at der ikke skejnes mellem forskellige biled. På den plads som hedder biled 1 kan der stå forskellige ord og led: *Hun er heldigvis kommet, hun er netop kommet, hun er ikke kommet*. Hvis de var ækvivalente, skulle de kunne sideordnes, men det kan de ikke: **hun kom heldigvis og ikke, *hun er netop og heldigvis kommet, *hun er ikke og netop kommet*. Tværtimod de kan sættes efter hinanden uden sideordning: *Hun er heldigvis netop ikke kommet*. De tre biled er altså komplementære, udgør hvert sit led i den sproglige kæde og kan kaldes hhv.: attitude-biled, relationsbiled og operator-biled.

På biled 2-pladsen kan der også stå forskellige led: *Hun har sovet godt, Hun har sovet i stuen, hun har sovet længe, hun har sovet ud*. Man kan side-

ordne *godt og længe*, men ikke nogen af de andre: **Hun har sovet godt, ud og i stuen*. Tvertimod kan man forbinde dem uden sideordning: *Hun har sovet godt og længe i stuen*. *Hun har sovet ud i stuen*. Igen er det en grov forsimpning at sige at der er et led der kunne kaldes biled 2; der er tre led i kæden der kan kaldes hhv.: mådes-biled, udsagnspartikel og relations-biled.

Skemaet over sætningens led kommer altså til at se således ud: FUNDAMENT + UDSAGNSLED + GRUNDLED + ATTITUDEBILED 1 + RELATIONSBILED + OPERATORBILED + UDSAGNSORD + HENSYNSLED + GENSTANDSLED + MADESBILED + UDSAGNSPARTIKEL + RELATIONSBILED.

Man ser også at udsagnsord med [genstandsled + omsagnsled til genstandsled] og udsagnsord kun med genstandsled ikke er ækvivalente selv om de har fælles genstandsled; man kan ikke sige **hun samlede sammen og gentog målene*. Derimod synes det at være lettere at sideordne udsagnsord med middelbart genstandsled og udsagnsord med direkte genstandsled: *Hun [stolede på og respekterede] de fremmede*. *Hun både [pegede på og omfattede] træet, da de stod på landevejen*.

Sætningsleddene er således betydeligt mere mangfoldige end den traditionelle grammatik lader ane, og det afsløres helt entydigt af hvorledes ordet og fungerer: og forbinder ækvivalente, dvs. led af samme type; led der forbindes uden og, er komplementære og således ikke af samme type.

Og som zeugnoprøve

Og kan ikke blot bruges som lakmusspapir på typen af grammatiske led i sætningen, men også på typen af betydningsemæssige forhold mellem de grammatisk forbundne led. Grammatisk set

er der ikke noget i vejen for at sideordne to navneord der modificeres af det samme tillægsord eller stedord, blot de tilsammen udgør en helhed med samme tal og køn som delene: {*gamle {mænd og koner}* og *andre standspersoner*}, *Min {fæter og ven}*. Derimod er det temmelig underligt at sige **høje {tårne og tordenskræld}*, det er nemlig det der hedder et zeugma, og det giver som regel komisk virkning. Man bliver nødt til at sige *Hvad han frygtede mest, var {høje tårne og høje tordenskræld}*. Konnikken kommer frem i *Hvad er højest, Rundetårn eller et tordenskræld?*

Dette forhold er faktisk forklaret ved reglen om at og kun forbinder størrelser der er ækvivalente, dvs. tæller som det samme i forhold til et tredje led. Sagen er at *høj* ikke er det tredje led på samme måde i forhold til *tårne* og *tordenskræld*; i *høje tårne* betyder *høj* 'som rager langt op', og i *høje tordenskræld* betyder det 'som har stor lydstyrke'. Forholdet mellem *tårne* og *høje*, og mellem *tordenskræld* og *høje* er ikke det samme, og *tårne* og *tordenskræld* følgerig ikke ækvivalente i forhold til *høje*.

I {*begyndelsen og kældet*} skabte Gud himlen og jorden, kan vist kun opfattes som et komisk zeugma, mens man sagtens kan sige I {*begyndelsen og slutningen*} af teaterstykket er lyset dæmpet. Det skyldes igen at ordet i ikke betyder det samme foran ordet *begyndelsen* og ordet *kældet*. De er derfor ikke ækvivalente og kan ikke danne en enhed tilsammen. I første tilfælde betyder i 'på tiden hvornår' og i andet 'indstemmningen hvorunder'.

Omvendt kan man sige at ordene *tordenskræld* og *tårne* og ordene *begyndelsen* og *kældet* ikke kan forenes til en helhed fordi de hører til forskellige betydningsefter eller semantiske områder. Begrebet 'tårn' hører til kategorien

'fysisk genstand i rummet', mens 'tordenskræld' hører til kategorien 'ydlig begivenhed'. Begrebet 'begyndelsen' hører til kategorien 'tidspunkt eller rum', mens 'kældet' hører til kategorien 'indstilstand'. Og kan bruges til at finde ordenes mangetydigheder (polysemi).

Ved hjælp af ordet og kan man således inddele hele vores begrebsforråd i kategorier og underkategorier af samme type som man gør i 20 spørgsmål til professoren: planterige, dyrerige, mineralrige eller begreber. I sproget ser begrebspyramiden snarere således ud: et navneordsbegreb er enten 'tegn' eller 'enheder der ikke er tegn'; 'ikke-tegn-enheder' inddeles i 'håndgribelige genstande i rummet' og 'ikke-håndgribeligt fænomen (i tiden)'; 'fænomener' inddeles i 'kendsgeninger' og 'tidsforløb'; 'tidsforløb' i 'tilstande' og 'processer'; og 'tilstande' i 'relationer', fx *afhængighed*, 'resultater' fx *undtagelse* og 'indstilstande', fx *kældet*.

Og i begyndelsen skabte Gud himlen og jorden

Hvilken forskel giver det så at der i den gamle bibeloversættelse var seks flere 'og' er end i den nye? Reglen er at afsendelsen med sideordning forudsætter at de to sideordnede størrelser er ækvivalente – og hævder at helheden er ækvivalent med hver af delene i forhold til et tredje led. Jeg prøver at markere sideordningerne med Thborg-parenteser:

I *begyndelsen skabte Gud {himlen og jorden}*. {*Jorden var dengang {forned og øde}*, der var mørke over urdybet, og Guds ånd svævede over vandene}. {Gud sagde: »Der skal være lys!« Og der blev lys}. {Gud så, at lyset var godt, og Gud stelte lyset fra mørket}. {Gud kaldte lyset dag, og mørket kaldte han nat}. {Så

blev det aften, og det blev morgen, første dag}.

1. Mosebog 1-5.

Autoriseret oversættelse 1992.

I det andet punktum er det ved sideordning vist at de tre sætninger: 2/ {*Jorden var dengang {forned og øde}*, og 3/ *der var mørke over urdybet*, og 4/ *og Guds ånd svævede over vandene*} er ækvivalente i forhold til den første sætning, det er altså tre sider af den samme tilstand som rådede dengang. Man må forstå det sådan at første sætning 1/ I *begyndelsen skabte Gud {himlen og jorden}* er som en avisoverskrift der i en sætning sammenfatter alt det der kommer: 2-4 angiver så hvorledes det var før han skabte verden.

Denne enhed af de tre sider af tilstanden før skabelsen er så anledningen til at Gud skaber verden. Det gør han i tre handlinger der forudsætter hinanden som led i en plan: først skaber han lyset, det er en nødvendig forudsætning for at han kan skille det fra mørket, og det er forudsætningen for at han kan give de to tilstande navne. Resultatet af den udførte plan er at det bliver aften og morgen.

Mere indviklet bliver det at beskrive den gamle oversættelse, men jeg prøver ved at sætte dem op som vers (se figur 4):

Hvis man går ud fra at og altid sideordner så snævert som muligt, skaber og foran hver sætning en pyramidestruktur, således at 5/ og 6/ hænger sammen og 7/ og 8/ hænger sammen. Dernæst hænger 5-6/ sammen med 7-8/, og til sidst hænger 5-8/ sammen med 1-4/ og 9-12/.

2-4/ er som i den nye oversættelse en treleddet sideordning af de tre tilstande, der hver især er ækvivalente i deres forhold til det foregående og efterfølgende,

Topfi-listen

{	{I Begyndelsen skabte Gud {Himmelen og Jorden}.	1/
Og	{Jorden var {føde og tom},	2/
	og der var Mørke over Afgrunden,	3/
	og Guds Ånd svævede over Vandene}}.	4/
Og	{Gud sagde: der vorde Lys;	5/
	og der blev lys}.	6/
Og	{Gud saa at Lyset var godt,	7/
	og Gud gjorde Skilsmisse mellem {Lyset og Mørket}}}	8/
Og	{Gud kaldte Lyset Dag,	9/
	og Mørket kaldte han Nat};	10/
og	{der blev Aften,	11/
	og der blev Morgen, første Dag}}}	12/

1. Mose Bog 1-5. Den reviderede Oversættelse af 1871

Figur 4

og ækvivalente med helheden som de indgår i. Men denne enhed er i sig selv sideordnet med den første linje og er altså ækvivalent med denne i forhold til det efterfølgende. Men det efterfølgende er det også ækvivalent med i forhold til hvad der kommer efter det, og så videre indtil Adam giver dyrene navne (kapitel 2 vers 20).

Meningen med denne ordning bliver at man ikke kan opfatte skabelsen som en beretning med en overskrift og, som alle andre beretninger, med en tilstand der er en kompikation og anledning for helten (Gud) til at handle. Meningen er at man skal opfatte skabelsen som en uigennemtrængelig enhed af en masse ting (afgrunde, mørke, ånd, vand, lys, tid), og at det egentlig ikke er den indre organisation der er i opmærksomhedens fokus, men hele denne helheds relation til det tredje, det efterfølgende (at Adam giver dyrene navne osv.), en relation som er ækvivalent til hver enkelt dels relation til dette tredje fænomen. Gud

sætter verden i gang indtil han får modspil af Adam.

I den nye oversættelse er fortælleren af historien en der kan se den ude fra og strukturere den som man strukturerer andre historier; i den gamle kan fortælleren ikke overskue andet end en uigennemtrængelig enorm åbenbaring om en skabelse som er forudsætningen for menneskelivet.

Og, det giver en forskel.

Ole Tøgeby, f. 1947
professor i dansk sprog
Aarhus Universitet

Der findes to typer sprogs spørgsmål til læreren, konsulenten eller ekspert.

Man kan spørge for at få en oplysning: »Hvad er det for et stykke vi har i uddykket når det kommer til stykker?«

Eller man kan spørge for at få ret: »Hvorfor er der så mange der siger *fa-rede*, når det nu hedder *for*?«

Den første type spørgsmål er for en stor del engangsspørgsmål, og der er mange af dem. Den anden type er nogle få spørgsmål som går igen og igen.

Den sidste gruppe spørgsmål kan godt være motiveret i oprigtig tvivl om sprogbrug og i interesse for at få noget at vide om sproget. Men meget tit drejer det sig udelukkende om at få medhold – og herved ret til at slå andre i hovedet hvis de taler og skriver anderledes end en selv. Gengangsspørgsmålene viser altså hvad der for tiden irriterer og bekymrer folk.

Inden for de sidste ti år har jeg i flere omgange været med til at lave udsendelser om sprog for Danmarks Radio. Udsendelsesrækkerne var bl.a. baseret på lytterspørgsmål, både skriftlige og telefoniske. Det er blevet til hundredvis af spørgsmål, og da brevene er gent og telefonspørgsmålene omhyggeligt registreret af en sekretær i Radioen, er det muligt at undersøge hvad det egentlig er danskerne spørger om og brokker sig over når det gælder sproget.

Jeg har nu været igennem alle lytterhenvendelser og har lavet en liste over de ti hyppigste spørgsmål om udtale, grammatik og betydning. Dog har jeg

ikke beregnet den relative hyppighed af de ti spørgsmål, men har inddelt dem i tre grupper efter arten.

Udtale

Forudsætning med tryk på sæt er noget der optager og generer mange. Ligesom at udtalt *a* foran en navneudsage:

vil du have noget å drikke?

Forudsætning er den gamle dannede udtale, men mange i de sidste par generationer fortækker det nynodens *FORudsætning*. Der henvises som regel til logikken: når *forudsætning* har tryk på *for*-, skal *forudsætning* også have det. Det er da meget fornuftigt, men hvorfor er der ingen der har noget imod *for-svar* (jf. at *for-svare*), *misindelse* (jf. *misunde*), *uvidenhed* (jf. *uvidende*)?

Tilsvarende med *å*/at: de sidste 600 år har vi udtalt skrevet *af* foran navneudsage som *å*, men nu skal det altså pludselig være forkert. Man kunne også overveje om det ikke er stavemåden *at* der er forkert! Nordmændene skriver jo uden videre *å snakke* osv. Men hvis man fastholder at det er udtalen der er forkert jævnt med stavemåden, hvorfor er det så ikke forkerte udtaler vi har af *del, de, vejir, mig, af, de, di, vær, maj, a*.

De nye udtaler *prast, tratten, rafserdighed, framtid* osv. kritiseres mange gange i brevene, mens det flade *a* kun sjældent berøres. Det hænger selvfølgelig sammen med at de fleste nutlevende danskere efterhånden har det flade *a* i deres udtale, og så er der jo ikke noget at kritisere. Om 30 år vil man finde

Engelsk forståenhed

Engelsk tales og skrives også uden for Oxford og Hollywood. Hvis man vil benytte sig af verdenssproget, er man nødt til at udvise en vis imødekommethed og have en vis sproglig intuition. Her er nogle eksempler at øve sig på. Hvad siges der? Og hvad menes der mon? De rigtig avancerede kan i bedste sprogpædagogiske stil forsøge at lade være med at trække på smilebåndet og i stedet finde et mere passende engelsk udtryk.

Ved elevatoren på et hotel i Bukarest står der: *The lift is being fixed for the next day. During that time we regret that you will be unbearable.*

I en læges kontor i Rom: *Specialist in women and other diseases.*

Uden for et skrederi i Hong Kong: *Ladies may have a fit upstairs.*

I et hotel i Acapulco: *The manager has personally passed all the water served here.*

I en elevator i et parisisk hotel: *Please leave your values at the front desk.*

I en norsk restaurant: *Ladies are requested not to have children in the bar.*

Et billetkontor i lufthavnen i Kasturup: *We take your bags and send them in all directions.*

Et østrik skisportshotel: *Not to perambulate the corridors during the hours of repose in the boots of ascension.*

Hotellobbi i Athen: *Visitors are expected to complain at the office between the hours of 9 and 11 A.M. daily.*

I et hotelværelse i Tokyo: *It is forbidden to steal hotel towels please. If you are not a person to do such a thing is please not to read notis.*

Fra en japansk folder om brug af air-condition i et hotelværelse: *Cooler and Heaters: If you want just condition of warm in your room, please control yourself.*

Japansk hotelværelse: *You are invited to take advantage of the chambermaid.*

Skilt i en elevator i Beograd: *To move the cabin, push button for wishing floor: If the cabin should enter more persons, each one should press a number of wishing floor. Driving is then going alphabetically by national order.*

På et dametoilet på University of Sussex i Brighton: »NO SANITY BIN IN THIS TOILET«

To skille ved indgangen til en forretning på Mallorca: *English well speaking. Here speaking American.* Hvis man bare kan sige det samme om kun-den, kan det ikke gå helt galt.

Nogle løsninger findes inde i bladet side 21 til 24

Mål & Mæle 4

22. årgang, december 1999

Dogme- eller dovnedansk?

Hele tre artikler i dette nummer beskæftiger sig med engelsk i dansk. Hvad kan man gøre for at styrke det danske? Det kan man diskutere, og det bliver det i denne artikel side 3

Med engelsk som livsstil

De unge mennesker i Danmark bruger meget engelsk – men hvad bruger de det til? Måske er det lige så frastødende og tiltrækkende som en sikkerhedsnål i kinden. Side 11

De hemmelige regler

Mål & Mæle har spurgt læserne hvilke uofficielle regler de kender for god sproglig opførsel. Læs om reglerne og deres eventuelle berettigelse side 17

Engelske varieteter

»Special cocktails for the ladies with nuts«, særlige cocktails til damerne med en skruet løs, annonceret man i en bar i Tokyo. Det er ikke let at få styr på præpositionsledene. Det er i det hele taget svært med fremmedsprog. Prøv opgaven på bagsiden, og læs artiklen side 21

Nye sprogyndere kan begynde her

Et munttert causeri om sprog fra en af Mål & Mæles læsere, fx om synonymmer: hvad er forskellen mellem komisk, morsomt, sjovt, skægt? Side 25

Sprogligheder 2

Dogmedansk 3

Hvorfor bruger de unge engelsk når de taler dansk? 11

De hemmelige regler 17

Sproglig tolerance på engelsk 21

Sprogets rigdom 25

Engelsk forståenhed 32

Alfbabet, Bogstavene, reglerne i Verden, en forfærdelig Mægt have de! Det kommer alene an på, hvorledes de commanderer til at staa, de kunne give Liv, slaa ihjel, glæde og bedrøve. Enkelt opstillede betyde de ingen ting, men stillede i Gæled –

H. C. Andersen

Sprog i Gnedder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går i rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Stine Kjær
Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 86
2300 København S

? Ferle

I Blichers digt om Morten Børup står der »Han trænger ikke til Stokken, Ej heller til Ferle og Riis«. Hvad er en ferle?

J. Baggensen, Korsør

! Blichers digt (1829) om den gode og humanistiske Århusrektor Morten Børup (død 1526) omtales tre af den pædagogiske terrorismes redskaber, nemlig stok, ferle og riis.

Ferlen er en stok på en halv meters længde, i den ene ende forsynet med en kugle eller en plade på størrelse med en barnehånd. Den blev brugt som strafferedskab, til slag mod ryg og bagdel, men især til klask på håndfladen. Det har næppe givet varige men, men må have gjort nederdrægtigt ondt. *Ferlesmek* eller *ferledask* hed det.

Ordet *ferle* stammer fra det latinske plantearavn *ferula*, en skærrupplante med

en tyk og knortet stængel der har kunnet bruges som spanskrør. Senere er redskabet altså blevet raffineret til mere effektive straffeværktøjer. Da Dansk Sprognavn i 1995 fyldte 40 år, forærede Danskereforeningen nettet en meget fin kopi af en ferle. Det var modellen med plade, men pladen er – efter gammelt forbillede – forsynet med et hul på størrelse med en møderne tokrone. Det havde nemlig vist sig at den komprimerede luft der opstod ved slaget mod håndfladen, bremsede slaget lidt. Det undgik man ved hjælp af hullet, som lod luften slippe bort!

Ferlen og riset var i lang tid pædagogikkens og opdragelsens symbol. I en gammel ordsprogssamling (Peder Syv 1682) finder vi *riis* og *ferle gjør godt barn*, men der var også kritik af den undervisning som kunne bruge dette billedsprog. Blichers digt om Morten Børup fremhæver netop at man kan undervise uden ferle. Citatet fortsætter: »Saa vel han regierer Flokken, Men alt paa en anden Viis.« Og allerede Holberg vendte sig mod ferlen, dette den pædagogiske afmagts sindbillede: »Ved kiærlige Opnuntninger udvirktes langt meer, end ved Ferle og Riis.«

Dansk Sprognavns ferle bruges ikke til at straffe folk der begår stave- og kommafejl (skent tanken unægtelig strejfer en engang imellem). Den ligger ved ordstyrerens plads ved møderne i Sprognavnet, og han bruger den til at banke i bordet med og bede om medlemmernes opmærksomhed. *EH*

Dogmedansk

»Derudover sværger jeg at skrive et naturligt og tidssvarende sprog og afstå fra at forsøge at hævde mig ved at tale enten med eller op til min modtager. Sprog er først og fremmest et middel til kommunikation. Kun ved at blive brugt naturligt kommer det til sin ret. Mit overordnede mål er at tale og skrive oprigtigt, og jeg sværger at jeg vil gøre alt for at mine modtagere forstår indholdet sådan som det skal forstås, og ikke bliver forulempet af tomme ord, Karl Smart-engelsk og grammatiske brødere.«

Sådan slutter en kronik af Kirsten Rask i Politiken 5. september 1999. Hovedbudskabet i kronikken var at brugen af det danske sprog nu ikke kan blive mere skodesløs og lenfældig, og at vi derfor må pålægge os selv og hinanden 10 dogmer for dansk. De aftrykkes ordret her:

Dogme 1–5

»Alt dette kan samles til det følgende forslag til ti dogmer for dansk – vi kunne kalde det Dogme 99 eller det sproglige kyskhedsløfte. Nogle dogmer gælder for talesproget, andre for skriftsproget, og andre igen for begge dele, og de henvender sig til alle professionelle sprogbrugere:

1. Alle ord udtales på dansk. Fremmed- og låneord bliver til danske ord når de udtales på dansk. *Trend* udtales altså med dansk 'r'; *unik* med dansk u- og *koncern* rimer på *intern*. Ihærdige sproglensere kan gå så vidt som at

udtale *ok* på dansk, altså *okå* i stedet for *ørkæj*.

2. Alle ord bøjes på dansk. Dansk har ikke nogen flertalsendelse der hedder -s. Derfor er danske flertalsbøjninger bedst, fx en *trend*, *flere trend*, et *slogan/flere sloganer*, en *supporter/flere supportere*; en *workshop/flere workshops*; et *job/flere job*; et interview/flere interview.

3. Respekt for vokalerne. Vokalerne udtales distinkt så der er forskel på *rode* og *rude*, *jager* og *jæger*, *ret* og *rut*, *st* og *se*, *special* og *speciel*.

4. Stavelserne skal stå rent. Stavelserne foldes helt ud. Det hedder *vuldere* (ikke *vudere*), *kirung* (ikke *kirung*); *selvje* (ikke *selle*) og *fja*, ikke *fa*.

5. Staverreglerne følges. Dansk har stor og god tradition for ordbøger, der bliver opdateret løbende. Ord- og håndbøger bruges mindst tre gange dagligt. Blandt andet skrives alle sammensætninger i ét ord på dansk, det vil sige ord hvor førsteledet er et substantiv (navneord) eller verbum (udsagnsord), fx *akvarelmaling*, *dannelske*, *cafeterie*, *elastikspræng*, *artercuppe*, *erhvervsleder*, *tilbudsnis*, *danseskole*, *løbestro*, *heppekor*.

Dogme 6–10

6. Tilbage til grammatikken. Grundlaget for skrivelhåndværket er grammatikken, læren om de bærende elementer. Grammatiske fejl er plar.

7. Hypekorrekthed er forbudt. Hypekorrektheder er tegn på sproglig stivhed som bunder i et forsøg på at

tale finere end man magter. Det er »snobbefjøl« som ... blandt *de* der *optræder*... (i stedet for ... blandt *dem* der ...; ... for *Lone* og *jeg*... (i stedet for ... for *Lone* og *mig*...); *designgruppen* går ind for *enkelthed* (i stedet for *enkelhed*); *bekræftige* (i stedet for *bekræfte*); *prøv at mærk forstellen* (i stedet for *prøv at mærke*).

8. Ind med danske nyskabelser - ud med engelske. Nye begreber der indføres i dansk, skal have danske betegnelser. Og hvis vi i forvejen har danske ord for begrebet, er engelske afløsererent blær. Det gælder ord som *ryhedsbrev* (ud med *newsletter*); *problemknuser* (ud med *troubleshooter*); *hold* (ud med *team*); *enhed/afdeling* (ud med *unit*); *piskesmæld* (ud med *whiplash*); *specialgruppe* (ud med *task force*).

9. Slip sætningerne løs. Det er forbudt at tælle ordene mellem punktummerne og antallet af ord på over seks bogstaver, for det er at begå vold mod det naturlige sprog. Lad sætningerne flyde frit og have den længde der passer sig for dem hver især. Korthed har aldrig været en kvalitet i sig selv, men variation er en dyd.

10. Hold klassiske talemåder i hævd. Talemåder og ordsprog er en stærk kultur arv. De viser hvordan vi har tænkt og talt i tidligere tider. Gamle udtryk og ordformer kan leve videre som små øer i forin af faste talemåder, fx *et gran (fing) salt, fra årtie (tidlig) morgen; under gråd og tænders gnidsel (den bvd der fremkommer når hårde ting gnides mod hinanden); drømmingen leve (optativ (ønskeform))*. Ældre litteratur er også god at blive klog af. Bøger og hjemmesider er bedst på dansk.»

Her hører citatet fra Kirsten Rasks kronik op.

Jeg er vågnet op

Jeg er lykkelig for at jeg har hørt det glædelige budskab som er åbenbart for mig. »Vågn op!« (Watch Tower) blev der sagt på vågnedansk, og her er jeg, vågen og rustet til kamp (fit for fight) til den store afgørelsens time, kysk som en jonfrit og stærk som tungmetal (Heavy Metal). Jeg holder de fem første bud, et for et:

1. Alle ord udtales på dansk: Jeg er begyndt åbent at *flirte*, som andre unge med pigen *Birte*; da jeg fra en gammel støvet *roman*, tog mig et nyt og friskt *slogan*, langt borte fra den store *hob*, på mit velbetalte *job*, var det som at *storks-hoppe*, at være med til nogle *workshope*, hvor vi midt i *vinter-Kiev*, fik et *fashionabelt interview*, og i *varieté-Am*, -erika, så et ægte orkester-*team*.

2. Alle ord bøjes på dansk: Et af mine bedste *sloganer* er at vi skal vi have *newsletttere*, *task forcer* og *troubleshootere*, på vores bedste *teamer*, og dem der går med *sliper* og *jeaner*, må ikke lave *joker* eller frække *gagge*.

3. Respekt for vokalerne: Jeg har sendt et brev til *Bill*, om hvad det er jeg gerne *vil*, sende ham *3-4 pund*, mel så han bliver rigtig *sund*, efter bien stak sin *brod*, ind i mandens venstre *fod*, så ikke han går hen og *dør*, hjemme bag sin egen *dør*.

4. Stavelserne skal stå rent: For arbejde i *20 dage*, fik jeg så min sølle *gæge*, men tiden blev lidt *monoton*, når den gik på den *facon*, i mine smukke *barobæser* skjulte jeg mine *cognacer*, og appelsinerne var *mange*, skønt de alle var *orange*.

5. Stavereglene følges (sammensætninger skrives i et ord hvis de findes i ordbogen): *Aluminium er et meget let-metal*. *Organisationerne har for stor-magt*. *Han er sig sin skyldbevidst*. *Han*

fil på et gartnerarbejde til 80 kr. i timen. *Den plantageejer han ikke*. *Hvor mange rørtegger arbejderne om ugen?*

De sidste fem regler er af en anden karakter, og dem kan jeg ikke følge så legende let og behændigt som de fem første. Men glæd jer med mig over mit uskyldige sprog; aldrig har det stået så rent og purt. Jeg er også gået over til klovnedansk.

Slogans

Som man kan se, virker de fem første påbud (for det er de jo i realiteten) ikke ganske efter hensigten. Problemet kan illustreres ved forslaget om *sloganer*. Efter regel 1 skal man udtale den første vokal *o* som i *kilo*, og ikke *ou* som i *tog(vogn)*, og efter regel 2 skal det bøjes i flertal med *-er*. Disse to regler griber imidlertid ind i reglerne om tryk og stød; normalt har flertalsesord der kun indeholder ét betydningsselement (morfen), tryk på første stavelse, men ikke hvis den er kort og der i ordet også er en lang der kan der få trykket, fx *li'holeum, roman*.

Hvis *slogan* udtales så det rimer på *tog-Jan*, falder trykket på første stavelse, som er lang. Men hvis *o*'et udtales som i *kilo*, bliver det antageligt kort, og trykket må flytte over på anden stavelse, som så må gøres lang og have stød, så *slogan* rimer på *roman*. Man kan også gøre *o*'et langt, men så får det stød, så *slogan* rimer på (*derfor*) *sloghan*. Og hvis man vælger denne udtale (hvad jeg ikke har hørt nogen gøre), må flertal nødvendigvis blive *sloganner*.

Man ser at man slipper helt udenom alle disse overvejelser hvis man vælger flertalsformen *slogans* så det rimer på *tog-Jans*. Det er også tilladt efter retskrivningsordbogen. Problemet med

dogme 1 og 2 er at de er formuleret alt for generelt. Hvilke endelser ord skal og kan tage, afhænger af mange andre ting end af om de kommer fra engelsk eller ej. Og alle reglerne i sproget hænger sammen, således at en ændring på et område, fx flertalsendelserne, griber ind i andre regler, fx tryk og stødreger, således at resultaterne ikke er stabile eller regelmæssige. Kirsten Rask viser da også at man ikke kan følge et princip for alle retskrivningsproblemer, og at forskellige retskrivningsprincipper uvægerligt modsiger hinanden. Sproget er mere komplekst end som så, og overforsimplede regler gør mere skade end gavn.

Dør en dør?

Det er også en fuldstændig unnuig opgave at overholde regel 3 om respekt for vokalerne. På det dansk jeg taler, er der for de korte vokaler systematisk uoverensstemmelse mellem lyd og bogstav, som det fremgår af følgende skemaer: (på side 6).

Desuden mangler vi faktisk et bogstav på dansk, nemlig *ö* som kunne bruges til at skelne mellem *så ikke han går hen og dør, hjemme bag sin egen dør*.

Man kan nu spørge hvad det vil sige at have respekt for vokalerne. Skal vi have respekt for vokalbogstavet og tvinge udtalen ind således at *lyng* rimer på *lyn-g(fnst)*, *bege* på *hge*, og *rør* på *mør*, eller skal vi respektere vokalydene og ændre vores retskrivning til *læng* og *bæge* og indføre bogstavet *ö*? På andre dialekter og sociolekter end min ligger grænserne mellem vokalerne andre steder end hos mig, og hvem har så ret til at få den bedste overensstemmelse mellem tale og skrift? Igen er problemet med dogmet at det er alt for generelt formuleret. Sproget har

Bogstav	i	e	æ	a
Eksempel	si	til	te	begge
Lyd	i	e	æ	a

Bogstav	y	ø
Eksempel	sy	øl
Lyd	y	ø

Bogstav	u	o	å
Eksempel	nu	sund	ond
Lyd	u	o	å

regler, men de er meget mere mangfoldige end at en vokal er en vokal og dermed basta. Man kan slet ikke formulere regler om vokalerne generelt, og hvis man gør det, er det værre end ingenting.

Lyd og skrift

Dansk har en forholdsvis dårlig samsvarethed mellem lyd og bogstav. Det skyldes antageligt at dansk har været ortografisk reguleret af konservative sprogfolk i ca. 500 år, nemlig fra de første bibeloversættelser efter Reformationen og til i dag. Samtidig har dansk rigsmålsudtale udviklet sig i forholdsvist hurtigt tempo, sammenlignet med vore nabosprog. Vore dages islændinge kan, med lidt træning, læse de 800 år gamle islandske sagaer, mens ingen nutidig dansker, uden særlig uddannelse, kan læse de 800 år gamle danske landskabslove. Dansk udvikler sig hurtigere end mange andre sprog.

Sprog der udvikler sig langsommere (islandsk), sprog hvis skriftsprog først

er reguleret sent (finsk), og sprog der reguleres af mindre konservativt indstillede sprogfolk (norsk), har bedre overensstemmelse mellem lyd og skrift end vi har på dansk. Derfor er betingelserne for at optage fremmed ordstof helt forskellige på forskellige sprog, og man kan ikke umiddelbart sammenligne hvordan man gør, eller overtage hinandens sprogpolitik. Danmark har jo fx ikke været undertrykt af Norge gennem 500 år, og det er et problem for vores sprog.

Sprogfolkene, de skriftkloge, er som regel mere konservative, end den ungdom der igennem 1000 år igen og igen har ændret sproget. Det skyldes helt naturligt at de skriftkloge har sat sig ind i sprogets grammatik, bruger tid på at læse ældre tekster og bruger skriftsproget mere end andre. Det skyldes nok også at skriftsproget altid har været magtavernes redskab, mens oprørerne mere har brugt talesproget. Centralisme kræver skriftsprog, talesprog kræver decentralisering. Tale-

sproget er det første sprog, skriftsproget er andetsproget.

Man kan derfor ikke forfægte nogen dogmatik om forholdet mellem tale og skrift uden at være den forlængede arm for magthaverne eller den bøjede arm for oprørerne. Kisten Rask har tydeligvis valgt side.

Ord deling

Et helt anderledes problem udgør ordelingen. Den foregår på dansk ganske fornuftigt og fuldstændig regelbundet for alle mennesker. Reglen er blot ikke beskrevet i dogme 5 ovenfor. For det første findes der andre sammensætninger end dem med substantiver og verber som første led: *lelmatal, stormagt*. For det andet skal man ikke slå op alfabetisk under ordene i Retskrivningsordbogen, men systematisk under reglerne, og reglen er ganske klar:

18.1 I ET ORD

Hvis en ordforbindelse udtales med hovedtryk (stærkt tryk) på det første led og blitryk (svagere tryk) på det andet, skrives forbindelsen i ét ord: *hævestol, hvidtøl, kæmpeløjt, landevej, medbestemmelse, senildement, statsansat, sursød, systemanalyse, teaterforestilling, underskrive*.

18.2 I FLERE ORD

Hvis en ordforbindelse udtales med lige stærkt tryk på begge led, skrives den i to (eller flere) ord: *Aluminium er et meget let metal*. (Men: *lemmetallet aluminium*). *Organisationerne har for stor magt*. (Men: *stormagten Kina*). *Klokken var halv syv*. (Men: *Flasken var halvtom*).

Man kan tilføje det semantiske kriterium at en sammensætning kun angiver at ét begreb indgår i udsagnet, mens to

ord angiver to begreber, hvis man siger: *Han glente sin adressebog*, siger man kun at han har glemt bogen, ikke at han har glemt adresserne. Men hvis man siger *Han glente hendes adresse, bog og fyldepenn*, så har han både glemt adressen og bogen.

Ord delingsfejl

Når der faktisk laves mange ordelingsfejl i sammensætninger, både i skolerne, til eksaminerne, i aviserne og især på skilte og i amponcer, hænger det givetvis sammen med forholdene på engelsk. Her hedder det *address book, alarm clock, baby-sitter, bank account, cover-up, flying pan, musical instrument* svarende til dansk: *adressebog, vækter, babysitter, bankkonto, mærklægning, stegepande, musikinstrument*. De to (eller flere) orddele i engelske sammensætninger udgør i enhver grammatisk forstand ét ord til sammen; der kan ikke komme noget imellem dem, det er kun andetledet der kan bøjes i flertal, og adjektiver og artikler skal stå før førsteledet. Englænderne har – antagelig fordi de ikke har nogen faste regler om enten tryktab eller ikke tryktab i sammensætninger – ikke fundet ud af at blanke kun bruges til at adskille ord, og ikke til også at adskille dele af ord.

De fejl man ser så hyppigt nu, nemlig *adresse bog, vækte ur, baby sitter, bank konto, mørk lægning, stegepande og musik instrument*, eller den som Kirsten Rask har fundet i et stormagasins: *fald øl: 35 kr*, kan kun skyldes påvirkning fra engelsk. I min skoletid i 50'erne og 60'erne var det en helt utænkelig fejl – der var ingen der drømte om at begå den. I dag er det en af topscorerne i studentereksamensstylene.

Denne overvældende tendens til ord-

sammensætning på engelsk manér viser meget godt hvad det er for kræfter der driver angliciseringen af dansk; det kan jo nemlig ikke have noget med sproglig smidighed eller skærpelse af tanken at gøre. Den engelske måde er uhensigtsmæssig, upraktisk og pladskrævende, så det kan ikke være for at udtrykke sine tanker bedre at folk laver den slags fejl. Det kan kun være for at virke som om man er med på moden, på forfækt med situationen og hører til de snukke, de rige og de mægtige. Det har kun med ambition og magt at gøre, ikke med tanker og kommunikation overhovedet.

De sidste dogmer

To af dogmerne er nærmest skadelige; de lyder: 6. *Tilbage til grammatikken.* 7. *Hyperkorrekthed er forbudt.* Problemet ved dem er at de ikke angiver nogen måde at forholde sig på, så længe de ikke siger hvilke grammatiske regler man skal tilbage til, men blot forudsætter at vi har forladt den. Det er ikke givet at alle mennesker følger den samme grammatik, hverken i forskellige egne af landet eller forskellige dele af byen. Og det er endnu mere usandsynligt at nogen skulle have forladt deres grammatiske regler. Dogmerne er rent møveri, dvs. påduthing af falske forudsætninger, som kun har til hensigt at give usikre sprogbrugere dårlig samvittighed.

Hyperkorrektionerne er særligt interessante; de er jo nemlig udelukkende produkter af (velmenende) sprogsprogs forsøg på at regulere sprogbrugen i samfundet. Folk siger ikke den slags for at snobe, for der er ingen der synes at dansklærere eller Dansk Sprognaevn er nogen der er værd at snobe for; de gør det for at prøve at gøre hvad sprogrevsere som Kirsten

Rask siger de skal. Folk siger jo kun blandt de der optræder fordi de af deres dansklærer eller andre har fået at vide at de ikke må sige: *dem der optræder, skal ikke betale*. Frasen er blevet siddende i øret, men ikke reglen, som har været at *de* bruges når ordet optræder som subjekt, og *dem* i alle andre tilfælde. Fejlen kommer altså af at dansklæreren har påtalt fejlen uden at forklare reglen i tilstrækkelig grad. Og det er netop sådanne uforklarede (og uforklarlige?) og derfor uforståelige regler de 10 dogmer er eksempler på.

8. Ind med danske nyskabelser – ud med engelske

Det kan man ikke være uenig i, men det er måske en sandhed med modifikation. Det er ikke ualmindeligt at se en annonce efter *Teammedarbejder til Teamet for Toksne med særlige behov*, og lidt komisk er det at renovationselskabets i Århus hedder *MiljøTeam Århus*. Men det er da egentlig værre at ordet *team* i dette tilfælde er misbrugt, for det er tale om et ganske almindeligt selskab med bestyrelse, direktør og ansatte, og slet ikke om en gruppe eller et hold.

Og der er vel også stillingsbetegnelser som det ikke kan betale sig at oversætte, fx annoncerer DTU efter ansøgere til et *ph.d.-projekt i MEMS packaging og silicium wafer bonding*. Skal det også oversættes? Jeg tror jeg vil foretrække ikke at skulle belæres med at kende et ord med den betydning.

Nogle begreber har det bedst med at have en international betegnelse. Man kan fx overveje om det ikke var en bjørnejeneste H. C. Ørsted gjorde de danske skolebørn da han indførte de danske ord *tilt*, *brint* og *kvalstof* i stedet

for de internationale *oxygen*, *hydrogen* og *nitrogen*. Det havde været meget lettere at forstå kemiens system med de internationale betegnelser. Som det er nu skal vi lære to forskellige ord for det samme for at forstå sammenhænge. Det er ikke altid bedre at skifte et godt udenlandsk ord ud med en dårlig dansk oversættelse.

Man må, når man taler om ordlån mellem sprogene, nok også se på sagen i et lidt større tidsperspektiv end de sidste 10-20 år. De udenlandske ord der er kommet for at blive, ændrer sig på de første 50-100 år til at være umiskendeligt danske, og dem der ikke gør det, forsvinder efter et årti eller to som døgnfluer ved solnedgang.

Ordet *skytte* er et godt eksempel; det har vi lånt fra engelsk i 70'erne i betydningen »springe noget over i en tekst eller en dagsorden«. Det er anden gang vi låner det, for vi har også lånt det 100 år tidligere i betydningen »springe over et tov der svinges rundt, og det er det der er blevet til *stytte*. Men englenderne har i 1300-tallet lånt det fra nordiske *skotpa*, i betydningen hoppe eller løbe. Englenderne har således blot opbevarer ordet for os indtil vi syntes vi fik brug for det igen.

Dovnedansk

Den eneste trussel der for øjeblikket er mod det danske sprog, er at vi holder op med at tale det. For et stykke tid siden sad jeg i et udvalg der skulle vurdere 28 ansøgere til en professorstilling på universitetet. De 20 af ansøgerne var udlændinge, og i det femte person store bedømmelsesudvalg var de tre af udenlandsk herkomst. Stillingsopslaget var på engelsk (for at man skulle få ansøgere fra udlandet) og alle ansøgerne skulle, efter bekendtgørelsen om bedømmelser, have hele den

endelige indstilling tilsendt for eventuelt at kunne klage over den.

Vi gjorde det i udvalget at vi hver skrev om 5-6 ansøgere, en på svensk, en på engelsk og tre på dansk. Formanden oversatte så de udenlandske indstillinger til dansk, og vi redigerede hele indstillingen om alle 28 ansøgere på dansk. Derefter blev indstillingen oversat til engelsk så alle ansøgere kunne læse den.

Og det gik der mange timers arbejde med. Det havde jo været meget lettere, og sparet staten for temmelig store udgifter, hvis vi bare havde skrevet vores indstilling på engelsk fra begyndelsen af. Vi skrev faktisk, når vi regner oversættelserne med, 66 bedømmelser om de 28 ansøgere, alene med det formål at tale dansk, og vedblive at tale dansk.

Det er sådan de ræsonnerer i store internationale koncerter: hvorfor skulle de gå over åen efter vand; alle der har brug for at læse sådanne papirer, kan jo alligevel læse engelsk, så hvorfor spille al den tid på at oversætte frem og tilbage. Derfor er hele arbejdspladser gået over til engelsk. Engelsk er ganske simpelt den moderne form for dovnedansk.

Dansk i EU

Den næste arbejdsplads hvor det sker er antagelig EU. For øjeblikket oversættes der ad 110 veje mellem 11 forskellige sprog, og det er meget store summer der bruges på disse oversættelser, som foretages af tusindvis af oversættere i to store Babelstårne i Luxembourg og Bryssel. Oversættelserne er som regel af en sådan kvalitet at politikerne hellere bruger den engelske eller franske udgave af et dokument; så hvorfor oversætte? Politikerne bliver jo også meget bedre forstået hvis de taler

engelsk. Bare der kommer fire nye sprog med i EU, skal antallet af Babelsårne fordobles; oversættelsesvejene bliver 210. Det synes de danske skatteborgere næppe vi har råd til, så der er derfor ikke tvivl om at dansk inden EU's udvidelse bliver afskaffet som officielt sprog.

Den alvorligste trussel mod dansk sprog er derfor ikke om vi låner et par døgnfluorid fra engelsk, men at store danske arbejdspladser går over til at tale engelsk fordi det er alt for besværligt.

Igt og dyrt at oversætte, blot for at opretholde dansk. Det forbyder at flere internationale danske virksomheder (Lego og Novo Nordisk) er gået over til engelsk, og når universiteterne og EU også gør det, så ender det med at der er områder af samfundslivet vi ikke kan tale om på dansk. Vi bliver en nation af dobbelt halvprogede, der kun kan tale om nogle emner på dansk i familien, og kun om andre emner på engelsk på arbejdspladsen, men ikke omvendt. That is the problem.

Ole Togeby, f. 1947
professor i dansk sprog

Hvorfor bruger de unge engelsk når de taler dansk?

Normalt forbinder vi det at bruge fremmedsprog med kommunikationsbehov. Man er tvunget til at bruge fremmedsproget, fordi sprogdepartementen ellers ikke ville forstå hvad man sagde, og vice versa. Men den typiske brug af engelsk blandt unge danskere sker når de indflytter engelske ord, vendinger, ja endog hele sætninger i en i øvrigt dansk samtale, som de fører med hinanden, uden at der er udledende til stede. Sprogforskerne kalder fenomenet 'kodeskift' eller 'kodeveksel'. Mange engelske ord der optræder i kodeveksel er engangsføremønstre, men dem der optræder tit på denne måde kan blive 'hængende' i det danske sprog som nye ord. Kodeveksel er dermed en af de måder hvorpå der sker gradvise forandringer i sproget.

Et eksempel på kodeveksel finder vi i et interview i *Information* d. 4. februar 1999 med den danske science-fiction-forfatter Erwin Neutsky-Wulff, som interviewes af journalisten Karen Syberg. Her er et udtalelse af forfatterens replikker (fremhævelserne er Karen Sybergs):

- Og hvis folk ikke tidligere har været interesseret i politik, er det så så usandsynligt, at de falder tilbage til deres okkulte *old ways*?
- Rune var højreorienteret ... før jeg skabte *Falken*, mens jeg også var rød i 1992, da *no one else was*.
- (K.S.: 'Det lyder ikke så sundt!') Nej, men det var *the only way*.

-(K.S.: 'Kan du godt lide at holde hof?') *I hate it!*

-(K.S.: 'Hvorfor har du så gjort det?') Det var *the only way to get the job done*.

- Selv om det også var *a pain in the ass* for mig selv ...

Der er ingen tvivl om at Karen Syberg i disse fremhævelser har gengivet et karakteristisk træk ved Neutsky-Wulffs talesprog. Og så er Neutsky-Wulff endda ikke helt ung (han er født i 1949). Almindeligvis er det yngre mennesker der kodeveksler mellem dansk og engelsk på denne måde. Hvorfor gør de det?

De fleste mener nok at svaret skal findes i skolen. De unge får en god uddannelse i dagens Danmark - bedre end de ældres var - og fremmedsproget engelsk fylder meget på skemaet. Når de unge efter skoletid taler med hinanden om de rockkæstere, science-fiction-film eller computerspil som optager dem, og som for størstedelens vedkommende stammer fra USA, er det derfor nemt at (komme til at) bruge de originale engelske ord og vendinger.

Denne opfattelse er naturligvis snigende for en der, som mig selv, arbejder i uddannelsessystemet, og for hvem det er et levebrød at bidrage til at forbedre engelskuddannelsen i Danmark. Men den er kun delvis rigtig. En god engelskuddannelse fortæller kun hvorfor de unge er i *stand* til at tale

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

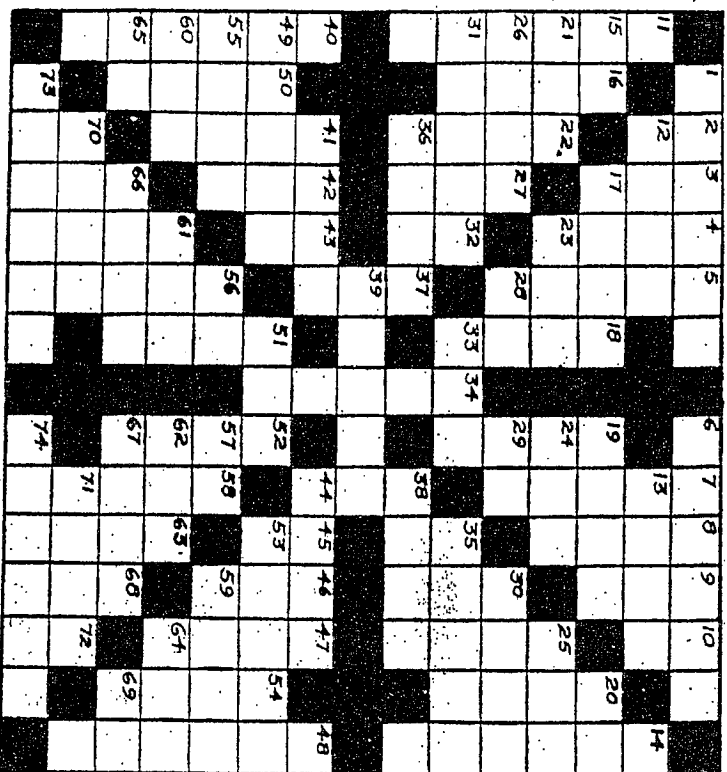
Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postboks 3072
6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 164,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til:

Stine Kjær
Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 86, 2300 København S

Paa Kryds og Tværs.

- Vandret**

1 Fære.
6 Indenfor.
12 Et Hønsesmidt.
13 Italiensk Flod.
15 Hundstein.
17 Et Navn.
19 Mæl.
20 Løtternubrud.
21 Udraab.
23 Skrak.
25 Julef.
26 Fær Sol stod op.
28 Var i Natid.
29 Brugt Øjrene.
30 Skov i Jylland.
31 Led af Røret.
33 Lille Jordhøj.
35 Et Fæstet.
36 Dansk Cigaret.
38 Løver nær Dlig.

Loedret

2 Frosset Vand.
3 Mørkets Betægnelse.
4 Den 14. September.
5 Gammel Køretøj.
7 Fæder og Foul.
8 Trek.
9 Gæsmark.
10 En elsket.
11 Selvsundret.
14 Store Fugle.
16 Unødet Stikkels.
18 Fære afsted, hurtig.
19 Fære afsted, hurtig.
20 Løpsest Kystby.
22 Forman.
23 L. hombræmning.
27 Nederlag.
30 Loy.
32 Kinesisk Drik.
34 Fortning.
36 Trængsel Luthr.

Løst, blir ikke forklæret, naar De set ovenstående mærkelige Billeder. Bliv ikke forviret, naar De set ovenstående 72 numre. Ordet Ord til alle Billeder og disse numre.

Det første danske krydsord konstrueret af Julius Magnussen og trykt i Berlingske Tidende 21. september 1924. Det er i den klassiske udformning med spørgsordene i spalter under opgavefeltet og med de sorte felter i symmetrisk opbygning.

Mål & Mæle . 3

24. årgang, november 2001

De 14. og 15. dec. 01.

Krydsogtværs

Krydsord er en leg med sproget, og krydsordene har deres eget sproglige univers, siger en erfaren krydsordkonstruktør, som også beretter om krydsordets egentlig ret korte historie og om de neddrægtige fælder en krydsordsopgave kan indeholde:

side 9

Bagsiden

Danmarks første krydsordopgave stod i Berlingske Tidende i 1924. Vi bringer den på bagsiden, og løsningen kommer i næste nummer af Mål & Mæle

side 32

Det nye komma

har Mål & Mæle altid brugt, og der bliver flere og flere der opdager at det nye komma klæder det danske sprog og gør det lettere at læse. En grundig gennemgang af reglerne finder man i artiklen

side 17

Så så!

Gentagelser regner man normalt for fejl eller irriterende sjusk. Men gentagelser – reduplikationer – kan have en udmærket og nyttig funktion i sproget. Læs om det

side 25

Retskrivningsordbogen

er lige kommet i en ny udgave. Bogen er flot og forårsgrøn som den skal være for at passe til det populære navn »den grønne«. Dansk Sprognavns nye Retskrivningsordbog, den officielle, præsenteres af en af redaktørerne

side 29

Sprogligheder

Ord på kryds og tværs

8

Hellig og søgn

16

10 teser om kommaer

17

Er de rige-rige?

25

Retskrivningsordbogen 2001

29

Formen er det vigtigste!

... Det er med Poesie, som med Billedhuggerkunst. Formen er det, som giver Betydning.

H. C. Andersen: O.T.

Hvad er egentlig en *hverdag*? Ja, slår man op i Ordbog over det Danske Sprogs bind otte fra 1926, får man at vide at *hverdagene* er de dage som ikke er søn- og helligdage, altså dagene fra mandag til og med lørdag. Der er følgelig tre slags dage: hverdage, søndage – og så helligdage: helligdagene, det er sådan noget som Kristi Himmelfart, Store Bededag, og jule-, påske- og pinsedagene.

Men kigger man nu efter i Nudansk Ordbogs sidste udgave fra 2001, får man at vide at *hverdag* omfatter dagene fra mandag til og med fredag. Lørdag er altså ikke mere en hverdag. Hvad er nu det?

Søn- og helligdage er de dage hvor kirkerne holder højmesse, og det er hverdage som man skal komme i hu:

Det er forkasteligt og ugudeligt at arbejde på søn- og helligdage. Det har man jo de andre dage til. De kaldtes tidligere også *søgnedage*, og det betyder oprindelig 'arbejdsdage' og er i praksis nøjagtig det samme som *hverdage*.

Men så sker der det i løbet af 1950'erne at det bliver almindeligt at holde fri om lørdagen. Det gør jo ikke lørdagen til en helligdag, men der bliver en *hverdag*, altså en arbejdsdag, mindre. Og det betyder at ordet *hverdag* i nutidigt dansk ikke dækker det samme som i 1926.

Så nu har vi fire forskellige slags dage. Man ser der på skilte og andre kundtgørelser: Biblioteket har åbent hverdag 10 - 17, lørdage 10 - 14, søn- og helligdage lukket.

EH

Der udkæmpes en intens kommastrid i Danmark netop i år: Miljøministeriet er netop gået over til det nye komma, Sprognet har sendt sit flyvende kommakorps ud, der foregår langvarige debatter i aviserne, og radioens P1 sender timelange udsendelser om kommaerne. Offentlige debatter er normalt ikke særlig dybtgående, og det betyder at der er mange misforståelser i omløb. Selv føler jeg mig som deltaget i denne debat meget misforstået, så her vil jeg fremsætte 10 teser om kommaer som i det mindste er et klart standpunkt som næppe kan misforstås.

1. Kommaer kan og bør lette læsningen, og intet andet.
2. Det er ikke holdbart med to komma-systemer.
3. Folk ved ikke at traditionelt komma sættes før og efter ledsætninger.
4. Nyt komma sættes som sammenfatningskomma og parenteskomma.
5. Sammenfatningskomma sættes efter en sætning
6. Parenteskomma sættes før og efter parentetiske enheder.
7. Traditionelle kommaer hæmmer læsningen og saboterer meningen.
8. Nye kommaer letter læsningen og fremmer forståelsen.
9. Det er lettere at lære at sætte nye kommaer end traditionelle kommaer.

10. Traditionelle kommaer er stærkt vanebærende, og afvænnningen bliver hård.

1. Kommaer bør lette læsningen og intet andet.

Komma har ikke, lige som ord, deres egen betydning, og de fungerer heller ikke som bogstaver der kan sættes sammen til ord der har betydning. Kommaer er ikke tegn hvorned vi kommunikerer med læserne, men udelukkende signaler (instrukser) til læserne om hvordan de skal indrette deres læsning så den bliver hurtig og ubesværet, og så de bedre forstår meningen med bogstaverne og ordene.

Nogle mener at man med kommaer skal markere hvordan sætningerne er bygget op grammatisk. Det skal man ikke. Det er nemlig ikke nødvendigt, den grammatiske opbygning af sætningerne er signaleret rigeligt af ordstilling og bøjningsendelser, og man kan da også sagtens forstå talte sætninger og deres grammatiske opbygning, selv om der ikke er nogen kommaer i talt sprog.

Andre mener at man skal lære at sætte komma for at lære grammatik. Det er en ganske forrykt tanke, for den grammatik man lærer for at sætte komma, er meget mangelfuld og på visse punkter lodret forkert.

I skolens traditionelle danskundervisning har kommaerne nok været den væsentligste begrundelse for at undervise i grammatik. Det er selvfølgelig bedre at der undervises kommanødtørftigt i grammatik, end slet ikke, men det

var dog mere fornuftigt at undervise i grammatik fordi sprogbevidsthed er en god ting, og så få kommafærdighederne med som sidegevinst.

Mange mener (med god grund) at deres grammatiske kunnen bliver bedømt på deres kommaer; vores kriterier og fungerende kulturminister udtaler direkte at han ikke tør sætte nye kommaer, for så tror folk bare at han ikke kan sætte »rigtige« kommaer, og at han ikke duer til sit embede. Dette er antagelig en sygdom der kun findes i kulturer der sætter grammatisk komma (Danmark, Tyskland, Polen, Rusland). Kommaerne er blevet tegn på dannelse og klogskab, men skal jo kun lette læsningen. Det er på tide at folk forstår at den grammatiske kejser ikke har noget tøj på. Grammatiske kommaer viser ikke på nogen måde om folk kan grammatik, kun at de ikke tror på deres egen sunde fornuft.

2. Det er ikke holdbart med to kommasystemer.

I Retskrivningsordbogen er der for øjeblikket regler for to forskellige kommasystemer: det traditionelle (grammatiske) komma og det nye komma (enheidskommaet). Det sidste har erstattet det tidligere pausekomma. Sprog-nævnet anbefaler det nye komma, men kun Ombudsmandsinstitutionen og Miljøministeriet er gået over til det, mens Justitsministeriet, Kulturministeriet og Undervisningsministeriet holder fast ved det traditionelle komma, således at embedsfolkene ikke må bruge andet.

Dette er ikke holdbart. Hvis Sprog-nævnet, som hører under Kulturministeriet, har fået den Retskrivningsordbog hvor de anbefaler det nye komma, godkendt af ministeriet, bør dette ministerium i det mindste straks gå over til

det nye komma; ellers skulle det ikke have godkendt den udgave af Retskrivningsordbogen. I Miljøministeriet skal embedsfolkene bruge nyt komma i deres skrivelser, men skal bruge traditionelt komma i lovekster, det bestemmer Justitsministeriet. Det er ikke holdbart.

Til skolerne eksaminerer der selvfølgelig også valgfrihed, men det er jo rent teoretisk, for lærerne på alle niveauer henholder sig også til at de har valgfrihed, så de fleste underviser kun i det ene, nemlig traditionelt komma. Denne undervisning er dog så lenfældig at man næppe finder en stil til studentereksamen med mindre end 40 kommafæjl, hvoraf mange er så uheldigt sat at de fuldstændig saboterer meningen. Det er ikke holdbart.

Når man ser hvorledes sådanne organisationsformer som ministerier, dagblade og skoler reagerer på valgfrihed, er der kun én mulighed for at ændre forholdene: afskaf traditionelt grammatisk komma!

3. Folk ved ikke at traditionelt komma sættes før og efter ledsetninger.

Reglen for traditionelt komma i Retskrivningsordbogen (§ 55) er ganske klar og uvetydig: »Komma til afgrænsning af ledsetninger (traditionelt komma). Efter denne variant af komma-reglerne bruges komma først og fremmest til at afgrænse ledsetninger. Det vil sige at der ud over komma efter ledsetninger også sættes komma før ledsetninger.« Det betyder at kommaerne skal sættes således: *Hende, der går derovre, har jeg set før. Jeg husker, at hun var med til nytårsfejen, på grund af hatten.*

Der er ikke én ud af 50 der siger at de bruger grammatisk komma, som kender denne regel. De mener at de sætter komma mellem sætningerne, for det har de lært i kryds og bolle-pædagogikken.

Den kører således: Sæt kryds under alle grundled og bolle under alle udsagns-
sled, og hvis der er to sæt kryds og bolle, så sæt et komma imellem dem:

Hende der går derovre, har jeg set før.
× ○ ↑ ○ ×

Jeg husker, at hun var med til nytårsfejen på grund af hatten.
× ○ ↑ × ○

Reglen er mangelfuld, for folk glemmer typisk kommaet foran *der* – nogle husker det dog med tommelfingerreglen: altid komma foran *der*. De glemmer også kommaet efter *nytårsfejen*, og her er der ingen tommelfingerregel der kan redde situationen. Af disse kommaer er det første direkte hæmmende for læsningen (så det gør ikke noget at det glemmes), mens det andet fremmer forståelsen (så det er uheldigt at det glemmes).

Værre er det at kryds og bolle-pædagogikken giver eleverne en helt forkvælet opfattelse af hvad en hovedsætning er; i sætningen *Jeg husker, at hun kom vil de mene at bisætningen er at hun kom, og at Jeg husker så er hovedsætningen*. Det er det selvfølgelig ikke, hovedsætningen er: *Jeg husker at hun kom*. Hvis man partout vil have et ord for noksusforbindelsen mellem grundled og udsagnsled i sætningen (som slet ikke er en afgrænset enhed) kan man jo kalde den for *sætningssammen*, at kalde det for *hovedsætningen*, som der er tradition for, især i tysk grammatik, er mildest talt uheldigt.

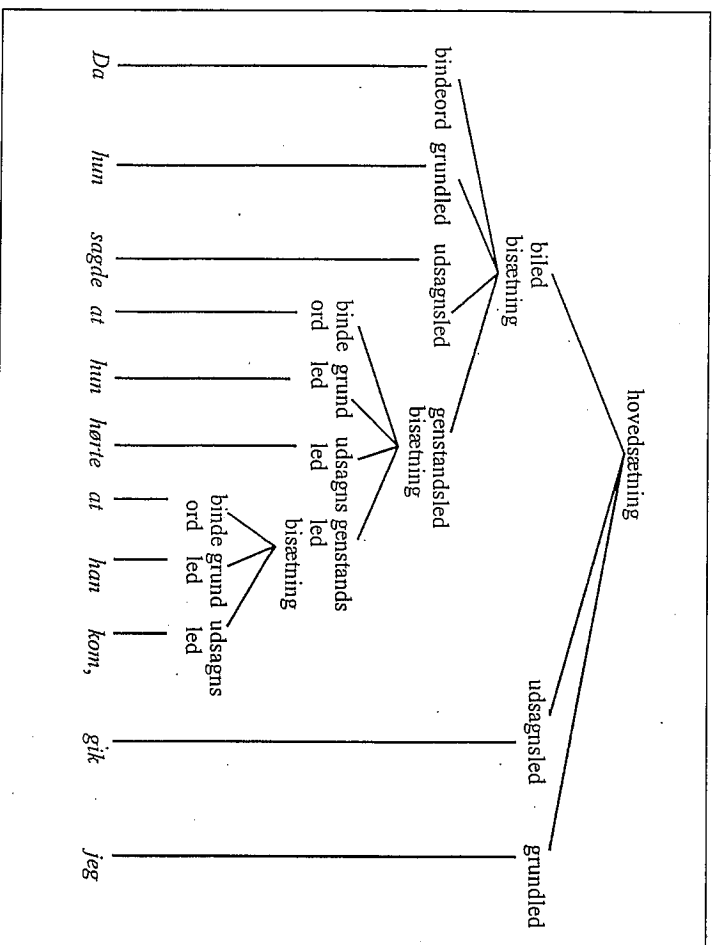
Kryds og bolle-pædagogikken er antagelig blevet indført fordi den rigtige regel om komma før og efter en ledsetning kræver så store færdigheder i grammatisk analyse at man ikke kunne bibringe alle folkeskoleelever dem.

Kryds og bolle har dengang fungeret som et pædagogisk fix, nu giver det svære tømmernænder.

4. Nyt komma sættes som sammenfatningskomma og parenteskomma

Det nye komma er i Retskrivningsordbogen § 53 beskrevet således: »Hovedreglen (nyt komma) for ledsetningskommaet er at der sættes komma efter en ledsetning. Der sættes som hovedregel ikke komma foran ledsetninger.« Efter denne grammatiske regel sættes kommaerne der hvor kommaerne normalt blev sat efter pausekommaprincipet som lød: »Pausekomma: Komma angiver et mindre kraftigt skel (lydligt og indholdsnesigt) end punktum og semikolon. Komma sættes kun i følgende tilfælde: 1) hvor der nødvendigvis må være en pause eller et andet lydligt skel (ændring af tonehøjde, -styrke) og der ikke er andet tegn. 2) hvor en pause vil tjene til at lette opfattelsen eller til at forebygge misforståelse.« Sprog-nævnet har antagelig indført grammatiske regler for pausekomma ud fra den opfattelse at den danske befolkning kræver regler og ikke ville lade sig nøje med anvisninger om hensigtsmæssighed og mening – siden de nu ikke havde taget pausekommaet til sig i perioden siden det blev indført i 1918. Det skal nok være rigtigt; grammatikalske regler er et af de stoffer Jante-loven er lavet af.

I Henrik Galberg Jakobsens bog: *Sæt nyt komma. Regler. Grammatik. Genveje. Øvelser* 1996 er det så stille op med regler som skulle dække alle tilfælde: Sæt komma mellem helsetninger, sæt komma i opremsninger, sæt komma ved forklarende og præciserende tilføjelser, sæt altid komma efter en ledsetning, sæt kun komma foran en

sættes efter en sætning

ledsætning hvis du (næsten) lige så godt kunne have sat sætningen i parentes, sæt komma omkring appositioner, sæt komma foran *men*.

Det er et prisværdigt forsøg på en pædagogisk genvej, men jeg tror ikke det lykkes med den at få folk til at sætte nye kommaer, for der bruges begrebet 'ledsætning' (bisætning), og det er der ingen mennesker der forbinder noget præcist med, hvis de ikke lige er uddannet i grammatik på et universitet.

En anden mulighed er at forklare at nyt komma bruges til to ting: enten sættes det som sammenfatningskomma (hvor læseren skal stoppe op og sammenfatte det foregående) eller som parentesekomma (som markerer hvilken information der i teksten er parentetisk information).

hvis der står et punktum). I eksemplet har jeg markeret sætningernes grænser med forskellige typer af parenteser:

{Da hun sagde [at hun hørte (at han kom)]} gik jeg.

Man ser at bisætninger er bygget ind i andre sætninger som kinesiske asker, således at der er tre bisætninger som holder op efter *kom*, før man går over til det næste led i oversætningen *gik*, som er hovedsætningens udsagnsled. Oversætningen (hovedsætningen) består af et biled som udgøres af en bisætning: *Da hun sagde at hun hørte at han kom*, et udsagnsled: *gik*, og et grundled: *jeg*. Genstandsledet i bisætningen: *at hun hørte at han kom* består igen af en bisætning, hvis genstandsled: *at han kom* også består af en bisætning.

Traditionelle kommer sættes både ved en venstreparentes og ved en højreparentes, mens nye kommer kun sættes ved højreparenteserne. En traditionel kommatring der faktisk viste sætningstrukturen konsekvent, ville se således ud:

Da hun sagde, at hun hørte, at han kom,,, gik jeg.

Men så har man vedtaget at der ikke sættes komma hvis der står et tegn (fx et komma) i forvejen, så resultatet bliver ved ny kommatering: *Da hun sagde at hun hørte at hun kom, gik jeg.*

Man kan lægge mærke til at der ikke skal sættes komma foran *at*, for man går jo ikke ud af oversættelsen fordi man går fra udsagnsleddet til genstandsleddet (heller ikke når det er sætningsfor-met): [*Hun sagde (at han kom)*].

Man kan derfor lave en skudsikker tommelfingerregel, især for traditionelle kommatister, der lyder således:

Aldrig komma föran *at*, aldrig komma föran *at*, aldrig komma föran *at*, men somme tider komma efter en sätning der kommer föran *at*.

6. Sæt parenteskomma før og efter parentetiske enheder

Parentetisk information er information der ikke er nødvendig for at læserne skal kunne forstå det foregående til det efterfølgende, information som man (næsten) lige så godt kunne have sat i parentes, information hvor man kan indskyde ordet *forøvrigt*. Med nyt komma markerer man hvad der er parentetisk information, ved at sætte komma før og efter: *Det er svære tider for kammerer, som udelukkende lever af planteføde*. Foran bestemmende relativsetning (information der ikke er parentetisk, men tværtimod nødvendig for forståelsen af det foregående) sættes der ikke komma: *Det er svære tider for de dyr der udelukkende lever af planteføde*). Der sættes altså komma før og efter (dog ikke hvis der står et tegn i forvejen) forklarende og præciserende tilføjelser, omkring uafhængige sætningselementer, omkring parentetiske relativsætninger og omkring appositioner.

7. Traditionelle kommaer hæmmer læsningen og saboterer meningen

At-sætninger er aldrig parentetiske, de er som regel genstandsledi i oversættin-gen (de kan også være subjekt og andre led, men det er ikke så hyppigt). Læ-serne skal aldrig stoppe op og sammen-fatte det foregående når de har læst ud-sagnsleddet og skal til at gå over til genstandsleddet, tværtimod, de skal skynde sig videre for at forstå den hel-hed de er midt i, nemlig udsagnslel-heden *sagde* at *han kom*. Derfor hæmmer det læsningen at læserne skal tage stil-

ling til kommaer på steder hvor man ikke skal sammenfatte eller indstille sig på parentetisk information, og derfor kan man roligt udstede tommelfingerreglen: aldrig komma foran *at*.

Som omtalt, husker folk der er opdraget med kryds og bolle-pædagogik, som regel kommaet foran *at*, men glømer det efter led sætningen: *Jeg husker, at hun var med til nytårsaften (her glemmes kommaet ofte) på grund af hatten*. Og det saboterer faktisk i høj grad forståelsen; man tror at 'hun var med til nytårsaften på grund af hatten', mens det selvfølgelig er således at 'jeg husker det på grund af hatten'.

Også det at traditionelt komma ikke skelner mellem parentetiske og bestemmende relativsætninger, kan give misforståelser: *det er synd for menneskene,*

som er så ulukkelige; er alle mennesker ulukkelige eller ej?

8. Nye kommaer letter læsningen og fremmer forståelsen

Den sinkende eller hæmmende effekt af et traditionelt komma foran et enkelt *at* er selvfølgelig meget lille, men virkningen bliver målelig når mange kommaer lægges sammen i en tekst. Forskellen på de forskellige kommasystemer kan bl.a. måles på hvor hurtigt den samme tekst kan læses med de tre forskellige komateringssystemer. Der findes et forsøg med læsehastighed som er beskrevet i Vibeke Appel og Carsten Elbro: *Kommaet og læsere*. Hvilket kommasystem er bedst, i *Mål & Måle*, 15. årgang nr. 1 1992. Resultatet af undersøgelsen, som blev gennemført med 36 forsøgsperso-

ner, blev følgende: Ved lette tekster læses tekster med pausekomma og nyt komma hurtigere end tekster med traditionelt komma. Ved svære tekster læses tekster med nyt komma hurtigst, og tekster med pausekomma langsomt.

9. Det er lettere at lære at sætte nye kommaer end traditionelle kommaer

For at man kan sætte korrekt traditionelt komma, skal man kende forskel på hel-sætninger og ledsætninger, for man skal sætte *kommaer før og efter ledsætninger*. Efter det nye komma skal man blot kunne se om to led er på samme niveau.

Alle helheder (led og ledsætninger) i en sætning kan erstattes af stedord, men det kan, forbindelsen mellem grundled og udsagnsled ikke, og det viser at bisætninger er led i oversætningen og dermed led der er på niveau med dens grundled og udsagnsled. Hvis bisætningen kommer før andre led i oversætningen, skal der komma efter: I sætningen

Da hun sagde at hun hørte at han kom, gik jeg

er *at han kom* en ledsætning fordi man kan sige: *Da hun sagde at hun hørte det, gik jeg*; der skal altså komma efter *kom*; *at hun hørte at han kom* er en ledsætning, eftersom man kan sige: *Da hun sagde det, gik jeg*, og der skal komma efter *kom*. *Da hun sagde at hun hørte at han kom* er en ledsætning, for man kan sige: *Dengang gik jeg*, og der skal derfor komma efter *kom*. Dermod kan man ikke sige **Da hun sagde at hun hørte at han kom det*. Der skal derfor ikke komma foran *gik*. (Og så træder reglen om at man ikke sætter komma når der står et tegn i forvejen, i kraft, så de tre kommaer erstattes af et.)

10. Traditionelle kommaer er stærkt vanedannende og afvænningen bliver hård

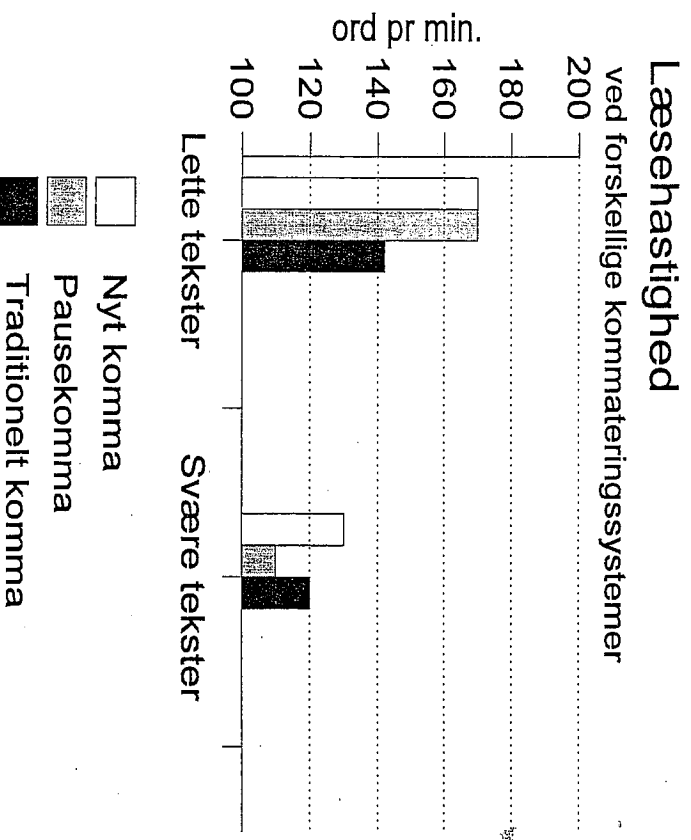
Det er antagelig lige så svært at afvænne grammatiske kommatister, som det er at afvænne rygere – selv om de indser at det nye komma er lettere at sætte (fordi det artikulerer meningen), og lettere at læse (fordi det angiver hvor læserne skal sammenfatte det foregående eller indstille sig på parentetisk information). Det skyldes nok at kommaer, lige som cykling, når de en gang er indlært, styres af hjernens automatpilot. De fleste mennesker sætter jo nemlig ikke de traditionelle kommaer efter en grammatisk analyse, men efter tommelfingerregler som: *komma foran der, som, hv-ord og at* (dog er der noget med at der ikke altid skal komma foran *at*).

Til dem er det bedste middel nok en tommelfingerregel af samme kaliber, men med meget større træfsikkerhed, nemlig:

Aldrig komma foran *at*, aldrig komma foran *at*, aldrig komma foran *at*, men somme tider komma efter en sætning der kommer foran *at*.

Hvis man overholder denne regel, og elters sætter så mange kommaer som man vil og kan og bøv, på steder hvor læserne skal sammenfatte den foregående sætning eller indstille sig på parentetisk information, bliver resultatet meget bedre end det er nu for hovedparten af traditionelle kommatister.

At traditionelle kommaer kan aflæres, ser man af dette lille eksperiment, som Erik Hansen har fundet på. Mens man på dansk har vænnet sig til de grammatiske kommaer og savner dem hvis de ikke er der, kunne man ikke drømme om at forvente dem i en engelsk tekst. Prøv at se hvor vanvittigt

det ser ud med tyske kommaer i en engelsk tekst.

You will find this hard to believe after all, that I have said, but it was perfectly true. You must understand, that it was only, when they touched me with their fingers or pushed up against me with their bodies, that I became alarmed. Providing, that they remained at a safe distance, I could watch them for hours on and with the same peculiar fascination, that you yourself might experience in watching a creature, you couldn't bear to touch.

Lad bare som om den danske tekst er engelsk, og sæt så de kommaer der passer til det!

Endelig kan det vel også give håb at hele befolkninger i Sverige, Norge, England, Frankrig, Belgien, Italien, Spanien og Portugal sætter, om ikke geniale, så dog hæderlige kommaer – uden grammatisk analyse. Det er altså muligt at sætte kommaer der ikke fungerer som tegn på dannelse, som ikke kræver grammatisk analyse, men alligevel letter læsningen og fremmer forståelsen.

Ole Togeby f. 1947
Professor i dansk sprog,
Århus Universitet

Er de rige-rige?

Ny reduplikation i engelsk og dansk

I 1982 stod jeg en sommeraften ved min flagstang i Virum og blev tiltalt af min hjertensker med disse ord:

De er rige, faktisk rige-rige!

Jeg opfattede umiddelbart betydningen af *rige-rige* som 'i egentlig forstand rige'. Denne reduplikation var hidtil ubørt i dansk, og jeg mistænkte da også straks min udkårne, L., født 1962, for at være påvirket af sit andet modersmål, amerikanskengelsk. Kort tid senere hørte jeg imidlertid hendes nære jævnaldrende veninde, VK, bruge en lignende reduplikation, men også hun er lidt mere påvirket af engelsk end andre intellektuelle i årangen – og det vil ikke sige så lidt. Lang tid hængik nu, hvori jeg kun hørte formuleringen hos L., men så dukkede den atter op, nemlig i nordamerikanske films. Jeg har fx noteret mig fra en Woody Allen-film:

It was ruined, well, not ruined-ruined.

I alle tilfælde har udtalen HOVEDTRYK + BTRYK på de to led, og i alle tilfælde operer jeg – bl.a. sikkert pga. trykket – ikke betydningen som en tvivl forstærkning a la

Vi blev meget meget skuffede en kæmpe kæmpe misforståelse Hun løb løb ud i skoven

Betydningen er tværtimod anti-inflation: 'taget i ordets strenge forstand fri for al inflation'. Men selvfølgelig vil der, når konstruktionen bliver rigtig populær, være en tendens til blot at lade den betyde 'meget x'.

At denne reduplikation er ganske almindelig i dagens amerikanskengelsk,

kan der ikke herske tvivl om. I dansk stak den altså hovedet frem ca. 1980, og den er de sidste par år blevet ganske almindelig blandt unge under 30 og kan så snåt høres hos »yngre« på 30-50. Jeg har endnu ikke set den på tryk. Et særlig interessant belæg fik jeg forleden dag:

A: Susanne skal skilles!

B: Hvad s'r du? Susanne-Susanne??

Her er betydningen selvfølgelig strengt taget ikke 'i egentlig forstand', for den ene Susanne er jo ikke mere egentlig end den anden, men psykologisk er det alligevel samme betydning, for den egentlige Susanne er naturligvis hende, vi to plejer at tale om, vores Susanne.

Et ords egentlige forstand kan naturligvis variere. Jeg har tidligere vist, at ordningen af ords betydningsvarianter i grundtyd og affedt tyd er en levende realitet i sproget. Det ses fx i ordet *uægte*, hvis grundtyd tidligere var 'uægteskabelig' og heraf affedt 'ulovlig, forfalsket'. I dag er forholdet omvendt, så at vi forarges, når de uskyldige horeunger kaldes *uægte børn*, hvad vi selvfølgelig ikke ville, hvis vi stadig opfattede grundtyden som 'uægteskabelig'. Den nye reduplikation bringer forskelle mht. grundtyd helt frem i lyset:

LB (for få dage siden): Nå, I har nok haft selskab?

JA, 21-årig kokelev: Nåh, vi var kun 5.

LB: Altså et intimt selskab.

JA: Nåh, ikke sådan intim-intimt. For kokeleven var grundtyden altså den

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og production:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10

Postboks 3072

6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 174,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes for tiden også til:

Elbro-Tryk, Håndværkervej 10, postboks 3072, 6710 Esbjerg V

Eller som elektronisk post til Carsten Elbro på adressen ce@cphling.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele